

Lietuvos nediskriminavimo politika:

Lietuvos žydų ir romų bendruomenių atvejai

Vilnius
2023

Parengė: Kristina Rūkaitė ir Monika Guliakaitė-Danisevičienė, Lietuvos žmogaus teisių centras

Recenzentė: Monika Frėjutė-Rakauskienė

Kalbos redaktorė: Gabija Bankauskaitė

Dizainerė: Rūta Martinavičiūtė

Tyrimas atliktas įgyvendinant projektus „S4Change: Strategy for a change in anti-discrimination policies in Lithuania“ ir „Pokyčio link“. Projektas bendrai finansuojamas Europos Sąjungos Piliečių, lygybės, teisių ir vertybių programos (*angl. Citizens, Equality, Rights and Values programme*) ir Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos lėšomis.

**Bendrai finansuoja
Europos Sąjunga**

Lietuvos Respublikos
socialinės apsaugos
ir darbo ministerija

Visa atsakomybė už ataskaitos turinį tenka autoriams ir projekto koordinatoriui. Ataskaitos turinys negali būti vertinamas kaip atspindintis Europos Komisijos nuomonę.

Nuoširdžiai dėkojame visiems, prisidėjusiems prie nacionalinės apžvalgos įgyvendinimo: žydų ir romų bendruomenių atstovams, valstybinių institucijų atstovams, skyrusiems laiką duoti interviu ir dalyvauti *focus* grupių diskusijose, organizacijoms partnerėms, pasidalijusioms savo įžvalgomis ir kontaktais. Dėkojame Lietuvos žmogaus teisių centro praktikantėms Klaudijai Čibirkaitei ir Justynai Sadovskai už pagalbą pasiruošimo tyrimui etape ir renkant tyrimui aktualią literatūrą.

ISBN 978-9955-473-21-3

Apie Lietuvos žmogaus teisių centrą

Lietuvos žmogaus teisių centras (LŽTC) – 1994 metais įkurta žmogaus teisių apsaugos ir švietimo srityje dirbanti nevyriausybinė ne pelno siekianti organizacija, kurios tikslas yra skatinti pagarbą žmogaus teisėms ir asmenų lygiateisiškumui remiantis tarptautiniais žmogaus teisių standartais.

LŽTC organizuoja žmogaus teisių švietimo veiklas, siekia ugdyti pagarbą įvairovei, stiprinti visuomenės gebėjimus kovojant su diskriminacija, skleidžia informaciją apie tarptautinius žmogaus teisių apsaugos standartus. Nuo 2007 m. LŽTC organizuoja tarptautinį žmogaus teisių dokumentinių filmų festivalį „Nepatogus kinas“, kartu su partneriais rengia žmogaus teisių portalą manoteises.lt ir 2016 m. pristatė žmogaus teisių ugdymo platformą mokykloms – www.nepatogauskinoklase.lt.

LŽTC bendradarbiaudamas su kitomis organizacijomis stebi teisėkūros procesus ir valstybės institucijų veiklą, teikia pastabas įstatymų leidėjui ir Vyriausybei dėl teisės aktų tobulinimo ir valstybės strategijų bei programų, dalyvauja įvairių darbo grupių veikloje, taip pat atlieka nepriklausomus žmogaus teisių tyrimus ir rengia bei teikia žmogaus teisių padėties stebėsenos ataskaitas tarptautinėms žmogaus teisių institucijoms.

Centras yra Žmogaus teisių organizacijų koalicijos (ŽTOK) ir Europos tinklo prieš rasizmą (ENAR) narys. LŽTC taip pat turi atstovus Darbo grupėje veiksmingam atsakui į neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą Lietuvoje skatinti prie Vidaus reikalų ministerijos ir Vilniaus romų integracijos į visuomenę darbo grupėje.

Turinys

SAVOKŲ ŽODYNĖLIS	5
IŠVADAS	8
LITERATŪROS APŽVALGA: vartojamos sąvokos ir tyrimai Lietuvoje	10
Tautinė, etninė mažuma, bendrija ir bendruomenė	10
Diskriminacija ir jos raiškos formos	11
TYRIMO METODOLOGIJA	27
Metodai	27
Tyrimo ribotumas	29
Tyrimo dalyvių ir teisinės medžiagos atranka	30
Tyrimo etika	31
Analizė	31
TEISINĖ ANALIZĖ	33
Tarptautinės konvencijos	33
ES teisė ir strateginiai dokumentai	39
Lietuvos teisinė bazė	55
Lietuvos strateginiai dokumentai	66
Nediskriminavimo veiksmų skatinimo planai	69
Romų integracijos į Lietuvos visuomenę planai	75
KOKYBINIO TYRIMO REZULTATAI	85
Romų diskriminacijos patirtys: liudijimai ir tendencijos gyvenant Lietuvoje	85
Romų diskriminacija ir teisių užtikrinimo iššūkiai institucijų ir NVO požiūriu	99
Žydų diskriminacijos patirtys: liudijimai ir tendencijos gyvenant Lietuvoje	104
Žydų diskriminacija ir teisių užtikrinimo iššūkiai institucijų ir NVO požiūriu	114
IŠVADOS	121
REKOMENDACIJOS	123
LITERATŪRA	126

Antičigonizmas – individualus veiksmas; institucinė politika ir praktika, kuria siekiama marginalizacijos ir atskirties; fizinis smurtas; romų kultūros ir gyvenimo būdo nuvertinimas; neapykantos kalba, nukreipta į romus ir kitas panašias grupes, kurios buvo persekiojamos nacių laikotarpiu ir toliau persekiojamos, nes yra „čigonai“¹.

Antisemitizmas – tam tikra samprata apie žydus, kuri gali pasireikšti neapykanta žydams. Žodinės ir fizinės antisemitizmo apraiškos yra nukreiptos į žydus arba ne žydų² tautybės asmenis ir (arba) jų nuosavybę, žydų bendruomenės institucijas ir religinius objektus³.

Diskriminacija – tiesioginė ir netiesioginė diskriminacija, priekabiavimas, nurodymas diskriminuoti lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos pagrindu⁴.

→ **Tiesioginė diskriminacija** – elgesys su asmeniu, kai lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos pagrindu jam taikomos mažiau palankios sąlygos negu panašiomis aplinkybėmis yra, buvo ar būtų taikomos kitam asmeniui, išskyrus Lygių galimybių įstatymo 2 str. 9 d. nurodytus atvejus, pavyzdžiui, valstybinės kalbos mokėjimas, dėl pilietybės taikomos skirtingos teisės, apribojimai dėl amžiaus ir kt.⁵

→ **Netiesioginė diskriminacija** – veikimas ar neveikimas, teisės norma ar vertinimo kriterijus, akivaizdžiai neutrali sąlyga ar praktika, kurie formaliai yra vienodi, bet juos įgyvendinant ar pritaikant atsiranda ar gali atsirasti faktinis naudojimosi teisėmis apribojimas arba privilegijų, pirmenybės ar pranašumo teikimas lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos pagrindu, nebent šį veikimą ar neveikimą, teisės normą ar vertinimo kriterijų, sąlygą ar praktiką pateisina teisėtas tikslas, o šio tikslo siekiama tinkamomis ir būtinomis priemonėmis⁶.

Daugialypė diskriminacija – atvejai, kai asmuo yra diskriminuojamas dėl daugiau nei vienos priežasties. Daugialypė diskriminacija gali būti:

1 Romų platforma (2023). *Antičigonizmas*. Prieiga per internetą: <http://www.romuplatforma.lt/anticigonizmas/>

2 Ne žydų kilmės asmenys gali nukentėti, nes yra suvokiami kaip žydai ar susiję su žydais. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad svarbi dedamoji yra būtent kaltininko suvokimas, antisemitizmas gali būti nukreiptas ir į ne žydų kilmės asmenis.

3 Tarptautinis Holokausto aukų atminimo aljansas (IHRA) (2022). *Darbinė antisemitizmo apibrėžtis*. Prieiga per internetą: <https://www.holocaustremembrance.com/lt/resources/working-definitions-charters/darbine-antisemitizmo-apibreztis>

4 Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas, Valstybės žinios, 2003-12-05, Nr. 114-5115. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.222522>

5 *Ibid.*

6 Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas, Valstybės žinios, 2003-12-05, Nr. 114-5115. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.222522>

→ **sudėtinė**, kai galima išskirti konkrečias skirtingų diskriminacijos priežasčių pasekmes. Pavyzdžiui, vyresnio amžiaus moteris diskriminuojama darbo vietoje dėl lyties, o sveikatos priežiūros srityje – dėl amžiaus;

→ **tarpsektorinė**, kai diskriminuojama dėl dviejų ar daugiau ypatybių. Pavyzdžiui, romų tautybės moteris gimdymo namuose gali patirti diskriminaciją ne tik kaip moteris (nes ne visos moterys patiria tokią diskriminaciją) ir ne tik kaip romų atstovė (nes ne visi romai, pavyzdžiui, vyrai ar vyresnio amžiaus moterys, susiduria su tokia problema). Taigi ji gali patirti diskriminaciją ir dėl savo lyties, ir tautinės priklausomybės⁷.

Ksenofobija – požiūriai, išankstinės nuostatos ir elgesys, kai atmetami, atstumiami ir dažnai šmeižiami asmenys remiantis suvokimu, kad jie yra bendruomenės, visuomenės ar tautinės tapatybės pašaliniai ar svetimšaliai⁸.

Lygios galimybės – tarptautiniuose žmogaus ir piliečių teisių dokumentuose ir Lietuvos Respublikos įstatymuose įtvirtintų žmogaus teisių įgyvendinimas nepaisant lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos.

Rasizmas – įsitikinimas, kad toks pagrindas kaip rasė, odos spalva, kalba, religija, tautybė arba nacionalinė ar etninė kilmė pateisina panieką asmeniui ar asmenų grupei, arba asmens ar asmenų grupės pranašumo sampratai⁹.

Rasinė diskriminacija – kokių nors skirtumų, išimčių, apribojimų darymas ar pranašumo teikimas, pagrįstas rasės, odos spalvos, giminės, tautybės ar etninės kilmės požymiais, siekiant panaikinti arba apriboti pripažintas žmogaus teises ir pagrindines laisves ir neleisti vienodai naudotis jomis arba jas realizuoti politinėje, ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje ar kurioje kitoje visuomenės gyvenimo srityje¹⁰.

Etninė ar tautinė mažuma – įprastai suvokiama kaip skaičiumi mažesnė asmenų grupė, kalbos, kultūros ir etniškumo pagrindais save skirianti nuo daugumos valstybės ar regiono populiacijos ir palaikanti tiesioginį ar netiesioginį solidarumą su savo kultūra, tradicijomis, religija ir kalba¹¹. Lietuvių kalboje žodis „tauta“ gali reikšti tiek etninę grupę, tiek politinį darinį, todėl Lietuvos mokslininkai yra linkę priskirti tautos ir tautiškumo sąvokas kasdienei vartosenai, o mokslinei

---

7 Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra (FRA). Nelygybė ir daugialypė diskriminacija sveikatos priežiūros srityje. Prieiga per internetą: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-factsheet_inequalititesmultidiscrimination_lt.pdf

8 European Commission (2022). *Xenophobia*. Prieiga per internetą: https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/xenophobia_en

9 Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo (1965). *Valstybės žinios*, 1998-12-09, Nr. 108-2957. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.64266>

10 *Ibid.*

11 Pz., Račkauskaitė, A. (2010). Tautinės mažumos samprata: tarptautinės teisės aspektai. *Socialinių mokslų studijos*, 1 (5), p. 314. Prieiga per internetą: <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/621achf5-9269-45b6-9a68-5fd9181f0dd6/content>; Kahanec, M., Zaiceva, A., Zimmermann, K. F. (2010). Ethnic Minorities in the European Union: An Overview, p. 5. Prieiga per internetą: <https://docs.iza.org/dp5397.pdf>; European Commission (2023). Minority. Prieiga per internetą: https://home-affairs.ec.europa.eu/pages/glossary/minority_en

analizei renkasi neutralesnį ir platesnį etniškumo terminą¹². LR Konstitucijoje taip pat vartojama **tautinės bendrijos sąvoka**, tačiau nei vienas iš šių terminų įstatymo lygmeniu nėra apibrėžtas ir tarptautinės teisės požiūriu yra sinonimai. Tyrime atsižvelgiama į tai, kad viešojoje erdvėje geriau atpažįstama tautinės mažumos sąvoka (Tautinių mažumų departamentas, Tautinių mažumų įstatymas), todėl ji yra sinonimiškai vartojama su platesniu etninės kilmės terminu. Tyrime taip pat vartojamos **romų ir žydų bendruomenių** sąvokos. Tai neformalios sąvokos, kuriomis siekiama apibendrinti skirtingų tiriamų grupių patirtis ir atsižvelgti į skirtingas žydų ir romų savo etninės (ar religinės) priklausomybės sampratas.

---

12 Kasatkina, N. (2007). Etniškumo tyrimai: tendencijos ir esminės sąvokos. *Filosofija. Sociologija*, 18 (4).

ĮVADAS

Lietuva gali būti laikoma homogenine šalimi. 2021 m. gyventojų surašymo duomenimis Lietuvoje gyveno 84,61 proc. lietuvių¹³. Didžiausios tautinės mažumos surašymo metu buvo lenkų (6,53 proc.) ir rusų (5,02 proc.). 2021 m. romų ir žydų bendruomenės Lietuvoje sudarė 0,08 proc. gyventojų.

2019 m. „Eurobarometro“ duomenimis tik 18 proc. Lietuvos gyventojų manė, kad diskriminacija etninės kilmės pagrindu yra paplitusi šalyje (vidurkis ES šalyse – 59 proc.), ir tik 15 proc. gyventojų sutiko, kad yra paplitusi religinė diskriminacija (ES – 47 proc.)¹⁴. Kita vertus, visuomenės nuomonės apklausos atskleidžia kitokią situaciją. Nepaisant nedidelio romų ir žydų bendruomenių skaičiaus Lietuvoje, 2022 m. duomenimis net 58,6 proc. Lietuvos gyventojų nenorėtų gyventi kaimynystėje su romais, 8,9 proc. gyventojų – su žydais¹⁵. Tyrimas taip pat atskleidė, kad 51,1 proc. gyventojų nurodė, kad per pastaruosius penkerius metus jų požiūris į romus arba labai pablogėjo arba greičiau pablogėjo nei pagerėjo.

Vertinant visuomenės nuostatas ir socialinius rodiklius, romai išlieka viena pažeidžiamiausių mažumų grupių Lietuvoje. Nors žydų istorija Lietuvoje skaudi ir įvairialypė, o antisemitizmo apraiškos vis dar akivaizdžios¹⁶, istorinės savimonės didinimas ir kova su antisemitizmu valstybės politikos lygmeniu vis dar stringa.

Nepaisant gausiai patiriamos romų diskriminacijos ir antisemitizmo masto, nei žydų, nei romų bendruomenės dėl to į Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybą – pagrindinę diskriminacijos skundus nagrinėjančią instituciją – beveik nesikreipia. Lygių galimybių kontrolieriaus duomenimis, skundų dėl romų patirtos diskriminacijos negauta 2012–2014, taip pat 2018–2021. 2022 m. išnagrinėtas vienas skundas dėl diskriminacijos etninės kilmės pagrindu. Nesikreipimo priežastis lemia nepasitikėjimas valstybės institucijomis, abejonė sulaukti teigiamų rezultatų, diskriminacijos atvejų neatpažinimas.

---

13 Oficialiosios statistikos portalas (2023). *Gyventojų skaičius 2021*. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=c226857c-6210-4079-a307-0ae82aabe51b#/>

14 European Commission (2019). *Special Eurobarometer 493, 'Discrimination in the European Union'*. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/special/surveyky/2251>

15 Blažytė, G., Diversity Development Group (2022). *Visuomenės nuostatos etninių ir religinių grupių atžvilgiu: 2022 m.* Prieiga per internetą: <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2023/01/2022-m.-rugsejo-16-27-d.-duomenys.pdf>

16 Pavyzdžiui, įvedus Galimybių pasą, prie Lietuvos Respublikos Seimo buvo surengtas protestas. Jame vakcinacijai prieštaraujantys protestuotojai situaciją lygino su Holokaustu, žydų getais, Dovydo žvaigždėmis. Prasidėjus Rusijos karui Ukrainoje, ant Holokausto memorialinio komplekso Paneriuose atsirado grafičiai su Rusijos karo simboliais – raidėmis Z ir V. 2023 m. Lietuvos Respublikos Seimo narys Remigijus Žemaitaitis, kritikavęs Izraelio politiką Palestinos atžvilgiu, išsakė antisemitinius pareiškimus, cituodamas antisemitinį eilėraštį „Lipo žydas kopėčiom ir nukrito netyčiom. Imkit, vaikai, pagaliuką ir užmuškite tą žyduką“.

Tyrimo tikslas – identifikuoti Lietuvos teisinės bazės trūkumus nediskriminavimo srityje, įgarsinti Lietuvos žydų ir romų bendruomenių šiandienines antisemitizmo, antičigonizmo ir ksenofobijos patirtis Lietuvoje ir suformuluoti rekomendacijas valstybės institucijoms, siekiant tobulinti atsaką į įvairias diskriminacijos formas Lietuvoje bei didinti visuomenės sąmoningumą, susijusį su antisemitizmu, antičigonizmu ir ksenofobija.

Tyrimo uždaviniai:

- a)** pažvelgti Europos Sąjungos ir Lietuvos teisinę bazę ir strateginius dokumentus, identifikuoti Lietuvos teisinės bazės trūkumus nediskriminavimo srityje, ypač romų ir žydų bendruomenių atžvilgiu;
- b)** įgarsinti romų ir žydų bendruomenių patirtis ir poreikius;
- c)** atskleisti diskriminacijos poveikį asmenims ir bendruomenėms;
- d)** suformuluoti rekomendacijas valstybinėms institucijoms.

Tyrimą sudaro: mokslinės literatūros šaltinių ir teisės aktų apžvalga, kokybinis tyrimas, išvados ir rekomendacijos.

LITERATŪROS APŽVALGA:

vartojamose sąvokose ir tyrimai Lietuvoje

Tautinė, etninė mažuma, bendrija ir bendruomenė

Prieš apžvelgiant žydų ir romų diskriminacijos tyrimus Lietuvoje, pravartu trumpai atsigręžti į pačią etninės ar tautinės mažumos sąvoką. Kasdienėje kalboje šios sąvokos dažnai tapatinamos, o akademinėje literatūroje ir tarptautiniuose dokumentuose apibrėžiamos nevienareikšmiškai. Etninė ar tautinė mažuma yra įprastai suvokiama kaip skaičiumi mažesnė asmenų grupė, kalbos, kultūros ir etniškumo pagrindais save skirianti nuo daugumos valstybės ar regiono populiacijos ir palaikanti tiesioginį ar netiesioginį solidarumą su savo kultūra, tradicijomis, religija ir kalba¹⁷. Lietuvių kalboje žodis „tauta“ gali reikšti tiek etninę grupę, tiek politinį darinį, todėl, pasak Natalijos Kasatkinos, Lietuvos mokslininkai yra linkę priskirti tautos ir tautiškumo sąvokas kasdienei vartosenai, o mokslinei analizei renkasi neutralesnį ir platesnį etniškumo terminą¹⁸.

Nors Lietuvos Respublikos Lygių galimybių ir kituose įstatymuose minimas terminas „etninė priklausomybė“, nei tautinės, nei etninės mažumos sąvokos įstatymo lygmeniu nėra apibrėžtos. LR Konstitucijos 37 straipsnyje teigiama: „Piliečiai, priklausantys tautinėms bendrijoms, turi teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius.“¹⁹, t. y. vartojama ne tautinės mažumos, o tautinės bendrijos sąvoka. Pasak Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytojo Marijuš Antonovič, tautinės bendrijos sąvoka Konstitucijos kūrėjų buvo naudota pamanius, kad terminas „mažuma“ menkina tautinių mažumų orumą²⁰. Tautinės bendrijos sąvoka Lietuvoje nėra apibrėžta įstatymais ir gali būti vartojama kaip sinonimas tautinei mažumai. Paprastai, dėstytojo teigimu, skirtį tarp šių sąvokų brėžia asmenys, oponuojantys tautinių mažumų (o ypač lenkų) teisių apsaugos stiprinimui Lietuvoje, pavyzdžiui, tautinių mažumų įstatymo idėjai. Skirtis grindžiama tuo, kad tautinė bendrija esą nurodo į tai, kad jai priklausantys asmenys turi savo (etninę) valstybę (kaip, pavyzdžiui, lenkai), o tautinės mažumos – neturi (kaip, pavyzdžiui, karaimai, totoriai, romai). Tačiau tarptautinės teisės požiūriu, tautinių mažumų apsaugai tai, ar mažuma turi

17 Puz., Račkauskaitė, A. (2010). Tautinės mažumos samprata: tarptautinės teisės aspektai. *Socialinių mokslų studijos*, 1 (5), p. 314. Prieiga per internetą: <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/621acbf5-9269-45b6-9a68-5fd9181f0dd6/content>; Kahanec, M., Zaiceva, A., Zimmermann, K. F. (2010). *Ethnic Minorities in the European Union: An Overview*, p. 5. Prieiga per internetą: <https://docs.iza.org/dp5397.pdf>; European Commission (2023). *Minority*. Prieiga per internetą: https://home-affairs.ec.europa.eu/pages/glossary/minority_en

18 Kasatkina, N. (2007). Etniškumo tyrimai: tendencijos ir esminės sąvokos. *Filosofija. Sociologija*, 18 (4).

19 Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33–104,

20 Antonovič, M. (2018). *Tautinės mažumos ar tautinės bendrijos?* Prieiga per internetą: <https://www.tspmi.vu.lt/komentarai/tautines-mazumos-ar-tautines-bendrijos-m-antonovic/>

savo etninę valstybę ar jos neturi, nėra svarbu, tad šiuo požiūriu esminio skirtumo tarp tautinės bendrijos ir tautinės mažumos nėra.

Šiame tyrime etninės ir tautinės mažumos sąvokos vartojamos sinonimiškai – literatūros apžvalgos dalyje referuojama į originalius terminus tyrimuose, o analitinėje dalyje vartojamos abi sąvokos. Kadangi esminis tyrimo tikslas yra iš esmės gerinti šių grupių teisių padėtį Lietuvoje, pasitelkiama etniškumo sąvoka referuojama į įstatyme įtvirtintą terminą, o tautiškumo – į labiau viešojoje erdvėje ir instituciškai atpažįstamą tautinės mažumos terminą (pvz., Tautinių mažumų įstatymas, Tautinių mažumų departamentas).

N. Kasatkina taip pat pabrėžia, kad asmens etniškumą ne visada apibrėžia objektyvios savybės, kaip antai kalba, religija, kultūra ar bendra istorija²¹. Tiek pat svarbus yra ir subjektyvus asmens etninės tapatybės vertinimas. Tad nors formaliai žydai yra tautinė mažuma Lietuvoje, paprastai žydų bendruomenės asmenys su šiuo terminu nesitapatina, artimesnis yra savęs suvokimas kaip etnoreliginės, kultūrinės bendruomenės. Dėl šių ir kitų tiriamų grupių skirčių tyrime minimos romų ir žydų bendruomenių sąvokos. Tai nėra formalus terminas, tačiau juo siekiama apibendrinti skirtingų tiriamų grupių patirtis ir atsižvelgti į skirtingas žydų ir romų etninės (ar religinės) priklausomybės sampratas.

Nepaisant to, kiek yra skirtingų apibrėžimų, kiek dėl to kyla sunkumų tyrinėjant etnines grupes, studijuoti šių bendruomenių patirtis yra ypač svarbu, kadangi informacijos stoka gali prisidėti prie institucinės, struktūrinės ir sisteminės marginalizacijos. Siekiant gerinti šių bendruomenių padėtį ir keisti visuomenės nuostatas, svarbu atsiremti būtent į išsamius duomenis ir tyrimus apie šių bendruomenių patirtis.

Diskriminacija ir jos raiškos formos

Tyrinėjant diskriminacijos formas ir patirtis, valstybės antidiskriminacinę institucinę bazę ir politiką, svarbu įvardyti, kas tyrime laikoma diskriminacija ir kokios literatūroje išskiriamos jos raiškos formos.

Diskriminacijos samprata, kaip ir dauguma kitų socialinių reiškinių, nuolat kinta ir plečiasi²². 2003 metais Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatyme numatytas teisiškai įpareigojantis diskriminacijos apibrėžimas buvo praplėstas 2008 metais, siekiant įtraukti naujus diskriminacijos pagrindus – tautybę, kalbą ir socialinę padėtį, o 2017 metais į sąvoką įtraukta ir pilietybė.

Šis tyrimas vadovaujasi Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymo²³ diskriminacijos sąvoka – tai „tiesioginė ir netiesioginė diskriminacija, priekabiavimas, nurodymas diskriminuoti lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos pagrindu“.

---

21 *Ibid.*

22 Beresnevičiūtė, V., Leončikas, T. (2009). Diskriminacijos suvokimas Lietuvos visuomenėje. *Filosofija. Sociologija*, 20 (4), p. 335. Prieiga per internetą: <http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2009/4/335-343.pdf>

23 Suvestinė redakcija nuo 2022-08-01 iki 2023-12-31.

Tiesioginė diskriminacija, pasak LR lygių galimybių įstatymo 2 straipsnio 9 punkto, yra elgesys su asmeniu, kai dėl išvardytų diskriminacijos pagrindų jam yra „taikomos mažiau palankios sąlygos, negu panašiomis aplinkybėmis yra, buvo ar būtų taikomos kitam asmeniui“ (išimtis yra numatytos įstatymo). Netiesioginė diskriminacija pasireiškia tada, kai formaliai neutralių teisės normų, praktikų ar sąlygų įgyvendinime atsiranda faktinis žmogaus teisių ar privilegijų apribojimas ir nevienodas elgesys dėl tam tikrų asmens tapatumo bruožų (LR lygių galimybių įstatymo 2 straipsnio 5 punktas). Nors tyrimu nesiekama suklasifikuoti skirtingų diskriminacijos patirčių, vartojant diskriminacijos sąvoką turimos galvoje abi šios diskriminacijos formos.

Be teisiškai apibrėžtų diskriminacijos formų, V. Beresnevičiūtė ir T. Leončikas atkreipia dėmesį į kitą diskriminacijos apraiškų skirstymo formulę: nuostatų pagrindų (kai asmenys atmetami dėl tam tikrų kitiems nepatinkančių asmeninių savybių) ir informacijos pagrindų (kai asmenys yra neteisingai reprezentuojami statistikoje, o jų bruožai, net jei paremti objektyvia informacija, yra skubotai apibendrinami ir priskiriami visai grupei)²⁴. Tačiau diskriminacija kyla ne dėl pavienių asmenų nuostatų, o dėl visuomenėje nusistovėjusių normų, taisyklių ir institucinių praktikų.

Šio tyrimo kontekstui išskirtinės svarbos turi institucinės, struktūrinės ir sisteminės diskriminacijos formos. Pavyzdžiui, romų tautybės asmenys gali patirti atsainų medikų požiūrį gydymo įstaigoje dėl savo išorinių bruožų, neturėti lygių galimybių mokykloje dėl mokytojų išankstinių nuostatų apie romų tautybės asmenų intelektualinius gebėjimus arba nepatekti į tam tikrą darbovietę dėl formalios nuolatinės gyvenamosios vietos neturėjimo. Dėl visuomenėje susiformavusių išankstinių nuostatų asmenys yra grupuojami pagal tam tikras asmenines charakteristikas ir išdėstomi nerašytoje socialinėje hierarchijoje, kurioje vyraujanti grupė yra baltaodžiai, įgalūs, heteroseksualūs, cislčiai vyrai²⁵. Taigi, dėl tęstinės individualios ir institucinės diskriminacijos formuojasi sisteminė bei struktūrinė diskriminacija, kurios remiasi įsišaknijusiomis socialinėmis hierarchijomis ir atsispindi daugelyje visuomenės institucijų²⁶.

Struktūrinė diskriminacija yra dažnai siejama su jėgos struktūromis, lipdančiomis sistemų funkcionavimo pamatus – įstatyminė bazė, institucinės praktikos ir socialinės normos yra tokių struktūrų pavyzdžiai, kuriose asmenys gali būti privilegijuojami arba diskriminuojami priklausomai nuo jų padėties socialinėje hierarchijoje²⁷. Sisteminė diskriminacija apima struktūrinę diskriminaciją ir pasireiškia visose visuomenės veiklos sistemose, pavyzdžiui, politinėje, teisinėje, ekonominėje, švietimo, sveikatos ir teisėsaugos²⁸.

Šiam tyrimui taip pat svarbu aptarti daugialypę diskriminaciją, kai tam tikros visuomenės grupės patiria diskriminaciją, nepakantumą ir / ar galimybių ribojimą ne dėl vieno, o kelių tapatumo bruožų, sukuriančių naują socialinę padėtį, pavyzdžiui, romų tautybės moterų patirtis unikalčiai skiriasi nuo romų tautybės vyrų patirties. Dažnai daugialypė diskriminacija lieka neatpažinta ir todėl

---

24 Beresnevičiūtė, V., Leončikas, T. (2009). Diskriminacijos suvokimas Lietuvos visuomenėje. *Filosofija. Sociologija*, 20 (4), p. 338. Prieiga per internetą: <http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2009/4/335-343.pdf>

25 Center for Intersectional Justice (2019). *Intersectional discrimination in Europe: relevance, challenges and ways forward*. Prieiga per internetą: https://www.intersectionaljustice.org/img/intersectionality-report-FINAL_yizq4j.pdf

26 *Ibid.*

27 Braveman, P. A. et al. (2022). Systemic And Structural Racism: Definitions, Examples, Health Damages, And Approaches To Dismantling. *Health Affairs*, 41 (2), pp. 171–178.

28 *Ibid.*

dvigubai ar trigubai marginalizuotiems asmenims neskiriama dėmesio nei teisinėje, nei politinėje, nei visuomeninėje srityje²⁹. Lietuvoje daugialypės diskriminacijos tyrimai nėra gausūs, dažniausiai šio tipo diskriminacija yra tik vienas iš tyrimo aspektų³⁰. Be to, ši samprata nėra pakankamai įgarsinama viešojoje ir politinėje erdvėje, jos taip pat stinga švietime.

Ksenofobija, antičigonizmas ir antisemitizmas

Ksenofobijos, antisemitizmo ir antičigonizmo fenomenų apibrėžimams yra aktualu suvokti ryšį tarp diskriminacijos ir rasizmo. Diskriminacija ir neapykanta gali būti reiškiami dėl įvairių asmens charakteristikų, įtraukiant „rasę“, lytį, seksualinę orientaciją ir socialinį statusą. Rasizmas yra paremtas „rasių“ hierarchijos idėja ir pasireiškia individualiomis, institucinėmis, sisteminėmis ir kultūrinėmis praktikomis, siekiančiomis išlaikyti „baltųjų rasės“ pranašumą³¹.

Rasinė diskriminacija Tarptautinėje konvencijoje dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo (1 str. 1 d.) yra apibrėžiama kaip „bet koks išskyrimas, apribojimas ar pirmenybė teikiama dėl rasės, odos spalvos, paveldėjimo, nacionalinės ar etninės kilmės, ko tikslas ar poveikis yra žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių politinėje, ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje ar kitose srityse pažeidimas ar panaikinimas“. Pasitelkus šį apibrėžimą antisemitizmą ir antičigonizmą galima vertinti kaip skirtingas rasinės diskriminacijos formas.

Akademinėje bendruomenėje rasės sąvokos ir sampratos legitimumas jau kurį laiką stipriai kritikuojamas, kadangi rasinis kategorizavimas palaiko esencialistinį, biologinį požiūrį į skirtingus asmenų grupių bruožus, kuris iš esmės yra istorinis darinys, siekęs suskirstyti žmonių grupes segregacijai ir diskriminacijai palaikyti³². Mokslininkai pabrėžia, kad žmonių skirstymas į rases neturi mokslinio, biologinio pagrindo, o yra istorinis ir politiškai įkrautas, tačiau rasizmas, t. y. diskriminacija dėl įgimtų asmenų grupių bruožų kaip socialinė problema neabejotinai yra stipriai paplitęs daugybėje visuomenių³³. Todėl rasės sąvoka vis dar aktuali ir pravarti kontekstuose, kuriuose diskriminacija dėl odos spalvos ar panašių savybių yra galias istorines šaknis (pvz., vergovė, genocidas) turintis reiškinys.

---

29 Crenshaw, K. (1989). *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*. Prieiga per internetą: <https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1052&context=uclf>

30 Vaigė, L. (2013). Moterų tautinėse mažumose daugialypė diskriminacija. *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 128–163.

31 West, K., Greenland, K., ir van Laar, C. (2021). Implicit racism, colour blindness, and narrow definitions of discrimination: Why some White people prefer 'All Lives Matter' to 'Black Lives Matter'. *British Journal of Social Psychology*, 60 (4), pp. 1136–1153. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1111/bjso.12458>

32 West, K., Greenland, K., ir van Laar, C. (2021); Goff, P. A. et al. (2008). Not Yet Human: Implicit Knowledge, Historical Dehumanization, and Contemporary Consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94 (2), pp. 292–306. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.94.2.292>

33 Smedley, A. ir Smedley, B. D. (2005). Race as Biology Is Fiction, Racism as a Social Problem is Real. Anthropological and Historical Perspectives on the Social Construction of Race. *American Psychologist*, 60 (1), pp. 16–26. Prieiga per internetą: <http://apsychoserver.psych.arizona.edu/JIBAREprints/PSYC621/Smedley%20Smedley%20American%20Psychologist%202005.pdf>

Ji taip pat aktuali kalbant apie kuriamas socialines, o ne biologines skirtis tarp asmenų grupių, kurių pagrindas yra vis dar paplitusi diskriminacija dėl įgimtos asmenų išvaizdos.

Nagrinėjant diskriminaciją etniniu pagrindu dažnai vartojama ksenofobijos sąvoka. Pasak Europos Komisijos (EK), ksenofobija yra „požiūriai, išankstinės nuostatos ir elgesys, kurie atmeta, atstumia ir dažnai šmeižia asmenis, remiantis suvokimu, kad jie yra bendruomenės, visuomenės ar tautinės tapatybės pašaliniai ar svetimšaliai“³⁴. Tiek romų, tiek žydų bendruomenės yra dažnai traktuojamos kaip lietuvių tautos pašaliečiai, o jų savybės iškraipomos ir supriešinamos daugumos visuomenės bruožams. Pavyzdžiui, nepaisant to, kad romai jau virš 500 metų gyvena Europoje, skirtingos šios etninės grupės kilmės istorijos pabrėžia romų egzotiškumą, tarsi jie neturi nieko bendra su europiečiais³⁵. Abiem bendruomenėms dažnai priskiriami visą etninę grupę apibendrinantys neigiami bruožai, kada atskirų asmenų charakteristikos ar veiksmai yra priskiriami visai bendruomenei, o bendruomenės įvaizdis yra kuriamas išskiriant ir pabrėžiant pavienių individų savybes ir poelgius³⁶.

Konkrečiai romų ir žydų diskriminacijai įvardyti paprastai naudojami antisemitizmo ir antičigonizmo terminai. **Antičigonizmu** yra vadinama įvairių formų diskriminacija prieš romų kilmės ir tautybės žmones. Nors antičigonizmo sąvoka nėra vienareikšmiška visose ES valstybėse, tarptautinės organizacijos, skirtingų šalių vyriausybės, romų lyderiai, nevyriausybinės organizacijos ir akademinė bendruomenė juda link bendro sutarimo, kad antičigonizmą turėtume suprasti kaip specifinę rasizmo prieš romus formą ir vieną esminių jų socialinės atskirties ir nelygybės priežasčių. Europos komisija ir Europos Taryba romų terminu apima skirtingas romų grupes – romus, keliautojus, jenišus, sinti / manušai, kale, romanišalus, bojaša / rudariai, Balkanų egiptiečius (egiptiečiai ir aškaliai), domus, lomus, abdalius, taip pat asmenis, kurie identifikuoja save kaip čigonus³⁷.

2020 metų spalio 8 dieną IHRA priėmė teisiškai neįpareigojantį praktinį antičigonizmo apibrėžimą: „Antičigonizmas / anti-romų diskriminacija yra individualiose išraiškose, veiklose ir institucinėje politikoje, praktikoje pasireiškianti marginalizacija, atskyrimas, fizinis smurtas ir romų kultūros bei gyvenimo būdo nuvertinimas, taip pat neapykantos kalba, nukreipta prieš romus ir kitus individus, bendruomenes, nacizmo laikotarpiu ir šiandien suvokiamus, stigmatizuojamus ir persekiojamus kaip „čigonai“³⁸. Negatyvios nuostatos, nukreiptos prieš romus, kartais dar vadinamos romafobija.

---

34 European Commission (2022). *Xenophobia*. Prieiga per internetą: https://home-affairs.ec.europa.eu/pages/glossary/xenophobia_en

35 Simoniukštytė, A. (2006). Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 6 (15), p. 128.

36 Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė (2018). *Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė, p. 1–131. Prieiga per internetą: <https://www.lzb.lt/2018/03/15/rekomendaciju-del-veiksmu-kovojant-su-antisemitizmu-ir-romafobija-lietuvoje/>; Beresnevičiūtė, V. ir Leončikas, T. (2009); Beresnevičiūtė, V. ir Frėjutė-Rakauskienė, M. (2006). Etninė tematika ir nepakantumas Lietuvos žiniasklaidoje: dienraščių analizė. *Etniškumo studijos*, 1, p. 19–44. Prieiga per internetą: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2012/03/EtSt_Beresneviute_Frejute-Rakauskiene_2006.pdf

37 Keen, E. (2017). *Teisė prisiminti: Švietimo vadovas jaunimui apie romų genocidą*. 2 leid. Strasbūras: Europos Taryba, p. 1–126. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/right-to-remember-lithuanan-teise-prisiminti/16808eb549>

38 International Holocaust Remembrance Alliance (2023). *What is antigypsyism/anti-Roma discrimination? Non-legally binding working definition of antigypsyism/anti-Roma discrimination*. IHRA. Prieiga per internetą: <https://www.holocaustremembrance.com/resources/working-definitions-charters/working-definition-antigypsyism-anti-roma-discrimination>

Aidan McGarry savo knygoje „Romaforobija: paskutinė priimtina rasizmo forma“ šią sąvoką priskiria rasizmui³⁹. Pasak A. McGarry, romaforobija, kaip ir rasizmas, apima neigiamas nuostatas dėl visos grupės identiteto ir gali pasireikšti marginalizacija, persekiojimu ar smurtu⁴⁰.

Europos Komisijos dokumentuose antičigonizmas suprantamas kaip:

- istoriškai įsišaknijęs ir kylantis iš to, kaip socialinė visuomenės dauguma vertina ir traktuoja asmenis, kuriuos laiko „čigonais“;
- giliai įsitvirtinęs socialinėse ir kultūrinėse nuostatose, o tai daro šį reiškinį išskirtinai įprastu, pastoviu ir pasikartojančiu, nors ir nuolat prisitaikančiu prie kintančios ekonominės, socialinės ir politinės realybės;
- struktūrinis ir egzistuojantis tiek instituciniu, tiek socialiniu ir tarpasmeniniu lygmeniu;
- paremtas, kaip ir kitos rasizmo formos, vadinamuoju „pavertimo Kitu“, išskyrimo (angl. othering) procesu, kurio pagrindu susiformuoja dvilyčiai stereotipai, viena vertus, žeminantys ir neigiamūs, kita vertus, teigiami ir egzotifikuojantys, abiem atvejais persikeliantys į nuostatas;
- gali būti netyčinis ir net nesąmoningas;
- gali kartais reikštis ir tarp pačių romų, gali būti internalizuojamas.

Dėl šių priežasčių ypač svarbu suprasti, atpažinti ir pripažinti antičigonizmą, jo poveikį romų bendruomenėms ir diskriminacijos mažinimo priemonių efektyvumui. Lietuvoje ir kitose Rytų ir Centrinės Europos šalyse žodis „čigonas“ turi stiprią neigiamą konotaciją, todėl daug bendruomenės narių renkasi romų terminą savo bendruomenei įvardyti. Tačiau kalbant apie diskriminaciją romų atžvilgiu, gerokai dažniau yra vartojama istoriškai nuodugnesnė ir plačiau pačių romų bendruomenių pripažįstama antičigonizmo, o ne romaforobijos sąvoka. Nepaisant neigiamos konotacijos, antičigonizmo terminas yra labiau pripažįstamas romų bendruomenių, Jungtinių Tautų, Europos Sąjungos ir Europos Tarybos. Ši sąvoka apibūdina unikalią istorinę diskriminaciją ir stigmatizaciją žmonių, kuriems įvardyti pasitelkiamas žodis „čigonas“, taip pat apima tuos bendruomenės narius, kurie patys renkasi būtent šią sąvoką savo etniškumui įvardyti. Tai taip pat yra būdas romų bendruomenei perimti menkinančią etiketę ir jai priskirti savitą reikšmę.

„Holokausto enciklopedijoje“ antisemitizmas glaustai apibūdinamas kaip išankstinis nusistatymas ar neapykanta prieš žydus⁴¹. 2016 metų gegužės 26 dieną Tarptautinis Holokausto atminties aljansas (angl. *The International Holocaust Remembrance Alliance – IHRA*) plenarinės sesijos metu išleido teisiškai neįpareigojantį praktinį apibrėžimą⁴², kuriuo teigiama, kad antisemitizmas apima retorines ir fizines išraiškos formas, nukreiptas prieš žydų ar ne žydų kilmės asmenis ir / ar jų nuosavybę, prieš žydų bendruomenės institucijas ir religinius pastatus, kylančias iš tam tikro suvokimo apie žydus arba iš neapykantos prieš žydus. Pasak IHRA, viena iš populiarių antisemitizmo raiškų yra apkaltinti žydus esą jie susimokė pakenkti žmonijai, arba yra priežastis,

---

39 McGarry, A. (2017). *Romaphobia: The Last Acceptable Form of Racism*. London: Zed Books.

40 *Ibid.*

41 Holocaust Encyclopedia (2023). Prieiga per internetą: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitism>

42 International Holocaust Remembrance Alliance (2016). Prieiga per internetą: https://www.holocaustremembrance.com/sites/default/files/press_release_document_antisemitism.pdf

„kodėl viskas klostosi blogai“. Tai būna išreiškiama žodžiu, raštu, vaizdinėmis priemonėmis ir veiksmais, pasitelkiami grėsmingi stereotipai ir neigiami charakterio bruožai. Antisemitizmas taip pat gali reikštis neapykanta Izraelio valstybei, suprantamai kaip žydų kolektyvumo išraiška, tačiau tai nėra tolygu Izraelio, kaip bet kurios kitos šalies, kritikai.

Ekstremaliausiu istoriniu antisemitizmo pavyzdžiu yra laikomas Holokaustas. Holokaustu vadinamas ideologinis, sistemingas Europos žydų persekiojimas ir žudymas, kurį vykdė nacistinis Vokietijos režimas ir vietos kolaborantai Antrojo pasaulinio karo metais. Žmonės daugiausia buvo žudomi nacių okupuotoje Lenkijoje įkurtose koncentracijos stovyklose. Skaičiuojama, kad nuo 1933 m. iki 1945 m. buvo nužudyti daugiau nei 6 milijonai žydų ir apie 5 milijonai kitų žmonių dėl rasinių, politinių, ideologinių, religinių ir kitų priežasčių⁴³. Didelę nužudytųjų dalį sudarė romai, žmonės su intelekto sutrikimais, disidentai ir homoseksualūs asmenys. Iš jų daugiau nei 1 milijonas buvo vaikai. Lietuvoje Holokaustas prasidėjo 1941 m. birželį, Vokietijai pradėjus karą su Sovietų Sąjunga ir okupavus Lietuvą. Žmonės buvo suiminėjami gatvėse, kalinami, žudomi, vežami į vietines egzekucijų vietas ir sušaudomi. Tokių žudynių vietų Lietuvoje – daugiau nei 200⁴⁴. Iki 1941 m. rugpjūčio pabaigos nacių ir vietos kolaborantų rankomis išžudyti beveik visi kaimo vietovėse gyvenę žydai. Išgyvenę žydai įkalinti getuose Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Švenčionyse ir įvairiose darbo stovyklose. Juose vykdytos žudymo akcijos, galiausiai getai ir juose gyvenantys žmonės sunaikinti. Iš maždaug 208–210 tūkst. žydų, Lietuvoje gyvenusių iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos, nužudyta 190–196 tūkst. žmonių⁴⁵.

Antisemitizmas neišnyko sulig Holokausto pabaiga – jo apraiškų esama ir šiandien. Šiuolaikinis antisemitizmas pasireiškia kaip:

- žydų žudymo ar žalojimo kurstymas, pagalba tam ar pateisinimas, remiantis radikalia ideologija ar ekstremistiniu požiūriu į religiją;
- melagingai, dehumanizuojančiai ar stereotipiškai kaltinti žydus ar žydų kolektyvinę galią, pvz., mitas apie pasaulinį žydų sąmokslą, ar kad žydai valdo medijas, ekonomiką, vyriausybę ar kitas visuomenės institucijas;
- kaltinti žydus kaip tautą, atsakingą už realius ar įsivaizduojamus neteisėtus veiksmus, padarytus vieno žydo ar žydų grupės, ar net veiksmus, padarytus ne žydų kilmės asmenis;
- Holokausto neigimas;
- žydų kaip tautos arba Izraelio kaip valstybės kaltinimas Holokausto išsigalvojimu ar jo išpūtimu, perdėjimu;
- žydų kilmės piliečių kaltinimas didesne ištikimybe Izraeliui ar tariamu prioritetu žydams visame pasaulyje negu savo gyvenamos šalies interesams;
- žydų tautos apsisprendimo teisės neigimas, pvz., teigiant, kad Izraelio valstybės egzistavimas yra savaime rasistinis reiškinys;

---

43 Holocaust Encyclopedia (2023). Prieiga per internetą: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitism>

44 Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejus (2023). *Holokausto Lietuvoje atlasas*. Prieiga per internetą: <http://www.holocaustatlas.lt/LT/>

45 Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (2023). *Holokaustas Lietuvoje*. Prieiga per internetą: <http://genocid.lt/centras/lt/2258/a/>

- dvigubų standartų taikymas reikalaujant elgesio, kurio iš jokios kitos demokratinės tautos nėra reikalaujama;
- simbolių ir vaizdų, susijusių su klasikiniu antisemitizmu (pvz., teigimas, kad žydai nužudė Jėzų) naudojimas siekiant charakterizuoti Izraelį ar jame gyvenančius žmones;
- šiuolaikinio Izraelio įstatymų ir nacių vykdytos politikos lyginimas;
- atsakomybės už Izraelio valstybės veiksmus priskyrimas visiems žydams⁴⁶.

Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenės rekomendacijose dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romaforbija Lietuvoje (2018) romaforbija yra skiriama nuo antisemitizmo tuo, kad žydai yra suvokiami kaip etnoreliginė, tautinė grupė, o romai yra apibrėžiami kaip socialinė grupė⁴⁷. Dėl to antisemitizmo ir romaforbijos apraiškos viešajame gyvenime yra skirtingos. Romaforbija yra labiau pastebima ir pasireiškia romų tautybės asmenų vengimu, atskyrimu, ignoravimu ar tiesiogine diskriminacija įvairiose institucijose. O Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenės (2018) ataskaitoje yra teigiama, kad tipiška antisemitizmo apraiška Lietuvoje yra Holokausto menkinimas.

Kalbant apie antisemitizmo formas dažnai taip pat vartojama sąvoka buitinis antisemitizmas. Buitiniu antisemitizmu paprastai laikomas tam tikrų įsišaknijusių neigiamų stereotipų vartojimas kasdienėje kalboje, dažnai tą darant nesąmoningai ar neturint aktyvaus neigiamo nusistatymo prieš žydus⁴⁸. Vienas iš iliustratyvių pavyzdžių yra Užgavėnių metu vis dar naudojami žydų personažai, stereotipizuojantys žydus, tačiau dalies žmonių laikomi lietuviškų tradicijų dalimi. Nors buitinis antisemitizmas dažnai pasireiškia tropų, nesąmoningų pasisakymų forma, tai taip pat yra antisemitizmo dalis.

Leonidas Donskis lietuvišką požiūrį į žydus apibūdino ne vien kaip antisemitizmą, bet sykiu nejautrumą ir gynybiškumą dėl tam tikrų „nepatogių“ praeities aspektų⁴⁹. Nemaža dalis lietuvių vis dar kaltina žydų tautą dėl masinių žudynių, deportacijų ir kitų nusikaltimų, vykdytų sovietų okupacijos metu, taip sugretinant komunizmą su žydais⁵⁰. Kitas populiarus naratyvas – Lietuvos vaizdavimas kaip XX amžiaus aukos, šitaip sumenkinant šalies politines klaidas ir lietuvių moralinius nusikaltimus prieš žydų tautą⁵¹. Atsižvelgiant į antisemitizmo ir antičigonizmo (romaforbijos) skirtis, tyrimu siekiama apčiuopti šių reiškinių raiškas ir patirtis laikant jas lygiavertiškai ydingomis ir žalingomis diskriminacijos formomis.

---

46 Tarptautinis Holokausto atminties aljansas (2023). *Darbinė antisemitizmo apibrėžtis*. Prieiga per internetą: <https://www.holocaustremembrance.com/lt/resources/working-definitions-charters/darbine-antisemitizmo-apibreztis>

47 Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė (2018). *Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romaforbija Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė, p. 1–131. Prieiga per internetą: <https://www.lzb.lt/2018/03/15/rekomendaciju-del-veiksmu-kovojant-su-antisemitizmu-ir-romafobija-lietuvoje/>

48 *Ibid.*

49 Donskis, L. (2006). Another Word for Uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania. *NORDEUROPAforum – Zeitschrift für Kulturstudien*, 16 (1), pp. 7–26. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.18452/7890>

50 *Ibid.*

51 *Ibid.*

Diskriminacijos tyrimai Lietuvoje

Lietuvoje empiriniai etninių mažumų padėties tyrimai dažniau telkė dėmesį į didžiausias Lietuvos mažumas – lenkus ir rusus⁵². Lietuvos žydų ir romų diskriminacijos problema buvo daugiau nagrinėjama per istorijos prizmę – ne viename straipsnyje tirta šių etninių grupių istorinė (dez)integracijos raida⁵³. Tačiau šiuolaikinei institucinei, struktūrinei, sisteminei ir daugialypei Lietuvos žydų ir romų diskriminacijai skirta daug mažiau dėmesio. Lietuvoje vykdyti tyrimai diskriminacijos ir neapykantos nusikaltimų tema dažniau koncentravosi į stereotipus ir išankstines nuostatas, platinamas žiniasklaidoje, o asmenų patiriami neapykantos incidentai tyrinėti kur kas rečiau⁵⁴.

Dėl tinkamų ir tikslų duomenų stokos, marginalizuotos ir stigmatizuotos etninės bendruomenės gali būti dar labiau atstumiamos ir mistifikuojamos⁵⁵. Pavyzdžiui, nors visuotinis gyventojų surašymas fiksuoja bendrą Lietuvos demografinę sudėtį, įtraukiant tautybę, pilietybę, gimtąją kalbą ir religiją⁵⁶, atskiros institucijos (pavyzdžiui, „Sodra“) duomenų apie asmenų etninę kilmę nerenka. Toks informacijos apie etninių grupių sudėtį oficialiose institucijose nebuvimas neleidžia nustatyti netiesioginės diskriminacijos masto šalyje, o tai sukuria palankią terpę vystytis diskriminacijai, ksenofobijai, antičigonizmui ir antisemitizmui.

Dauguma esamų tyrimų žydų ir romų diskriminacijos lauke remiasi kokybiniais duomenų rinkimo ir analizės metodais – tai žodinė istorija ir biografiniai pasakojimai⁵⁷, pusiau struktūruoti interviu ir

---

52 Žr., pvz., Gaidys, V. (2020). Etninės grupės visuomenės nuomonės apklausose. *Lietuvos socialinė raida: socialinių ir etninių mažumų grupių įtrauktis Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 65–75; Frėjutė-Rakauskienė, M., Marcinkevičius, A. ir Šliavaitė, K. (2016). Etninių mažumų grupės Lietuvoje: demografinė kaita ir socialinės padėties aspektai. *Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 85–108; Labanauskas, L. (2016). Rusakalbis jaunimas Visagine: antros ir trečios kartos migrantų tautinis tapatumas. *Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 125–141; Šliavaitė, K. (2012). Etninės mažumos darbo rinkoje: kalbos, pilietybės ir socialinių tinklų reikšmė (Visagino atvejis). *Etniškumo studijos*, 1/2, p. 103–125; Petrušauskaitė, V. ir Pilinkaitė-Sotirovič, V. (2012). Rusai Lietuvoje: etninės grupės raida ir socialinės integracijos iššūkiai 2001–2011 m. *Etniškumo studijos*, 1/2, p. 14–50.

53 Žr., pvz., Malinauskaitė, G. (2013). Holocaust Memory and Antisemitism in Lithuania: Reversed Memories of the Second World War. *International Conference "Antisemitism in Europe Today: The Phenomena, the Conflicts"*. Berlin: The Jewish Museum Berlin, pp. 1–6; Sirutavičius, V. (2011). „Kova už lietuvių kalbos teises“, arba dar kartą apie „murzintojų“ bylą (antisemitizmas ir jo raiška Lietuvos viešajame gyvenime 1922–1924 m.). *Lietuvos istorijos metraštis*, 2, p. 51–76; Simoniukštytė, A. (2006). Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 6 (15), p. 123–154; Donskis, L. (2006). Another Word for Uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania. *NORDEUROPAforum – Zeitschrift für Kulturstudien*, 16 (1), pp. 7–26; Venclauskas, L. (2003). Stereotipų mįslės: antisemitizmas Lietuvos ir Prancūzijos spaudoje 1940–1942 metais. *Darbai ir dienos*, 34, p. 321–347.

54 Labanauskas, L. (2019). *Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, p. 1–100.

55 Simoniukštytė, A. (2006). Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 6 (15), p. 123–154.

56 Petrauskienė, J. (2022). *Lietuvos gyventojai 2021 metais: Lietuvos Respublikos 2021 metų visuotinio gyventojų surašymo ir būstų surašymo rezultatai*. Prieiga per internetą: <https://storymaps.arcgis.com/stories/d7ac6efa3e99480992e956f440a1b3ec>

57 Pz., Simoniukštytė, A. (2006). Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 6 (15), p. 123–154.

grupinės diskusijos⁵⁸, teisės dokumentų apžvalgos⁵⁹, tekstinė analizė⁶⁰ ir diskurso analizė spaudoje ir internete⁶¹.

Lietuvos žydų ir romų bendruomenių teisių padėties ir tyrimų Lietuvoje apžvalga

Iki Antrojo pasaulinio karo Lietuva buvo žinoma dėl savo didelės žydų bendruomenės – Lietuvoje gyveno tarp 240 000⁶² ir 250 000⁶³ žydų tautybės asmenų. Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenės padėtis kardinaliai pasikeitė per Antrąjį pasaulinį karą, kai Holokausto metu buvo nužudyta apie 95 % visų Lietuvos žydų, o iš likusių dauguma emigravo iš šalies⁶⁴. Šiuo metu Lietuvos žydai yra nedidelė bendruomenė. Remiantis 2021 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje gyvena 2256 žydai (0,08 % visų Lietuvos gyventojų). Antisemitizmo apraiškos, jų transformacijos kasdieniame gyvenime Lietuvoje ir Holokausto prielaidos tyrinėtos jau nuo XIX a. antrosios pusės⁶⁵. Vlodo Sirutavičiaus ir Dariaus Staliūno sudarytoje knygoje įvairiais aspektais tyrinėta lietuvių ir žydų santykių dinamika, konkrečiai – prietarų ar kitų ksenofobinių išraiškų transformacija į prievartą⁶⁶. Vienas iš gajausių istorikų išskiriamų prietarų, priešinusių lietuvių ir žydų bendruomenės, buvo įsitikinimas, kad žydai savo religiniams tikslams naudoja krikščionių kraują⁶⁷. Šis pavyzdys ir platesnis istorinis kontekstas apskritai leidžia ne tik geriau suprasti

---

58 Pz., Čeledinaitė, G. (2015). Žydų tautinės mažumos diskriminacijos patyrimas socialinių transformacijų kontekste. *Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai*, 4, p. 1–6; Zbarauskaitė, A., Grigutytė, N. ir Gailienė, D. (2015). Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations. *Procedia – Social and Behavioural Sciences*, 165, pp. 121–130; Labanauskas, L. (2019). *Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, p. 1–100.

59 Pz., Račkauskaitė, A. (2010). Tautinės mažumos samprata: tarptautinės teisės aspektai. *Socialinių mokslų studijos*, 1 (5), p. 305–320.

60 Pz., Venclauskas, L. (2003). Stereotipų mįslės: antisemitizmas Lietuvos ir Prancūzijos spaudoje 1940–1942 metais. *Darbai ir dienos*, 34, p. 321–347.

61 Pz., Beresnevičiūtė, V. ir Frėjūtė-Rakauskienė, M. (2006). Etninė tematika ir nepakantumas Lietuvos žiniasklaidoje: dienraščių analizė. *Etniškumo studijos*, 1, p. 19–44; Frėjūtė-Rakauskienė, M. (2020). Etninių mažumų ir pabėgėlių vaizdavimo tendencijos Lietuvos žiniasklaidoje 2005–2017 metais. *Lietuvos socialinė raida: socialinių ir etninių mažumų grupių įtrauktis Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 46–64.

62 Donskis, L. (2006). Another Word for Uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania. *NORDEUROPAforum – Zeitschrift für Kulturstudien*, 16 (1), pp. 7–26. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.18452/7890>

63 Malinauskaitė, G. (2013). Holocaust Memory and Antisemitism in Lithuania: Reversed Memories of the Second World War. *International Conference “Antisemitism in Europe Today: The Phenomena, the Conflicts”*. Berlin: The Jewish Museum Berlin, pp. 1–6. Prieiga per internetą: www.jmberlin.de/antisemitism-today/Malinauskaite.pdf

64 *Ibid.*

65 Truška, L. ir Vareikis, V. (2004). *Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis*. Vilnius: Margi raštai; Venclauskas, L. (2022). *Tekstų byla. Lietuvių antisemitinis diskursas nuo XIX a. antros pusės iki 1940 metų*. Versus.

66 Sirutavičius, V. ir Staliūnas, D. (2005). *Kai ksenofobija virsta prievarta: lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

67 Staliūnas, D. (2013). Žydai ir kraujo vartojimas: vieno prietaro apraiškos XIX amžiaus Lietuvoje. *Lietuvos istorijos metraštis, 2012 metai*, 1, p. 51–80, Prieiga per internetą: <https://www.istorija.lt/data/public/uploads/2021/01/lim-2012-1-3-d-staliunas-zydai-ir-kraujo-vartojimas-p-51-80.pdf>

antisemitizmo Lietuvoje šaknis ir šiuolaikines raiškos formas, tačiau taip pat pabrėžia neišsemiamą tolimesnį poreikį dokumentuoti šiandienines žydų patirtis Lietuvoje, tuo siekiant stiprinti visų antisemitizmo formų prevenciją.

Šiuo metu Lietuvoje gyvena beveik tiek pat romų tautybės asmenų – 2251 (0,08 %). Apžvelgdama romų tautos istoriją Aušra Simoniukšytė teigia, kad romai, panašiai kaip ir žydai, buvo viena iš labiausiai per karą nukentėjusių ir sąmoningai pamirštų bendruomenių Lietuvoje⁶⁸. Vytautas Toleikis, tyręs romų holokaustą Lietuvoje, mano, kad okupacijos metu žuvo apie trečdalis Lietuvos romų, šimtai buvo deportuoti darbams į karines gamyklas ir koncentracijos stovyklas⁶⁹. Pasak Antano Salio ir Izidoriaus Kisino, nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje (1918–1940) romai turėjo lietuviškus pasus ir buvo „visateisiai piliečiai“, nors ir buvo reikalaujama, kad jie gyventų tuose valsčiuose, kuriuose buvo prirašyti⁷⁰. Lietuvai tapus SSRS dalimi, 1956 metais Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė įsaką „dėl valkataujančių čigonų įtraukimo į darbą“. Šis dokumentas bene labiausiai paveikė romų gyvenimą pokario laikotarpiu, kadangi klajojantys romai buvo prilyginami valkatoms, o už nesiregistravimą ir neįsidarbinimą tam tikroje vietoje grėsė persekiojimas ir tremtis iki 5 metų⁷¹. Agnieškos Avin ir Anna Pilarczyk-Palaitis, tyrinėjusių romų genocido atmintį Lietuvoje po nepriklausomybės, teigimu, romų genocidas ilgai buvo nematoma ir neįgarsinta Lietuvos istorijos dalis, o tai prisidėjo prie romų socialinės, kultūrinės ir istorinės marginalizacijos⁷². Pasak autorių, pozityvių pokyčių viešajame diskurse dėl romų genocido galima stebėti tik nuo maždaug 2015 metų.

Nepaisant ilgos romų ir žydų bendruomenių istorijos Lietuvoje, šios bendruomenės vis dar susiduria su įvairiais iššūkiais. Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybiniame tyrime apžvelgiamos žydų ir romų neapykantos kalbos ir nusikaltimų patirtys, atskleidžiama, kaip jos veikia šias bendruomenes⁷³. Neapykanta žydams dažnai pasireiškia „nekaltų“ juokelių, pastebėjimų, stereotipų, patyčių pavidalu, išsakomu tiek tiesiogiai ar „už nugaros“, tiek viešai antisemitiniuose straipsniuose, interneto komentaruose ir socialiniuose tinkluose.

Liutauro Labanausko atlikto tyrimo apie pažeidžiamas bendruomenes Lietuvoje dalyviai taip pat atkreipė dėmesį į neapgalvotus įžeidžiančius viešus politikų pasisakymus. Ši paslėpta neapykanta, pasak informantų, yra jų kasdienybės dalis. Antisemitizmas „klesti“ ir darbo bei švietimo įstaigose – respondentai nurodė kitokį mokytojų, dėstytojų ar darbdavių elgesį, patyčias, ne kartą minėti

---

68 Simoniukšytė, A. (2006). Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 6 (15), p. 123–154.

69 Vytautas, T. (2001). Lietuvos čigonai Antrojo pasaulinio karo metais; Toleikis V. (sud.). *Lietuvos Čigonai: tarp praeities ir dabarties*, p. 17–38. Vilnius: Garnelis. Cit. Simoniukšytė, A. (2006). Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 6 (15), p. 123–154.

70 Salys, A. ir Kisinas, I. (1936). Čigonai. Kaunas: Varpas. Cit. Simoniukšytė, A. (2006). Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 6 (15), p. 123–154.

71 Vedomosti Verchovnogo Soveta SSSR. Statja 450 (1956). 21 (863): 547. Cit. Simoniukšytė, A. (2006). Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 6 (15), p. 123–154.

72 Avin, A. ir Pilarczyk-Palaitis, A. (2023). On the way to visibility: the process of creating a cultural memory of the genocide of the Lithuanian Roma, *Journal of Baltic Studies*, 54 (1), pp. 87–102. Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01629778.2023.2153889>

73 Labanauskas, L. (2019). *Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, p. 1–100.

žydišką identitetą menkinantys juokeliai, pasišaipymai ir užgaulūs komentarai. Dalis informantų teigė, kad atviros neapykantos, pasireiškiančios fiziniu smurtu, atvejų Lietuvoje nėra daug. Taip pat informantų pasakoti neapykantos incidentai neturėjo ryškių organizuotos veiklos požymių, nors organizuotų neapykantos grupių ir vandalizmo temos buvo ne kartą minėtos ir suvokiamos kaip nuolatinė grėsmė žydų bendruomenei. Ne vienas tyrimas akcentuoja, kad žydai diskriminaciją savo atžvilgiu suvokia kaip tiesioginę grėsmę sveikatai ir gyvybei⁷⁴. Kokybiniame tyrime apie lenkų ir žydų tautinių mažumų diskriminaciją autorės Asta Zbarauskaitė, Neringa Grigutytė ir Danutė Gailienė tvirtina, kad respondentai retai patiria diskriminaciją artimuose santykiuose, tačiau diskriminacinės kalbos apstu politikų kalbose ir anoniminiuose komentaruose internete⁷⁵.

Skirtingai nei žydų bendruomenės atstovai, romų tautybės asmenys patiria neapykantą tiek žodinių užgauliojimų, grasinimų, tiek fizinio smurto forma. Neretai romai yra lengvai atpažįstami dėl savo išvaizdos ir drabužių, todėl ši bendruomenė yra nuolatinis neapykantos taikinys. Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių tyrimas taip pat parodė, kad neapykantos kalba ir nusikaltimai veši visose gyvenimo srityse: tarpasmeniniuose, kaimynų, vietos gyventojų santykiuose, viešose vietose (gatvėje), oficialiose institucijose, socialiniuose tinkluose ir žiniasklaidoje⁷⁶. Pasak informantų, ypač įžeidūs yra stereotipai ir romus menkinantys pasakymai, taip pat socialiniuose tinkluose rašomi neigiami komentarai apie romus ir „neatsakingas žurnalistų požiūris, kai aprašant įvykius akcentuojama romų tautybė, bet ne įvykis“⁷⁷.

L. Labanausko tyrimas taip pat atskleidė, kad neapykantos kalba apie romus žiniasklaidoje ir socialiniuose tinkluose gali nulemti neigiamas teisėsaugos, savivaldybių, gydymo įstaigų, užimtumo tarnybų ir socialinių darbuotojų išankstines nuostatas. Dažna institucinės neapykantos raiškos forma – ignoravimas, vengimas, užgaulūs žodiniai komentarai, taip pat akivaizdus išvaizdos ir socialinio statuso vertinimas. Patyčios, gąsdinimai, žodiniai užgauliojimai ir fizinis smurtas mokyklose, gatvėse ir artimoje aplinkoje prisideda prie romų tautybės vaikų baimės ir nenoro išeiti į miestą ir mokyklą. Visuomenėje susiklosčiusios išankstinės nuostatos ir patiriama neapykanta sumažina romų vaikų galimybes baigti mokyklą, susirasti darbą ir integruotis į visuomenę⁷⁸. Nepaisant išvardytų sunkumų, nauji tyrimai rodo, kad romų padėtis švietimo srityje pamažu gerėja⁷⁹. 2020 metais atlikta demografinės ir socialinės romų padėties apžvalga atskleidė, kad,

---

74 P vz., Čeledinaitė, G. (2015). Žydų tautinės mažumos diskriminacijos patyrimas socialinių transformacijų kontekste. *Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai*, 4, p. 1–6. Prieiga per internetą: <https://dx.doi.org/10.15388/JMPD.2015.4.01>; Zbarauskaitė, A., Grigutytė, N. ir Gailienė, D. (2015). Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations. *Procedia – Social and Behavioural Sciences*, 165, pp. 121–130. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/69388>

75 Zbarauskaitė, A., Grigutytė, N. ir Gailienė, D. (2015). Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations. *Procedia – Social and Behavioural Sciences*, 165, pp. 121–130. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/69388>

76 Labanauskas, L. (2019). *Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, p. 1–100.

77 *Ibid.*

78 *Ibid.*

79 Žr. Labanauskas, L. (2020). Neapykantos kalbos ir neapykantos incidentų patirtys Panevėžio Romų bendruomenėje. *Lietuvos socialinė raida: socialinių ir etninių mažumų grupių įtrauktis Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 76–90; Kontvainė, V. (2020). *Romų tautybės asmenų padėtis 2020 m.* Vilnius: Diversity Development Group, p. 1–65. Prieiga per internetą: [https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Rom%C5%B3%20pad%C4%97tis%202020_TYRIMO%20ATASKAITA_galutin%C4%97%20\(002\).pdf](https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Rom%C5%B3%20pad%C4%97tis%202020_TYRIMO%20ATASKAITA_galutin%C4%97%20(002).pdf)

palyginti su 2015 metais, romų padėtis švietimo, būsto ir sveikatos srityse šiek tiek pagerėjo, o skurdo rizikos lygis nepasikeitė – absoliuti dauguma romų tautybės asmenų (96 %) gyvena žemiau skurdo ribos⁸⁰.

Pasak L. Labanausko, atliktame tyrime dalyvavusių pažeidžiamų bendruomenių atstovų, pranešimai apie individualius neapykantos kalbos ar nusikaltimų įvykius yra reti. Tiek žydų, tiek romų tautybės respondentai vardijo panašias nesikreipimo į institucijas priežastis: nežinojimas, kur kreiptis ir ar / kad galima kreiptis; sudėtingi procedūriniai veiksmai; nepasitikėjimas teisėsaugos institucijomis; antrinė viktimizacija; nesitikėjimas, kad incidentas bus tinkamai iširtas, o pažeidėjai nubausti; pažeidėjų keršto baimė; incidento nuvertinimas / laikymas sukėlusiu per menką žalą. Taip pat žydų tautybės respondentai minėjo teisėsaugos institucijų nepasirengimą reaguoti į tokius nusikaltimus, nežinojimą kaip tirti ir nepakankamas žinias apie žydų istoriją, kultūrą ir antisemitizmą. Be aukščiau išvardytų priežasčių, romų tautybės informantai teigė, kad nepraneša apie patirtą neapykantą dėl socialinės atskirties, neraštingumo problemų, gėdos dėl patirtų išgyvenimų, sistemiškos tinkamos pagalbos nebuvimo, taip pat dėl to, kad „problemas išsprendžia patys“⁸¹. Šios žydų ir romų nesikreipimo į institucijas priežastys sutampa su visų Lietuvos gyventojų vardytomis priežastimis anksčiau minėtame tyrime, atliktame visu dešimtmečiu anksčiau⁸².

Taip pat svarbu pabrėžti, kad net asmenims pranešus apie galimai įvykdytus neapykantos nusikaltimus, Lietuvos teisėsaugos institucijos, tirdamos šiuos incidentus, dažnai juose neidentifikuoja antisemitizmo ar antičigonizmo bruožų⁸³. Tai ne tik iškraipo neapykantos nusikaltimų statistiką šalyje, bet sykiu prisideda prie gyventojų nepasitikėjimo institucijų veikla, didina nesikreipimo į policiją ar teismus tikimybę ir sunkina šių grupių teisių užtikrinimą.

Kalbant apie statistinius duomenis svarbu pasakyti, kad Lietuvoje trūksta patikimų lygybės duomenų etninės kilmės ir tautybės pagrindu. Tokiu atveju valstybė nežino, kokia yra etninių mažumų padėtis Lietuvoje, ar visos būtinosios paslaugos joms prieinamos⁸⁴. Tai atsiliepia ne tik paslaugų prieinamumui, bet ir diskriminacijos ir neapykantos mažinimui, taip pat kokybiškam ir strategiškam tautinių mažumų integracijos vizijos kūrimui. Pavyzdžiui, Vita Petrušauskaitė

---

80 Kontvainė, V. (2020). *Romų tautybės asmenų padėtis 2020 m.* Vilnius: Diversity Development Group, p. 1–65. Prieiga per internetą: [https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Rom%C5%B3%20pad%C4%97tis%202020_TYRIMO%20ATASKAITA_galutin%C4%97%20\(002\).pdf](https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Rom%C5%B3%20pad%C4%97tis%202020_TYRIMO%20ATASKAITA_galutin%C4%97%20(002).pdf)

81 Labanauskas, L. (2019). *Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita.* Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, p. 44–45.

82 Beresnevičiūtė, V. ir Leončikas, T. (2009). Diskriminacijos suvokimas Lietuvos visuomenėje. *Filosofija. Sociologija*, 20 (4), p. 335–343. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/21949>

83 Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė (2018). *Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje, 2018 m.* Vilnius: Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė. Prieiga per internetą: <https://www.lzb.lt/2018/03/15/rekomendaciju-del-veiksmu-kovojant-su-antisemitizmu-ir-romafobija-lietuvoje/>

84 Blažytė, G. et al. (2021). *Lygybės duomenys (angl. equality data): duomenų rinkimas, teisinė aplinka ir tobulinimo galimybės.* Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/socialine-integracija/lygios%20galimyb%C4%97s/Lygyb%C4%97s%20duomen%C5%B3%20tyrimas%202021%20m.pdf>

atkreipė dėmesį į tai, kad nėra kaupiami ir analizuojami duomenys apie skirtingų tautybių, kalbų, socialinės padėties vaikų mokymosi pasiekimus⁸⁵.

Socialinės integracijos iššūkiai

2005-aisiais V. Beresnevičiūtė teigė, kad oficialiai Lietuvos valstybė skelbė „išsprendusi“ etninių mažumų teisių ir statuso klausimus, kadangi atvirų konfliktų etniniu pagrindu tuo metu buvo nedaug⁸⁶. Sprendžiant iš progreso etninių mažumų teisių srityje galima daryti prielaidą, kad šis naratyvas reikšmingai nepakito. Iš tiesų etniškumas turi įtakos tiek viešajame gyvenime, tiek tarpasmeniniuose santykiuose ir atsispindi visuomenės nuomonėse ir stereotipuose. Vita Petrušauskaitė ir Vilana Pilinkaitė-Sotirovič teigė, kad toks įsivaizdavimas apie „išspręstą problemą“ yra glaudžiai susijęs su įsitikinimu, kad etninės grupės turėtų nesiskirti ir neturėti atskirų poreikių nuo „daugumos“ visuomenės⁸⁷. Taip etninių mažumų integracija yra suvokiama ne kaip išskirtinio dėmesio ir teisių suteikimas, bet kaip suvienodinimas su etnine „dauguma“. Pasak Monikos Frėjutės-Rakauskienės, Andriaus Marcinkevičiaus ir Kristinos Šliavaitės, ši nuostata atsispindėjo ir Tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 m. strategijoje, taip pat kitose vyriausybines programose, kaip antai švietimo, socialinės integracijos ar sveikatos apsaugos⁸⁸. Vis dėlto V. Beresnevičiūtė pabrėžė, kad „socialinė integracija negali būti pasiekta be lygių galimybių įvairiose socialinėse sferose, kurias, bent jau iš dalies, gali užtikrinti politinės, teisinės priemonės“⁸⁹. Nepaisant to, daugumos visuomenės nuostatos išlieka didžiausiu iššūkiu socialinės integracijos plėtrai Lietuvoje.

Nuo 2005 metų kasmet yra atliekamas ir gausiai viešojoje erdvėje aptariamas socialinės distancijos visuomenėje tyrimas, matuojamas žmonių (ne)noru gyventi kaimynystėje, dirbti vienoje darbovietėje ir nuomoti būstą tam tikroms asmenų grupėms⁹⁰. Remiantis 2008 metų tyrimu, daugiausia apklaustųjų nenorėjo gyventi kaimynystėje su romais (49 %) ir iš įkalinimo įstaigų grįžusiais asmenimis (49 %), o dirbti apklaustieji nenorėjo su asmenimis su psichikos negalia (46 %) ir romais (38 %)⁹¹. Lygindami šiuos rezultatus su 2003 metų duomenimis, V. Beresnevičiūtė ir T. Leončikas apibendrino, kad Lietuvoje nepakantumo hierarchija praktiškai nekinta. Deja, šis

---

85 Petrušauskaitė, V. (2014). (Ne)lygios galimybės švietime: ankstyvo romų vaikų pasitraukimo iš ugdymo sistemos Vilniaus mieste analizė. *Etniškumo studijos 2014/1*, p. 7. Prieiga per internetą: https://lstc.lt/wp-content/uploads/2023/03/Etniskumo-studijos-2014_1-final.pdf

86 Beresnevičiūtė, V. (2005). Etninių grupių socialinės integracijos sampratos interpretacija. *Filosofija. Sociologija*, 2, p. 26–32. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/11840>

87 Petrušauskaitė, V. ir Pilinkaitė-Sotirovič, V. (2012). Rusai Lietuvoje: etninės grupės raida ir socialinės integracijos iššūkiai 2001–2011 m. *Etniškumo studijos*, 1/2, p. 14–50. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/46347>.

88 Frėjutė-Rakauskienė, M., Marcinkevičius, A. ir Šliavaitė, K., 2016. Etninių mažumų grupės Lietuvoje: Demografinė kaita ir socialinės padėties aspektai. *Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 91.

89 Beresnevičiūtė, V. (2005). Etninių grupių socialinės integracijos sampratos interpretacija. *Filosofija. Sociologija*, 2, p. 26–32. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/11840>

90 Žr. Etninių tyrimų instituto tinklapį, <http://ets.lstc.lt/>

91 Beresnevičiūtė, V. ir Leončikas, T. (2009). Diskriminacijos suvokimas Lietuvos visuomenėje. *Filosofija. Sociologija*, 20 (4), p. 339. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/21949>

teiginys nėra toli nuo realybės iki šiandien. 2015 metų visuomenės nuostatų tyrimas atskleidžia, kad žmonių, kurie nenorėtų gyventi kaimynystėje ir dirbti su romais, padaugėjo iki 66 %, o nenorinčių nuomoti būsto – iki 67,1 %⁹². 2020 metais matyti šiek tiek sumažėjusi visuomenės socialinė distancija romų atžvilgiu – 58 % atsakė, kad nenorėtų gyventi kaimynystėje, 37 % nenorėtų dirbti vienoje darbovietėje ir 60 % nenorėtų išnuomoti būsto⁹³. Palyginus ankstesnių tyrimų rezultatus su 2020 metų duomenimis galima teigti, kad socialinės distancijos hierarchija Lietuvoje atrodo stabili, nors 2015–2016 metų ES pabėgėlių krizės metu buvo fiksuotas padidėjęs nepakantumas musulmonams ir pabėgėliams⁹⁴. Skirtingai nei romų atžvilgiu, per pastarąjį dešimtmetį visuomenės nuomonė apie žydų etninę grupę gerėjo. 2010 metais su žydais kaimynystėje gyventi nenorėjo beveik 24 % respondentų, 19 % nenorėjo dirbti vienoje darbovietėje ir 34 % atsakė, kad šios bendruomenės nariams nenorėtų išnuomoti būsto⁹⁵. 2020 metais socialinė distancija krito iki 9 %, 6 % ir 11 % atitinkamai⁹⁶. Taigi, šie longitudinaliniai tyrimo duomenys leidžia teigti, kad romai vis dar išlieka viena nepalankiausiai vertinamų grupių Lietuvoje, o visuomenės nuomonė dėl žydų žymiai keitėsi per pastarąjį dešimtmetį.

Tyrimuose ir padėties vertinimo ataskaitose bendrai sutariama, kad romai yra viena pažeidžiamiausių mažumų grupių Lietuvoje⁹⁷. Romų genocidas yra retai minimas rašytiniuose šaltiniuose, o romų aukos priskiriamos „kitoms grupėms“, nukentėjusioms nuo nacistinės Vokietijos⁹⁸. Ellie Keen pabrėžia, kad romai buvo visai ne „kita grupė“, o vienas iš pagrindinių nacių eksterminacijos taikinių⁹⁹. Nors tarptautinėje viešojoje erdvėje romų tautos genocidas

---

92 Blažytė, G., Pilinkaitė-Sotirovič, V. ir Žibas, K. (2016). Etninių mažumų grupės Lietuvoje: demografinė kaita ir socialinės padėties aspektai. *Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 109–124.

93 Etninių tyrimų institutas (2021). *Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto užsakymu atliktos visuomenės nuostatų apklausos 2020 m. rezultatai*. Prieiga per internetą: <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2021/01/Visuomen%C4%97s-nuostatos-apklauso-rezultatai-2020.pdf>

94 Blažytė, G., Pilinkaitė-Sotirovič, V. ir Žibas, K. (2016). Etninių mažumų grupės Lietuvoje: demografinė kaita ir socialinės padėties aspektai. *Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 109–124.

95 Vildaitė, D. ir Žibas, K. (2010). Etninių tyrimų instituto visuomenės nuomonės tyrimų apžvalga (2005–2010). *Etniškumo studijos*, 1/2, p. 121–137. Prieiga per internetą: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2012/03/EtSt_Vildaite_Zibas_2010.pdf

96 Etninių tyrimų institutas (2021). *Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto užsakymu atliktos visuomenės nuostatų apklausos 2020 m. rezultatai*. Prieiga per internetą: <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2021/01/Visuomen%C4%97s-nuostatos-apklauso-rezultatai-2020.pdf>

97 Pvz., Žmogaus teisių organizacijų koalicija (2021). *Šešėlinė Lietuvos nevyriausybinių organizacijų ataskaita*. Prieiga per internetą: https://ztok.lt/wp-content/uploads/2021/05/ZTOK_LT_final.pdf; Kontvainė, V. (2020). *Romų tautybės asmenų padėtis 2020 m.* Vilnius: Diversity Development Group, p. 1–65. Prieiga per internetą: [https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Rom%C5%B3%20pad%C4%97tis%202020_TYRIMO%20ATASKAITA_galutin%C4%97%20\(002\).pdf](https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Rom%C5%B3%20pad%C4%97tis%202020_TYRIMO%20ATASKAITA_galutin%C4%97%20(002).pdf); Labanauskas, L. (2019). *Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija; Labanauskas, L. (2020). *Neapykantos kalbos ir neapykantos incidentų patirtys Panevėžio Romų bendruomenėje. Lietuvos socialinė raida: socialinių ir etninių mažumų grupių įtrauktis Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

98 Keen, E. (2017). *Teisė prisiminti: Švietimo vadovas jaunimui apie romų genocidą*. 2 leid. Strasbūras: Europos Taryba, p. 1–126.

99 *Ibid.*

yra pripažintas ir pasmerktas¹⁰⁰, romų diskriminacija išlieka dažnai ne tik tiesioginė, bet ir viešai toleruojama. O žydų diskriminacija pasireiškia netiesiogiai – ši bendruomenė išlieka apipinta neigiamomis ir itin pavojingomis nuostatomis. Ekstremalios diskriminacijos istorija turi neginčijamą poveikį šiuolaikinėms daugumos visuomenės nuostatomis ir elgesiui su nukentėjusiomis mažumomis. Taigi tyrimai apie žydų ir romų etninių grupių diskriminaciją Lietuvoje yra būtini siekiant įgarsinti vis dar neišspręstus bendruomenių poreikius ir geriau pritaikyti tam įgyvendinti tinkamas priemones.

Lietuvoje atliktuose tyrimuose taip pat skirta dėmesio romų švietimo problemikai, ypač ankstyvo pasitraukimo iš ugdymo priežastims. Vita Petrušauskaitė atkreipė dėmesį į tai, kad nors romų išsilavinimo rodikliai kasmet gerėja, jie vis dar skiriasi nuo šalies vidurkio¹⁰¹. Tyrimo metu nustatyta, kad organizuojant formalųjį ugdymą Lietuvoje nėra pakankamai atsižvelgiama į nelygias vaikų mokymosi galimybes – teikiant bendrąsias paslaugas visiems vaikams, neįvertinant atskirų grupių specifinių poreikių, švietimo sistema neužtikrina socialinio teisingumo ir lygių galimybių¹⁰².

Nors šioje srityje atlikti tyrimai atskleidžia, kad Lietuvos romų ir žydų bendruomenių padėtis Lietuvoje turi įvairių iššūkių, valstybinio lygmeniu ši problema neatsispindi pakankamai. Viešoje ir politinėje erdvėje vešinčios ir nekonfrontuojamos neigiamos visuomenės nuostatos skatina tolimesnę struktūrinę ir sisteminę šių grupių diskriminaciją. Be to, naujų tyrimų, siekiančių gilintis į specifiškai šių dviejų tautinių mažumų padėtį, stinga. Taigi, kombinuojant teisinės bazės ir valstybės politikos analizę su individualiomis istorijomis bei patirtimis ir aktualių institucijų atstovų įžvalgomis, šis tyrimas siekia papildyti esamą žinių bazę ir pasiūlyti kovos su antisemitizmu bei antičigonizmu kryptis ir žingsnius Lietuvoje.

---

100 2015 m. balandžio 15 d. Europos Parlamento rezoliucija „Tarptautinės romų dienos proga dėl priešiško romams Europoje bei romų genocido Antrojo pasaulinio karo metu atminimo dienos pripažinimo ES“. Prieiga per internetą: <https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/summary.do?id=1385420&t=e&l=en>;

101 Petrušauskaitė, V. (2014). (Ne)lygios galimybės švietime: ankstyvo romų vaikų pasitraukimo iš ugdymo sistemos Vilniaus mieste analizė. *Etniškumo studijos 2014/1*, p. 7. Prieiga per internetą: https://lsta.lt/wp-content/uploads/2023/03/Etniskumo-studijos-2014_1-final.pdf

102 *Ibid.*

TYRIMO METODOLOGIJA

Tyrimo tikslui pasiekti pasirinkta kokybinė metodologija, derinant tris vienas kitą papildančius metodus: teisinės bazės analizę, pusiau struktūruotus interviu ir *focus* grupių diskusijas. Toks tyrimo dizainas pasirinktas siekiant išsamiau ir tikslingiau įgyvendinti tyrimo keliamus tikslus – apžvelgti Lietuvos teisinės bazės lauką, identifikuoti spragas ir formuluoti iš tiesioginių bendruomenių patirčių kylančias rekomendacijas.

Pasirinkta kokybinė tyrimo metodologija atliepia įtampą tarp esamos ir norimos situacijos¹⁰³, t. y. identifikuoja problemas ir siūlo praktinius galimus sprendimo būdus. Metodologija pasirinkta turint galvoje tiriamų bendruomenių (romų ir žydų) pažeidžiamumą ir pasiekiamumą. Kokybinė prieiga ypač tinka pažeidžiamų bendruomenių tyrimui dėl savo lankstumo, kadangi renkami duomenys leidžia gilintis ir suprasti subjektyvias tiriamųjų patirtis, interpretacijas ir prasmes¹⁰⁴. Šiuo atveju svarbi „balso“ koncepcija¹⁰⁵, kai tyrėjai suteikia galimybę išgirsti balsus tų, kurie yra „nutildyti, atskirti ir marginalizuoti vyraujančios socialinės santvarkos“¹⁰⁶. Tad ši prieiga pasirinkta siekiant įgarsinti žydų ir romų bendruomenių balsus ir patirtis Lietuvoje, taip pat įtampai tarp esamos ir norimos socialinės situacijos nagrinėti ir atliepti.

Metodai

Teisės aktų ir dokumentų analizė

Teisinės bazės analizė pasirinkta siekiant įvertinti esamą Lietuvos nediskriminavimo politikos priemonių padėtį ir veiksnumą. Tyrime analizuojamas įstatyminių nuostatų ir dokumentų spektras, įtraukiant ir rekomendacinio pobūdžio institucines priemones. Lietuvos įstatyminės bazės kontekstui suprasti ir esamų priemonių pakankamumui įvertinti taip pat pristatoma aktuali Europos Sąjungos teisė ir strateginiai dokumentai.

Teisės aktų ir kitų dokumentų infrastruktūros analizė taip pat svarbi siekiant geriau suprasti,

---

103 Verschuren, P. J. M., Doorewaard, H., Poper, R. ir Mellion, M. J. (2010). *Designing a research project*. 2nd ed. Eleven International Publishing.

104 Wiebel, W.W. (1990). Identifying and Gaining Access to Hidden Populations, *The Collection and Interpretation of Data from Hidden Populations*. Rockville, MD: National Institute on Drug Abuse, pp. 4–11.

105 Aldridge, J. (2015). *Participatory Research: Working with Vulnerable Groups in Research and Practice*. Bristol: Policy Press.

106 Žr. Hesse-Biber, S. N. ir Leavy, P. (2005). *The Practice of Qualitative Research*. London: Sage; Liamputtong, P. (2007). *Researching the Vulnerable: A Guide to Sensitive Research Methods*. London: Sage.

kokiomis teisinėmis sąlygomis Lietuvos romai ir žydai patiria vienokius ar kitokius išgyvenimus, su kokiomis diskriminacinėmis situacijomis susiduria esant dabartiniam reguliavimui.

Pusiau struktūruoti interviu

Vienas pagrindinių šio tyrimo dalies metodų – pusiau struktūruoti interviu su romų ir žydų kilmės asmenimis ir bendruomenių lyderiais. Norint atspindėti tikras bendruomenių narių patirtis ir vyraujančias tendencijas, pasirinkta įsiklausyti į pačių bendruomenių išgyvenimus naudojant pusiau struktūruotą interviu metodą. Šiuo metodu ne tik siekiama suformuluoti bendruomenėse vyraujančias tendencijas, tačiau taip pat suteikti bendruomenėms „balsą“ – įgarsinti, su kuo susiduria romų ir žydų kilmės asmenys, gyvendami Lietuvoje, ir panaudoti šių bendruomenių patirtis ir pasiūlymus valstybinės strategijos kovai su antisemitizmu ir antičigonizmu kūrimui.

Pabrėžtina, kad interviu metodu surinktos patirtys nebūtinai bus tiesiogiai susijusios su konkrečiomis teisinės bazės spragomis. Dažnai tai gali būti patirtys, kylančios iš visuomenėje vyraujančių neigiamų nuostatų. Tačiau tyrime laikomasi pozicijos, kad bene visų formų diskriminacija yra ilgalaikės valstybės politikos klausimai, o asmeniniai pasakojimai padeda ieškoti būdų šią politiką tobulinti. Šiai tyrimo daliai įgyvendinti suformuluotos keturios skirtingos interviu gairės (romų bendruomenės nariams, žydų bendruomenės nariams, romų bendruomenės lyderiams ir žydų bendruomenės lyderiams).

Žydų bendruomenės Lietuvoje patirtims atspindėti buvo atlikti šeši interviu su bendruomenės nariais (4 mot. ir 2 vyr.), du interviu su bendruomenės lyderiais (viena bendruomenės lyderė dalyvavo *focus* grupės diskusijoje kaip NVO atstovė). Viename interviu su bendruomenės lyderiu taip pat dalyvavo ir bendruomenės narė, tad iš viso interviu dalyvavo devyni asmenys. Dalyvių amžius varijavo nuo 29 iki 71 metų.

Atlikti trys pusiau struktūruoti interviu su romų bendruomenės atstovais (2 mot., 1 vyr.), taip pat du papildomi kolektyvūs interviu romų šeimose, kuriose atskirai kalbintos keturios romės, kartu dalyvaujant tarpininkei ir šalia esant šeimos narei (t. y. vienoje šeimoje kalbintos mama su dukra, joms klausantis viena kitos ir šiek tiek papildant viena kitą, kitoje šeimoje kalbintos močiutė ir anūkė, taip pat abiem dalyvaujant ir papildant). Taip pat atlikti trys interviu su romų bendruomenės lyderiais (2 mot., 1 vyr.). Iš viso interviu sudalyvavo dešimt romų kilmės asmenų ir viena socialinė darbuotoja-tarpininkė, kurios, kaip glaudžiai dirbančios su romų bendruomene, įžvalgomis taip pat šiek tiek remiamasi tyrime. Dalyvių amžius varijavo nuo 19 iki 68 metų.

Devyni interviu buvo atlikti telefonu (iš jų – trys su romais / romėmis ir šeši su žydais / žydėmis), likusieji susitikus gyvai (Vilniuje ir Marijampolėje). Vidutinė interviu trukmė – 47 min. Cituojant informantus tyrime jie žymimi nurodant lytį (M – moteris, V – vyras), kilmę (R – romas / romė, Ž – žydas / žydė) ir amžių (pvz., M_R_26). Bendruomenės lyderių citatos žymimos sutrumpinimu *lyd..* Institucijų atstovų pozicijos cituojamos bendrai, nurodant, ar atstovas yra iš valstybės, savivaldybės institucijų ar NVO.

Focus grupių diskusijos su institucijų ir NVO atstovais

Teisinės analizės ir per interviu surinkta medžiaga lygiagrečiai buvo papildoma *focus* grupių diskusijų su sprendimų priėmėjais ir bendruomenės atstovaujančių organizacijų atstovų įžvalgomis. *Focus* grupių diskusijų su sprendimų priėmėjais ir NVO atstovais tikslas buvo aptarti įvairių įstatyminių nuostatų veiksmingumą ir tobulinimo potencialą iš institucijų atstovų, dirbančių su šių nuostatų taikymu, perspektyvos ir įsiklausyti, kaip tam tikros politinės iniciatyvos ir priemonės vertinamos iš NVO perspektyvos.

Romų klausimams skirtoje *focus* grupės diskusijoje sudalyvavo trys atstovės iš NVO, dirbančių romų klausimais, trys Vilniaus savivaldybės atstovai iš Švietimo, Socialinių paslaugų ir Jaunimo skyrių, atstovė iš Tautinių mažumų departamento, atstovė iš Kultūros ministerijos (Kultūrinės edukacijos politikos grupė), atstovė iš Seimo kontrolieriaus įstaigos.

Žydų klausimams skirtoje *focus* grupės diskusijoje dalyvavo NVO atstovė (žydų bendruomenės lyderė), švietimo atstovė (Vilniaus Šolomo Aleichemo ORT gimnazijos direktorė), Vilniaus miesto savivaldybės atstovė (Miestovaizdžio skyrius), Tautinių mažumų departamento atstovė, Užsienio reikalų ministerijos atstovas, Kultūros ministerijos atstovas (Kultūrinės edukacijos politikos grupė), Vilniaus apygardos prokuratūros vyriausiasis prokuroras, du Genocido ir rezistencijos tyrimų centro atstovai.

Tyrimo ribotumas

Kokybinėje metodologijoje numatoma, kad tyrimu nėra siekiama reprezentuoti visų Lietuvos romų ir žydų patirčių. Pusiaus struktūruotais interviu siekiama išvelgti tendencijas, su kuriomis susiduria Lietuvos žydų ir romų bendruomenės, gyvenančios Lietuvoje, ir iliustruoti jas asmeniniais patirtimis.

Visi interviu (išskyrus vieną, atliktą pusiau lietuviškai, pusiau rusiškai) buvo atlikti lietuvių kalba. Romų bendruomenės kontekste tai svarbus dėmuo, nes didelei bendruomenės daliai romų kalba yra gimtoji, didelė dalis jų taip pat kalba rusiškai, tačiau ne visi kalba lietuviškai. Tai, kad interviu buvo sėkmingai atlikti lietuvių kalba, t. y. kad pašnekovai ją puikiai mokėjo, liudija pašnekovų kontekstą. Lietuvių kalbos mokėjimas nebūtinai yra išskirtinės reikšmės rodiklis, tačiau gali reikšti šiek tiek kitokią asmenų socioekonominę padėtį, o svarbiausia – kiek diferencijuotą (potencialiai labiau teigiamą) visuomenės ir institucijų požiūrį į šiuos asmenis. Todėl dar kartą pabrėžtina, kad tyrimu nėra reprezentuojamos visų Lietuvos romų patirtys, tačiau pasiūlomos įžvalgos ir pateikiami įvairius išgyvenimus iliustruojantys pavyzdžiai, kurie parodo tendencijas ir kurių pagrindu formuluojamos rekomendacijos.

Taip pat svarbu paminėti tai, kad tyrimas atliktas 2022 metų rudenį–žiemą, o keli baigiamieji interviu paimti 2023 metų pavasarį–vasarą. 2023 metų gegužės 8 dieną Seimo narys Remigijus Žemaitaitis iš Seimo tribūnos savo kalboje naudojo antisemitinius komentarus, nuvilnijusius visoje Lietuvoje ir pasiekusius užsienio spaudą. Šie pasisakymai potencialiai paveikė kelių žydų kilmės informantų interviu turinį ir emociją, tačiau tai apčiuopiamos neigiamos įtakos tyrimo rezultatams neturėjo.

Tyrimo dalyvių ir teisinės medžiagos atranka

Informantų atrankai tyrimo metu buvo pasitelkiami bendradarbiaujančių organizacijų, dirbančių tiesiogiai su bendruomenės nariais – Padėk pritapti ir Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenės – kontaktai. Dėl papildomų asmenų kreiptasi į bendruomenės lyderius, romų atveju pasitelktas papildomas turimas kontaktas – socialinė darbuotoja-tarpininkė.

Ne visi potencialūs tyrimo dalyviai sutiko dalyvauti tyrime, paieška užtruko ilgiau negu planuota, atrinkti informantus nebuvo lengva net ir išnaudojus organizacinius ryšius. Galiausiai kalbinti informantai iš skirtingų Lietuvos miestų ir regionų (Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Panevėžio, Marijampolės).

Esminis atrankos kriterijus pusiau struktūruotiems interviu buvo tai, kad asmenys save tapatintų su romų arba žydų kilme. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į lyčių proporciją tarp kalbintų romų kilmės asmenų. Iš dešimties kalbintų romų ir romių du yra vyriškos lyties. Romių moterų skaičius yra didesnis dėl tyrime pabrėžiamo siekio apčiuopti diskriminacijos daugialypumą – moterys romės dažnai yra labiau pažeidžiamoje pozicijoje negu vyrai. Žydų informantų atrankoje išlaikyta apylygė lyčių proporcija.

Atrenkant institucijų atstovus į *focus* grupių diskusijas buvo taip pat pasitelkiamos bendradarbiaujančių organizacijų žinios ir pačių tyrimą atliekančių tyrėjų patirtis dirbant nevyriausybiname lauke ir konkrečiai neapykantos kalbos ir nusikaltimų, kovos su ksenofobija ir antisemitizmu, romų integracijos temose.

Teisinės analizės daliai buvo pasirinkta analizuoti pagrindinius Europos Sąjungos dokumentus (steigimo sutartis, ES Pagrindinių teisių chartija ir svarbiausi pamatiniai sprendimai bei rezoliucijos), strateginius dokumentus, apibrėžiančius Europos Komisijos ir valstybių narių įsipareigojimus, taip pat Lietuvos teisinę bazę ir Lietuvoje dabar ir anksčiau įgyvendintus strateginius dokumentus. Teisės aktai apžvelgiami temišškai, atsižvelgiant į svarbiausias tautinių mažumų teises: lygių galimybių užtikrinimas, diskriminacijos draudimas, originali asmenvardžių rašyba, švietimas, teisė išpažinti ir praktikuoti religiją, neapykantos nusikaltimai ir kt. Taip pat aptariamos tarptautinių organizacijų rekomendacijos, skirtos nacionalinei nediskriminavimo politikai tobulinti.

Tyrimo etika

Vis dažniau mokslinėje literatūroje yra pabrėžiama subjektyvumo ir abipusiškumo svarba atliekant kokybinius tyrimus¹⁰⁷. Nors tradiciškai tyrimų kokybę numato objektyvumo kriterijai, socialiniuose moksluose, o ypač tiriant pažeidžiamas bendruomenes, yra svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad

---

107 Žr. Clarke, A. (2006). Qualitative Interviewing: Encountering Ethical Issues and Challenges. *Nurse Researcher*, 13 (4), pp. 19–29; Nunkoosing, K. (2005). The Problems with Interviews. *Qualitative Health Research*, 15 (5), pp. 698–706. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/1049732304273903>

dažnai tyrimuose siekiama surinkti informacija yra jautraus pobūdžio, todėl būtina užtikrinti, kad informantai nesijaustų išnaudojami.

Prieš atliekant interviu ir *focus* grupių diskusijas, visi šio tyrimo dalyviai buvo supažindinti su savo teisėmis neatsakyti į specifinius klausimus ir bet kuriuo metu nutraukti interviu. Su informacija, kaip ir kokiems tikslams duomenys bus naudojami, kaip saugoma informacija, kad pokalbis bus įrašomas, kaip naudojamas, kada sunaikintas ir kitais papildomais aspektais informantai buvo supažindinti pasirašydami informuotą sutikimą ir papildomai informuoti žodžiu prieš pradėdant interviu. Interviu atliekanti tyrėja taip pat prisiėmė atsakomybę klausimus užduoti jautriai, reaguojant į tyrimo dalyvių emocijas, suteikiant erdvės neatsakyti į nenorimus klausimus.

Analizėje tyrimo dalyvių vardai nėra naudojami, dalyvių citatose minimų asmenų vardai yra pakeisti.

Analizė

Interviu ir *focus* grupių diskusijų metu surinkta informacija buvo transkribuojama, koduojama, grupuojama pagal išryškėjusias temas, pagal kurias suformuluoti teminiai skyriai. Medžiaga buvo koduojama indukcinio kodavimo metodu (kylančiu iš pačių duomenų) ir analizuojama refleksyvos teminės analizės būdu¹⁰⁸. Pagal šį metodą išskirti kodai yra suprantami kaip tyrėjo ar tyrėjos turimos tyrimo medžiagos reikšmių interpretacijos. Refleksyvi teminė analizė yra duomenų analizė, kurią sudaro trijų dėmenų sankirta: (1) patys duomenys; (2) teorinės analizės prielaidos; (3) analitiniai tyrėjo ar tyrėjos įgūdžiai. Kitaip sakant, analizuojant šiuo būdu vadovaujamasi konkrečiais žingsniais, tokiais kaip susipažinimas su duomenimis, kodavimas, temų generavimas, potencialių temų peržiūra, temų apibrėžimas, analizės rašymas, tačiau taip pat laikomasi prielaidos, kad kodavimas ir temų vystymas yra lankstus ir organiškas procesas, paslankus tyrėjo ar tyrėjos interpretacijoms.

Romų ir žydų asmenų patirtys ir informacija buvo analizuojami atskirai, tad rezultatai taip pat pateikiami atskiruose skyriuose, remiantis jau anksčiau minėtomis šių grupių skirtimis. *Focus* grupių diskusijų metu surinkti duomenys analizuoti tuo pačiu principu. Nors ši medžiaga papildė interviu duomenis, dėl savo pobūdžio ir institucinio konteksto ji taip pat pateikiama atskirai. Įvertinant medžiagos gausą ir esamus tyrimus, pateikiama esminė informacija, kurios pagrindu formuluojamos rekomendacijos.

Teisinės analizės dalyje pateikiami apibendrinimai atskirai pagal jų priėmimo subjektą, t. y. atskirai nagrinėjami Europos Sąjungos ir Lietuvos teisės aktai. Teisės aktuose ir juos įgyvendinančiuose strateginiuose dokumentuose analizuojami pagrindiniai aspektai, susiję su tautinių mažumų teisių įgyvendinimu Lietuvoje.

---

108 Byrne, D. (2021). A worked example of Braun and Clarke's approach to reflexive thematic analysis. *Qual Quant*, 56, pp. 1391–1412. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1007/s11135-021-01182-y>

TEISINĖ ANALIZĖ

1989 m., priėmus Tautinių bendrijų įstatymą, Lietuvoje buvo įkurta pirmoji tautinių mažumų klausimus koordinuojanti institucija – Tautybių departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės (LRV). 1994 metais Seimo siūlymu institucija buvo performuota į Regioninių problemų ir tautinių mažumų departamentą prie LRV, o 1999 m. – į Tautinių mažumų ir išeivijos departamentą prie LRV. Šie pokyčiai buvo įgyvendinti atliepiančią emigraciją ir siekį išlaikyti užsienio lietuvių ryšį su Lietuvos Respublika¹⁰⁹. Po dešimtmečio buvo nuspręsta Tautinių mažumų ir išeivijos departamentą panaikinti, o jo teises ir pareigas perduoti LR kultūros, LR švietimo ir mokslo, LR užsienio reikalų ministerijoms. Sykiu nustojo galioti ir Tautinių mažumų įstatymas.

Galiausiai 2015 m. buvo atkurta valstybės tautinių mažumų politiką įgyvendinanti institucija ir įsteigtas Tautinių mažumų departamentas prie LRV, savo veiklą vykdamas iki šiol. Viena iš pagrindinių jo funkcijų – analizuoti informaciją tautinių mažumų politikos įgyvendinimo klausimais, apibendrinti įstatymų, Vyriausybės nutarimų ir kitų teisės aktų šiais klausimais taikymo praktiką, taip pat organizuoti valstybės politikos tautinių mažumų klausimais viešinimą, leidinių leidybą¹¹⁰.

Vis dėlto Tautinių mažumų įstatymas, galiojęs 1989–2010 m., atkurtas nebuvo.

Kita vertus, Lietuva yra pasirašiusi ir (ar) ratifikavusi daugelį tarptautinių žmogaus teisių sutarčių, tarp kurių – ir tautinių mažumų teises užtikrinantys dokumentai. Būdamą Europos Sąjungos nare, Lietuva įsipareigoja įgyvendinti ES lygmeniu priimtus privalomus dokumentus, taip pat dalį jų perkelti į nacionalinę teisę.

Tolesniuose skyriuose apžvelgiama tarptautinė, ES teisė ir strateginiai dokumentai, Lietuvos teisinė bazė ir tarptautinius įsipareigojimus įgyvendinantys Lietuvos strateginiai planavimo dokumentai.

Tarptautinės konvencijos

1995 m. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė pareiškimą dėl rasizmo, ksenofobijos, antisemitizmo ir netolerancijos apraiškų, kuriuo pasisakė prieš rasinę neapykantą kurstančią ideologiją, smurtą ir diskriminaciją, prieš bet kokius veiksmus, keliančius įtampą ir nepasitikėjimą tarp skirtingų rasinių, etninių, tautinių, religinių ar socialinių grupių. Taip pat pasižadėjo stengtis, kad Lietuvos Respublika prisijungtų prie atitinkamų tarptautinių dokumentų, o Lietuvos Respublikos Vyriausybę ragino visokeriopai remti prevencines priemones prieš vis dar pasireiškiančią netoleranciją, ypač

109 Varnaitė, D. *Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/tautiniu-mazumu-departamentas-prie-lietuvos-respublikos-vyriausybes/>

110 Tautinių mažumų departamentas prie LRV ir Dobrovolska E. (2020). *Tautinių mažumų teisinis reglamentavimas*. Prieiga per internetą: <https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/40323%20TMD%201%20dalis.pdf>

ugdant tarpusavio supratimą ir pasitikėjimą. Prezidentas Algirdas Mykolas Brazauskas įpareigojo Aukščiausiąjį Teismą ir prokurorą iš naujo apsvastyti anksčiau nuteistų už dalyvavimą žydų žudynėse ir reabilituotų asmenų bylas, taip pat parengti reabilitacijos procedūrą¹¹¹.

Tų pačių metų birželio 12 d. buvo oficialiai pripažintas Lietuvos siekis prisijungti prie Europos Sąjungos, o metų pabaigoje buvo įteikta oficiali paraiška dėl narystės ES. Tai nulėmė prisijungimą prie įvairių tarptautinių žmogaus teisių dokumentų, susijusių su rasine ir tautine diskriminacija:

- Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo (ratifikuota 1998 m., įsigaliojo 1999 m.);
- Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija (ratifikuota ir įsigaliojo 2000 m.);
- Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (ratifikuota ir įsigaliojo 1995 m.);
- Europos socialinė chartija (ratifikuota ir įsigaliojo 2001 m.).

Visi aukščiau išvardyti dokumentai daugiau ar mažiau yra susiję su nagrinėjama tema, nes draudžia diskriminaciją apskritai. Vis dėlto temai itin aktualūs du – Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo ir Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija – išsamiai apibrėžiantys rasės, odos spalvos, tautybės ar etninės kilmės vienijančių asmenų teises.

Tarptautinę konvenciją dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo (ICERD) 1965 m. gruodžio 21 d. priėmė Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja, ji įsigaliojo 1969 m. sausio 4 d. Konvencija buvo priimta atsižvelgiant į pasaulines pastangas kovoti su tuo metu plačiai paplitusia rasine diskriminacija, segregacija ir apartheidu. Pagrindinis dokumento tikslas – panaikinti rasinę diskriminaciją ir skatinti visų rasinių ir etninių grupių lygybę.

Konvencijos 1 straipsnis paaiškina, kad „rasinė diskriminacija“ reiškia kokių nors skirtumų, išimčių, apribojimų darymą ar pranašumo teikimą, pagrįstą rasės, odos spalvos, giminės, tautybės ar etninės kilmės požymiais, siekiant panaikinti arba apriboti pripažintas žmogaus teises ir pagrindines laisves ir neleisti vienodai naudotis jomis arba jas realizuoti politinėje, ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje ar kurioje kitoje visuomenės gyvenimo srityje¹¹².

Siekiant panaikinti visų formų rasinę diskriminaciją ir garantuoti kiekvieno žmogaus lygiateisiškumą prieš įstatymą nepriklausomai nuo rasės, odos spalvos, tautybės ar etninės kilmės, Konvencijos 5 straipsnis įtvirtina šias teises:

- a) teisę būti lygiems prieš teismą ir visus kitus teisingumą vykdančius organus;
- b) teisę į asmens saugumą ir valstybės apsaugą nuo smurto ar kūno sužalojimo, padaryto vyriausybės pareigūno, atskirų asmenų, grupių ar įstaigos;
- c) politines teises, ypač teisę dalyvauti rinkimuose – balsuoti ir iškelti savo kandidatūrą – remiantis visuotine ir vienoda balsavimo teise, teisę dalyvauti valdant šalį, taip pat

---

111 Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė (2018). *Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė, p. 1–131. Prieiga per internetą: <https://www.lzb.lt/wp-content/uploads/2018/03/Rekomendacijos-2018.pdf>

112 Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo (1965). *Valstybės žinios*, 1998-12-09, Nr. 108-2957. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.64266>

tvarkant bet kokio lygio valstybės reikalus ir vienodą teisę dirbti valstybinėse įstaigose;

d) kitas pilietines teises:

- i)** teisę laisvai kilnotis ir gyventi savo valstybėje;
- ii)** teisę palikti bet kurią šalį, įskaitant savo, ir sugrįžti į savo šalį;
- iii)** teisę į pilietybę;
- iv)** teisę tuoktis ir pasirinkti sutuoktinį;
- v)** teisę valdyti turtą individualiai ir kartu su kitais;
- vi)** paveldėjimo teisę;
- vii)** teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę;
- viii)** teisę į įsitikinimų ir jų reiškimo laisvę;
- ix)** teisę į taikių susirinkimų ir asociacijų laisvę;

e) teises ekonominėje, socialinėje ir kultūros srityje:

- i)** teisę į darbą, laisvą darbo pasirinkimą, teisingas ir palankias darbo sąlygas, apsaugą nuo nedarbo, vienodą atlyginimą už vienodą darbą, teisingą ir patenkinamą apmokėjimą;
- ii)** teisę kurti profesines sąjungas ir stoti į jas;
- iii)** teisę į gyvenamąjį plotą;
- iv)** teisę į sveikatos apsaugą, medicinos pagalbą, socialinį aprūpinimą ir visuomenines paslaugas;
- v)** teisę į mokslą ir profesinį parengimą;
- vi)** teisę vienodai dalyvauti kultūrinėje veikloje;

f) teisę užimti bet kokią vietą ar naudotis visomis visuomeninėmis paslaugomis, pavyzdžiui, transportu, viešbučiais, restoranais, kavinėmis, teatrais ir parkais.

Valstybių prisijungimas prie Konvencijos ne tik reiškia, kad šalyje įsipareigojama laikytis dokumente įtvirtintų principų, bet ir siekiama atskaitomybės. Konvencijos 8 straipsniu buvo įsteigtas Rasinės diskriminacijos panaikinimo komitetas (CERD), kuris užtikrina valstybių progreso stebėseną ir identifikuoja problemines sritis. Kiekviena valstybė dalyvė kas dvejus metus (arba kaskart, kai to pareikalauja komitetas) informuoja apie teismines, administracines ar kitokias priemones, kurių ėmėsi Konvencijos nuostatomis įgyvendinti. Komitetas, apsvarstęs valstybių pranešimus, priima baigiamąsias pastabas ir rekomendacijas dėl Konvencijos įgyvendinimo.

Lietuvos progresas įgyvendinant Tarptautinę konvenciją dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo nuo Konvencijos ratifikavimo buvo vertinamas penkis kartus: 2002 m. (pagal Lietuvos pirmąją periodinę ataskaitą), 2006 m. (pagal antrą ir trečią periodines ataskaitas), 2011 m. (pagal ketvirtą ir penktą periodines ataskaitas), 2016 m. (pagal šeštą–aštuntą periodines ataskaitas) ir 2019 metais (pagal devintą ir dešimtą periodines ataskaitas).

Dalis pastabų ir rekomendacijų ilgainiui buvo įgyvendintos, kitos liko aktualios iki šiol. Pavyzdžiui, atgavus nepriklausomybę, iššūkiu buvo tapęs romų pilietybės ir dokumentacijos klausimas. Nors kai kurie bendruomenės atstovai buvo gimę Lietuvoje, vis dėlto buvo laikomi asmenimis be pilietybės, todėl Komitetas rekomendavo skirti pakankamai resursų šiai problemai spręsti ir užtikrinti, kad procese dalyvautų ir pilietinės visuomenės organizacijos.

Nemažai su romų bendruomene susijusių rekomendacijų atsikartoja skirtingų metų rekomendacijose. Daugiausia atkreipiamas dėmesys į romų patiriamą diskriminaciją būsto, sveikatos, įdarbinimo ir švietimo srityse, taip pat neigiamų nuostatų paplitimą jų atžvilgiu. Bene kasmet primenama ir toliau rekomenduojama skirti dėmesį romų vaikų švietimui, atsižvelgiant į didelį mokyklos nebaigusių vaikų skaičių.

CERD taip pat yra atkreipęs dėmesį į teisės į būstą įgyvendinimą, ypač turint omenyje Kirtimų gyvenvietės, arba Vilniaus taboro, kontekste. Dar 2006 m. komitetas pažymėjo, kad šeimoms, ypač vaikams, gyvenimas tinkamoje aplinkoje yra esminė prielaida vienodomis sąlygomis gauti išsilavinimą ir darbą, todėl Lietuvai rekomenduota veiksmingai įgyvendinti politiką ir projektus, kuriais siekiama išvengti romų bendruomenės segregacijos būsto srityje, įtraukti romų bendruomenes ir asociacijas kaip partnerius į būsto statybos, renovacijos ir priežiūros projektus ir šiam tikslui skirti pakankamai lėšų¹¹³. 2019 m. CERD rekomendavo toliau dėti pastangas, kad romams būtų sudarytos palankesnės sąlygos gauti tinkamą būstą, taip pat galimybę gauti socialinį būstą ir subsidijas būsto nuomai, ir užbaigti Kirtimų gyvenvietėje gyvenusių romų namų ūkių perkėlimą. Jau prasidėjus Kirtimų gyvenvietės griovimo darbams, komitetas rekomendavo stiprinti koordinavimo mechanizmus, siekiant užtikrinti, kad nė vienas namas nebūtų nugriautas, jei gyventojams nesuteiktas alternatyvus būstas arba nesuteikta piniginė kompensacija¹¹⁴.

Atskirai žydų bendruomenė rekomendacijose nėra minima, tačiau yra atkreipiamas dėmesys ksenofobiją propaguojančias ir rasistinę propagandą skleidžiančias eisenas (pavyzdžiui, Kovo 11-osios patriotinės eitynės), kurių metu pasigirsta antisemitinių pareiškimų, taip pat antisemitinę neapykantos kalbą ir apskritai neapykantos nusikaltimus. Dėl šios priežasties CERD yra rekomendavęs Lietuvai suintensyvinti viešąsias kampanijas, skirtas kovai su neapykantos kalba ir neapykantos nusikaltimais, kovoti su išankstiniu nusistatymu ir neigiamomis nuostatomis dėl tautinių mažumų¹¹⁵.

Rasinės diskriminacijos panaikinimo komitetas nuolat atkreipia dėmesį į tautinių mažumų teises reglamentuojančio įstatymo trūkumą ir nuo 2011 m., kai nustojo galioti Tautinių mažumų įstatymas, kasmet rekomenduoja kuo greičiau priimti išsamų teisės aktą, užtikrinantį tautinių mažumų teises šalyje¹¹⁶.

Rekomendacijose Lietuvai taip pat atkreipiamas dėmesys į išsamių duomenų apie ekonominius ir socialinius rodiklius pagal tautybę ir etninę priklausomybę trūkumą. Jų reikia siekiant išsamiau įvertinti, kaip etninės ir tautinės mažumos šalyje naudojasi jiems garantuojamomis ekonominėmis, socialinėmis, kultūrinėmis ir kitomis teisėmis ir kokių konkrečių priemonių reikia įgyvendinant įvairius antidiskriminacinius teisės aktus, programas ir strategijas.

---

113 Committee on the Elimination of Racial Discrimination (2006). *Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, CERD/C/LTU/CO/3*.

114 Committee on the Elimination of Racial Discrimination (2019). *Concluding observations on the combined ninth and tenth periodic reports of Lithuania, CERD/C/LTU/CO/9-10*.

115 Committee on the Elimination of Racial Discrimination (2019).

116 Žr. Committee on the Elimination of Racial Discrimination (2011). *Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, CERD/C/LTU/CO/4-5*; Committee on the Elimination of Racial Discrimination (2016). *Concluding observations on the combined sixth to eighth periodic reports of Lithuania, CERD/C/LTU/CO/6-8*; Committee on the Elimination of Racial Discrimination (2019).

Galiausiai komitetas ne kartą yra atkreipęs dėmesį į nepakankamą finansavimą – tiek lygybės institucijoms Lietuvoje, tiek ir strateginiams planams.

Dešimtmetį prieš Tautinių mažumų įstatymo galiojimo pabaigą, 2000-aisiais, Lietuva ratifikavo Europos Tarybos Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvenciją, sykiu įsipareigodama užtikrinti tautinių mažumų teises Lietuvoje, Joje išdėstyti principai ir gairės, skirtos užtikrinti tautinių mažumų kultūrinių, kalbinių, religinių ir kitų teisių apsaugą valstybėse narėse. Konvencijoje pabrėžiama nediskriminavimo, vienodo požiūrio ir mažumų dalyvavimo socialiniame, ekonominiame ir politiniame gyvenime skatinimo svarba. Taip pat valstybės narės skatinamos kurti įtraukią aplinką, kurioje būtų gerbiamas ir saugomas tautinių mažumų identitetas ir kalbos, skatinamas tarpusavio supratimas.

Lietuva, ratifikuodama Konvenciją, įsipareigojo užtikrinti, kad tautinės mažumos Lietuvoje turėtų galimybę:

- laisvai reikšti etninę, kultūrinę, kalbinę ir religinę tapatybę;
- nebūti diskriminuojamos;
- naudotis susirinkimų, asociacijų, saviraiškos, minties, sąžinės ir religijos laisve,
- vartoti mažumų kalbas bendraujant su valdžios institucijomis vietovėse, kuriose tradiciškai arba gausiai gyvena tautinės mažumos;
- daryti įtaką priimant viešuosius sprendimus dėl klausimų, turinčių įtakos tautinių mažumų atstovams;
- dalyvauti kultūriniame, socialiniame ir ekonominiame gyvenime.

Konvencijos įgyvendinimą prižiūri Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos patariamasis komitetas. Būtent jam šalys kas penkerius metus teikia informaciją apie konvencijos įgyvendinimą. Įvertinęs valstybės gautą informaciją, taip pat alternatyvias ataskaitas iš pilietinės visuomenės organizacijų, komitetas medžiagą perduoda Europos Tarybos Ministrų komitetui, kuris priima galutinę rezoliuciją su rekomendacijomis valstybei. Ataskaitos būna dviejų rūšių: skubių veiksmų reikalaujančios ir kitos.

Nuo Konvencijos ratifikavimo Lietuvos progresas buvo vertintas ir rekomendacijos pateiktos keturis kartus: 2003, 2012, 2016 ir 2019 metais.

Daug dėmesio Ministrų komiteto rezoliucijose skirta teisiniam reglamentavimui švietimo, tautinių mažumų kalbų vartojimo viešojoje erdvėje, topografinių ženklų, dalyvavimo viešajame gyvenime srityse. Pavyzdžiui, 2016 m. pažymėta, kad Valstybinės kalbos įstatymas, nustatantis išimtinę lietuvių kalbos vartoseną visoje oficialioje korespondencijoje ir topografijoje, vis dar trukdo naudotis kalbos teisėmis pagal Tautinių mažumų apsaugos konvenciją¹¹⁷.

Ministrų komitetas, kaip ir CERD, atkreipia dėmesį į tautinių mažumų įstatymo svarbą, todėl 2016

---

117 Committee of Ministers (2016). *Resolution CM/ResCMN(2016)9 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Lithuania*. Prieiga per internetą: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016806881ec

ir 2019 m. Lietuvai rekomenduota kuo skubiau priimti išsamų, tautinių mažumų teises saugantį įstatymą¹¹⁸. Pastebėta, kad politiniai debatai dėl tautinių mažumų teisių dažnai pasitelkiami politiniais tikslais ir rodo mažumų teisių nesupratimą¹¹⁹.

Visose rezoliucijose Ministrų komitetas išreiškė susirūpinimą romų padėtimi. Atkreiptas dėmesys į daugelį metų romų bendruomenės patiriamus socioekonominius iššūkius, taip pat diskriminaciją užimtumo, būsto, sveikatos ir švietimo srityse. Todėl Lietuvai rekomenduojama stiprinti priemones, kurių imamasi sprendžiant romų problemas įvairiuose sektoriuose¹²⁰, parengti ir įgyvendinti išsamią strategiją, įtraukiant visus susijusius suinteresuotuosius asmenis ir glaudžiai konsultuojantis su romų atstovais, siekiant kovoti su nuolatine romų diskriminacija ir socialine atskirtimi visose viešojo gyvenimo srityse¹²¹, įgyvendinti specialius mokymus, kuriuose dalyvautų mokytojai, policijos pareigūnai ir vietos viešojo administravimo institucijų darbuotojai; toliau dėti pastangas, kad būtų užtikrinta veiksminga romų lygybė užtikrinant teisę į švietimą, užimtumą, būstą, sveikatą ir veiksmingą dalyvavimą, ypatingą dėmesį skiriant romų moterims¹²².

Atsižvelgiant į daug metų egzistuojančią romų švietimo problemą, Lietuvai rekomenduojama užtikrinti pakankamą ir tvarų finansavimą įstaigoms ir personalui, reikalingam romų vaikų lygioms galimybėms mokytis, pavyzdžiui, socialiniams padėjėjams ir tarpininkams, pradedant nuo ikimokyklinio amžiaus¹²³. Taip pat rekomenduojama imtis skubių veiksmų siekiant užtikrinti, kad mokymo ir mokymosi medžiaga bei mokytojų mokymas atspindėtų objektyvią informaciją apie romus.

Ministrų komitetas savo baigiamosiose pastabose taip pat yra nurodęs netolerancijos ir priešiško atvejus, su kuriais susiduria romų ir žydų bendruomenės Lietuvoje. Dėl to rekomenduojama kovoti su stereotipais apie tautinėms mažumoms priklausančius asmenis politiniame diskurse ir visuomenėje apskritai, gerinti įtariamą diskriminaciją ir etninio priešiško, įtraukiant neapykantos nusikaltimus, atvejų nustatymą ir sankcijų taikymą. Atsižvelgiant į kai kurių tautinių mažumų pažeidžiamumą ir egzistuojančias nuostatas, pavyzdžiui, romų bendruomenę, Ministrų komitetas rekomenduoja užtikrinti, kad informacija apie įtariamą nusikaltimų vykdytojų etninę priklausomybę nebūtų atskleidžiama žiniasklaidai, išskyrus atvejus, kai atskleisti informaciją yra griežtai būtina¹²⁴.

---

118 Žr. Committee of Ministers (2016); Committee of Ministers (2019). *Resolution CM/ResCMN(2019)4 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Lithuania*. Prieiga per internetą: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=090000168093b2f2

119 Committee of Ministers (2016).

120 Committee of Ministers (2012). *Resolution CM/ResCMN(2012)19 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Lithuania*. Prieiga per internetą: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805c9282

121 Committee of Ministers (2016).

122 Committee of Ministers (2019).

123 *Ibid.*

124 *Ibid.*

ES teisė ir strateginiai dokumentai

Europos Sąjunga yra įsipareigojusi kovoti su diskriminacija, rasizmu ir ksenofobija, taip pat antičigonizmu ir antisemitizmu. Šiam tikslui įgyvendinti yra priimti įvairūs teisės aktai, draudžiantys diskriminaciją, tvirtinamos priemonės kovai su rasizmu, antičigonizmu ir antisemitizmu, stebima, kaip valstybės narės laikosi šių teisės aktų ir priemonių, taip pat didinamas informuotumas apie šiuos iššūkius ir jų padarinius.

Pagrindiniuose Europos Sąjungos dokumentuose – **Sutartyje dėl Europos Sąjungos ir Sutartyje dėl Europos Sąjungos veikimo (SESV)** – yra įtvirtintos diskriminaciją draudžiančios nuostatos. ES sutarties 2 str. skelbia, kad Sąjunga yra grindžiama pagarba žmogaus orumui, laisve, demokratija, lygybe, teisės viršenybe ir pagarba žmogaus teisėms, įtraukiant mažumoms priklausančių asmenų teises. SESV 19 str. numato, kad Taryba, spręsdama pagal specialią teisėkūros procedūrą ir Europos Parlamentui pritarus, gali bendrai imtis atitinkamų veiksmų, siekdama kovoti su diskriminacija dėl lyties, rasinės arba etninės kilmės, religijos ar tikėjimo, negalios, amžiaus arba seksualinės orientacijos. 63 str. 3 d. numato, kad ES stengiasi užtikrinti aukštą saugumo lygį prevencijos ir kovos su nusikalstamumu, rasizmu ir ksenofobija priemonėmis, taip pat policijos ir teisminių institucijų, taip pat kitų kompetentingų valdžios institucijų veiklos koordinavimo ir bendradarbiavimo priemonėmis, taip pat tarpusavyje pripažįstant teismo sprendimus baudžiamosiose bylose, o prireikus derinant baudžiamuosius įstatymus.

2000 m. gruodžio mėnesį Europos Parlamentas, Europos Sąjungos Taryba ir Komisija oficialiai paskelbė **Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartiją** (toliau – Chartija). 2009 m. ji tapo teisiškai privaloma ir lygi ES sutartims.

Preambulėje pažymima, kad, atsižvelgiant į visuomenėje vykstančius pokyčius, socialinę pažangą ir mokslo bei technologijų laimėjimus, būtina stiprinti pagrindinių teisių apsaugą, labiau jas išryškinti Chartijoje.

Chartiją sudaro 54 straipsniai ir 7 dalys, kodifikuojančios ir garantuojančios Europos Sąjungos pagrindines teises:

- 1) orumas:** teisė į gyvybę, asmens neliečiamybę; kankinimų ir vergijos uždraudimas;
- 2) laisvės:** teisė į laisvę ir saugumą, teisė į privatų ir šeimos gyvenimą, asmens duomenų apsauga, teisė tuoktis ir kurti šeimą, minties, sąžinės ir religijos, saviraiškos, susirinkimų ir asociacijų, teisė į nuosavybę, teisė į prieglobstį ir kt.;
- 3) lygybė:** lygybė prieš įstatymą, diskriminacijos uždraudimas, kultūrų, religijų ir kalbų įvairovė, moterų ir vyrų lygybė, vaiko teisės, pagyvenusių žmonių teisės, asmenų su negalia integravimas;
- 4) solidarumas:** darbuotojų teisė į informaciją ir konsultacijas įmonėje, teisė į kolektyvines derybas ir kolektyvinių veiksmų teisė, socialinė apsauga ir socialinė parama, aplinkos apsauga, vartotojų apsauga ir kt.;
- 5) pilietinės teisės:** teisė balsuoti ir būti kandidatu, teisė į gerą administravimą, teisė susipažinti su dokumentais, peticijos teisė, judėjimo ir apsigyvenimo laisvė ir kt.;

- 6) *teisingumas*: teisė į veiksmingą teisinę gynybą ir teisingą bylos nagrinėjimą, nekaltumo prezumpcija ir teisė į gynybą ir kt.;
- 7) Chartijos aiškinimo ir taikymo bendrosios nuostatos.

Chartijos 21 straipsnis draudžia bet kokią diskriminaciją, ypač dėl asmens lyties, rasės, odos spalvos, tautinės ar socialinės kilmės, genetinių bruožų, kalbos, religijos ar tikėjimo, politinių ar kitokių pažiūrų, priklausymo tautinei mažumai, turtinės padėties, gimimo, negalios, amžiaus, seksualinės orientacijos. Chartijos 51 straipsnis numato, kad nuostatos taikomos tik tada, kai yra įgyvendinama ES teisė, tačiau Lietuvos teismai galimą Chartijos pažeidimą tikrina plačiau nei apibrėžta 51 str., t. y. ne tik tada, kai byla susijusi su ES teisės įgyvendinimu¹²⁵.

2000 m. taip pat buvo priimta Tarybos direktyva 2000/43/EB, įgyvendinanti vienodo požiūrio principą asmenims nepriklausomai nuo jų rasės arba etninės priklausomybės (kitai vadinama **Rasių lygybės direktyva**). Direktyvos tikslas – sukurti kovos su diskriminacija dėl rasės ar etninės priklausomybės sistemą siekiant valstybėse narėse įgyvendinti vienodo požiūrio principą.

Rasių lygybės direktyva draudžia visų formų diskriminaciją, priekabiavimą ir nurodymą diskriminuoti ir yra taikoma:

- 1) įsidarbinant, savarankiškai įsidarbinant ir darbo sąlygoms, įskaitant atrankos kriterijus ir priėmimo į darbą sąlygas, visoms veiklos rūšims ir visais profesinės karjeros etapais, taip pat paaukštinimą darbe;
- 2) galimybei gauti visų rūšių ir visų lygių profesinį orientavimą, profesinį mokymą, sudėtingesnį profesinį mokymą ir perkvalifikavimą, įtraukiant praktinę darbo patirtį;
- 3) įdarbinimui ir darbo sąlygoms, taip pat atleidimą iš darbo ir atlyginimą;
- 4) narystei ir dalyvavimui darbuotojų ar darbdavių organizacijose ar kitose organizacijose, kurių nariai turi tam tikrą profesiją, ir tokių organizacijų teikiamą naudą;
- 5) socialinei apsaugai, įtraukiant socialinį draudimą ir sveikatos priežiūrą;
- 6) socialiniams privalumams;
- 7) švietimui;
- 8) galimybei gauti visuomenei prieinamas prekes ir paslaugas, jų tiekimą, taip pat aprūpinimą būstu.

Direktyva įpareigojo valstybėse narėse įkurti lygybės institucijas, skatinančias lygias galimybes ir tiriančias rasinės diskriminacijos skundus. Lietuvoje Rasių lygybės direktyvos nuostatų įgyvendinimą prižiūri Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Direktyva yra įgyvendinama visose ES šalyse.

2008 m. ES Taryba priėmė **Pamatinį sprendimą dėl kovos su tam tikromis rasizmo ir ksenofobijos**

---

125 Žalimienė, S., et al. (2019). *Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos, kaip individualių teisių gynybos standarto, taikymas supra- ir nacionaliniu lygmenimis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. https://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2019/10/LExxx_2019_ES_pagrindiniu_teisi%C5%B3_chartijos.pdf

formomis bei apraiškomis baudžiamosios teisės priemonėmis (2008/913/TVR)¹²⁶. Pamatinio sprendimo tikslas – užtikrinti, kad sunkios rasizmo ir ksenofobijos apraiškos sulauktų tinkamo atsako – veiksmingų, proporcingų ir atgrasančių kriminalinių sankcijų visoje ES. Sykiu siekiama efektyvesnio teismo bendradarbiavimo šioje srityje.

Pagal pamatinio sprendimo 1 str., kiekviena ES valstybė narė privalo imtis būtinų priemonių užtikrinti baudžiamumą už šias tyčines veikas:

- a) viešą smurto ar neapykantos, nukreiptos prieš asmenų grupę, apibūdinamą pagal rasę, odos spalvą, religiją, kilmę ar tautinę arba etninę kilmę, ar tokiai grupei priklausančią asmenį, kurstymą;
- b) a punkte nurodytą veiką viešai skleidžiant ar platinant rašytinę, vaizdinę ar kitokią medžiagą;
- c) viešą pritarimą genocido nusikaltimams, nusikaltimams žmoniškumui ir karo nusikaltimams, kaip apibrėžta Tarptautinio baudžiamojo teismo statuto 6, 7 ir 8 straipsniuose, nukreiptiems prieš asmenų grupę, apibūdinamą pagal rasę, odos spalvą, religiją, kilmę ar tautinę arba etninę kilmę, ar tokiai grupei priklausančią asmenį, atsisakymą šiuos nusikaltimus pripažinti ar didelį jų menkinimą, kai veikos gali kurstyti smurtą ar neapykantą prieš tokią grupę ar tokiai grupei priklausančią asmenį;
- d) viešą pritarimą nusikaltimams, apibrėžtiems Tarptautinio karo tribunolo įstatu, pridedamų prie 1945 m. rugpjūčio 8 d. Londono susitarimo, 6 straipsnyje, nukreiptiems prieš asmenų grupę, apibūdinamą pagal rasę, odos spalvą, religiją, kilmę ar tautinę arba etninę kilmę, ar tokiai grupei priklausančią asmenį, atsisakymą šiuos nusikaltimus pripažinti ar didelį jų menkinimą, arba kai veikos gali kurstyti smurtą ar neapykantą prieš tokią grupę ar tokiai grupei priklausančią asmenį.

ES taip pat yra priėmusi atskiroms bendruomenėms skirtų dokumentų. Pavyzdžiui, Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja 1993 metais patvirtino rekomendaciją Nr. 1203 „Dėl romų Europoje“. Šiuo dokumentu Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja paragino valstybes nares imtis iniciatyvos sprendžiant romų švietimo, kultūros, vienodų teisių užtikrinimo įvairiose gyvenimo srityse klausimus, palaikyti ryšius su Europos Bendrija, tarptautinėmis romų organizacijomis, rūpintis romų, valstybės ir visuomenės institucijų bendradarbiavimu¹²⁷.

2006 m. Europos Parlamentas priėmė **rezoliuciją dėl romų tautybės moterų padėties Europos Sąjungoje** (2005/2164(INI))¹²⁸. Rezoliucija pabrėžė diskriminaciją ir marginalizaciją, kurią romų moterys patiria Europos Sąjungoje, taip pat neproporcingai patiriamą skurdą ir nedarbą. Rezoliucijoje ES ir jos valstybės narės raginamos:

---

126 2008 m. lapkričio 28 d. Tarybos pamatinis sprendimas 2008/913/TVR dėl kovos su tam tikromis rasizmo ir ksenofobijos formomis bei apraiškomis baudžiamosios teisės priemonėmis. *OJ L 328*, 6.12.2008, p. 55–58. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A32008F0913>

127 2000 m. liepos 1 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2000–2004 metų programos Nr. 759.

128 2006 m. birželio 1 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl romų tautybės moterų padėties Europos Sąjungoje (2005/2164(INI)). Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:298E:0283:0287:LT:PDF>

- didinti romų moterų galimybes įgyti išsilavinimą ir įsidarbinti;
- pagerinti romų moterų galimybes naudotis sveikatos priežiūros paslaugomis ir būstu;
- imtis priemonių kovai su smurtu prieš romų moteris;
- didinti informuotumą apie romų moterų padėtį.

2013 m. Europos Taryba priėmė **Rekomendaciją dėl efektyvių Romų bendruomenės integracijos priemonių šalyse narėse**, siekiant parodyti kryptį, kaip sustiprinti nacionalinių strategijų įgyvendinimą. Rekomendacijoje daug dėmesio skirta dviem horizontaliosioms sritims – kovai su diskriminacija ir skurdo mažinimui. Pagrindiniai rekomendacijoje numatyti veiksmai:

- gerinti romų tautybės asmenų galimybes mokytis ir įsidarbinti;
- gerinti romų tautybės asmenų sveikatos priežiūros ir būsto prieinamumą;
- ovoti su romų diskriminacija;
- skatinti romų tautybės asmenų dalyvavimą priimanant sprendimus.

Kalbant apie ES pastangas kovoti su antisemitizmu, 2005 m. Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją dėl Holokausto, antisemitizmo ir rasizmo¹²⁹. EP paragino valstybes nares aiškiai ir besąlygiškai pasmerkti visus antisemitinio pobūdžio veiksmus ir jo apraiškas, taip pat paragino užtikrinti Holokausto atmintį, įskaitant sausio 27 d. paskelbti Europos Holokausto aukų atminimo diena visoje ES.

2017 m. Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją dėl kovos su antisemitizmu (2017/2692(RSP))¹³⁰, pirmąją išskirtinai skirtą tik antisemitizmui. EP paragino valstybes nares paskirti nacionalinius kovos su antisemitizmu koordinatorius ir priimti bei taikyti Tarptautinio Holokausto aukų atminimo aljanso (IHRA) pateiktą darbinę apibrėžtį.

2018 m. Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją dėl didėjančio neofašistinio smurto Europoje¹³¹. Rezoliucijoje atkreipiamas dėmesys į nerimą keliantį smurto prieš žydų bendruomenę plitimą. EP valstybes nares ragino pasmerkti Holokausto neigimą, taip pat nacių ir kolaborantų nusikaltimų menkinimą ir minimizavimą, ir užtikrinti atsaką į šiuos nusikaltimus. Valstybės narės taip pat buvo paragintos skatinti švietimą apie visuomenės įvairovę per populiariąją kultūrą.

Tais pačiais metais Taryba priėmė deklaraciją dėl kovos su antisemitizmu¹³². Dokumente atkreipiamas dėmesys į tai, kad pastaraisiais metais padaugėjo smurtinių incidentų prieš žydų bendruomenę ir kad antisemitizmas tebėra plačiai paplitęs. Be to, valstybės narės buvo paragintos į nacionalines strategijas prieš rasizmą, ksenofobiją, radikalizaciją ir smurtinio ekstremizmo įtraukti

129 2005 m. sausio 27 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl holokausto, antisemitizmo ir rasizmo atminimo (P6_TA(2005)0018). Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2005-0018_LT.html

130 2017 m. birželio 1 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl kovos su antisemitizmu (2017/2692(RSP)). Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0243_LT.html

131 2018 m. spalio 25 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl didėjančio neofašistinio smurto Europoje (2018/2869(RSP)). Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0428_LT.html

132 2018 m. gruodžio 6 d. Tarybos deklaracija dėl kovos su antisemitizmu ir bendro saugumo požiūrio plėtojimo siekiant geriau apsaugoti žydų bendruomenes ir institucijas Europoje. Prieiga per internetą: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15213-2018-INIT/en/pdf>

holistinę visų formų antisemitizmo prevencijos ir kovos su juo strategiją, taip pat didinti pastangas užtikrinant žydų bendruomenių, institucijų ir piliečių saugumą.

Galiausiai 2020 m. Europos Sąjungos Taryba priėmė deklaraciją dėl kovos su antisemitizmu integravimo į visas politikos sritis¹³³. Šiuo dokumentu ES valstybės narės susitarė integruoti visų formų antisemitizmo prevenciją ir kovą su juo, pripažindamos, kad kova su antisemitizmu yra kompleksinė problema, spręstina visais lygmenimis – vietos, nacionaliniu ir Europos.

Tai tik dalis dokumentų, kuriais Europos Sąjungos institucijos įsipareigoja pačios ir skatina valstybes narės imtis veiksmų kovoje su antičigonizmu ir antisemitizmu Europoje. Matyti, jog ES nuosekliai deda pastangas, kad valstybės narės ne tik turėtų tinkamą teisinį reguliavimą, bet ir aktyviai imtųsi prevencinės veiklos, siekiant užkirsti kelią antisemitizmo ir antičigonizmo apraiškoms.

Toliau aptariami ES lygmeniu priimti strateginiai dokumentai, galiojantys tyrimo įgyvendinimo metu: ES kovos su rasizmu veiksmų planas (2020–2025 m.), ES kovos su antisemitizmu ir žydų gyvenimo puoselėjimo strategija (2021–2030 m.) ir ES romų strateginė programa (2020–2030 m.).

ES kovos su rasizmu veiksmų planas 2020–2025

*„Turime kalbėti apie rasizmą. Ir turime veikti.
Visada įmanoma pakeisti kryptį, jei tik yra noro tai padaryti.
Džiaugiuosi, kad gyvenu visuomenėje, kuri smerkia rasizmą. Tačiau neturėtume
ties tuo sustoti. Europos Sąjungos šūkis yra „Vieningi įvairovėje“.
Mūsų užduotis – gyventi pagal šiuos žodžius ir išpildyti jų prasmę“.*

Europos Komisijos pirmininkė Ursula von der Leyen

2020 m. rugsėjį buvo priimtas ES kovos su rasizmu veiksmų planas 2020–2025 metams¹³⁴ kaip įrankis siekiant ES Pagrindinių teisių chartijos įgyvendinimo ir lygybės bei nediskriminavimo visiems užtikrinimo. Veiksmų planas pateikia įvairių priemonių, kuriomis siekiama suteikti balsą rasinių ar etninių mažumų atstovams ir sutelkti įvairias visuomenės grupes bendrai kovai su rasizmu Europos Sąjungoje.

Veiksmų plane atkreipiamas dėmesys į tai, kad yra įvairių rasizmo formų, pavyzdžiui, prieš juodaodžius nukreiptas rasizmas, antičigonizmas, antisemitizmas ir prieš azijiečius nukreiptas rasizmas, susijęs su religija ar įsitikinimais, pavyzdžiui, neapykanta musulmonams. Rasizmas gali būti siejamas ne tik su religija ar įsitikinimais, bet ir su diskriminacija ir neapykanta kitais pagrindais, įtraukiant lytį, seksualinę orientaciją, amžių ir negalią, arba prieš migrantus. Dokumente taip pat skiriama dėmesio tarpsektorinei diskriminacijai, kuri nulemia, kad asmuo gali patirti

133 2020 m. gruodžio 2 d. Tarybos deklaracija dėl kovos su antisemitizmu integravimo į visas politikos sritis. Prieiga per internetą: <https://www.consilium.europa.eu/media/47065/st13637-en20.pdf>

134 European Commission (2020). *A Union of equality : EU anti-racism action plan 2020–2025*. Prieiga per internetą: https://commission.europa.eu/system/files/2020-09/a_union_of_equality_eu_action_plan_against_racism_2020_-2025_en.pdf

diskriminaciją dėl dviejų ar daugiau ypatybių (pavyzdžiui, dėl to, kad yra romų tautybės moteris su negalia).

Europos Komisijos teigimu, ES turi visą reikiamą bazę tinkamai kovoti su rasizmu. Tačiau pastarieji įvykiai, išskėlę rasinę įtampą (ypač COVID-19 pandemijos metu, kai už viruso paplitimą aktyviai buvo kaltinami žydai arba azijiečiai), atskleidė, kad vis dėlto egzistuoja iššūkiai įgyvendinant teises nuostatas. Dėl šios priežasties EK yra pasirengusi atlikti nuodugnų teisinės bazės vertinimą, identifikuoti spragas ir realizuoti būtinus pokyčius. Tą padaryti raginamos ir šalys narės užtikrinant, kad visas ES teisinis reguliavimas yra tinkamai perkeltas ir taikomas nacionalinėse sistemose.

EK išskiria šias problemines sritis:

- **Teisėsaugos institucijų diskriminaciją.** Teisėsaugos institucijos yra svarbiausia grandis, užtikrinanti įstatymų laikymąsi ir saugumą. Nepaisant to, tyrimai atskleidžia rasinį profiliavimą ir neteisėtus policijos veiksmus¹³⁵. O tai skatina nukentėjusius asmenis nepranešti apie patirtus nusikaltimus ir nepasitikėti valdžios institucijomis.
- **Saugumą ir apsaugą.** Atkreipiamas dėmesys į besikuriančias rasistines grupes, skleidžiančias neapykantą ar kurstančias terorizmą. EK planuoja dirbti kartu su ES šalimis narėmis siekiant gerinti ekstremistinių grupuočių atpažinimą ir sustabdymą. Be to, pastaraisiais metais vykę teroristiniai išpuoliai žmonių susirinkimo vietose, taip pat įvairiose maldos ar religinėse vietose skatina didinti pastangas užtikrinti saugumą, tai daugiau aptarta Saugumo sąjungos strategijoje¹³⁶.
- **Naujų technologijų riziką.** Nors technologijos gali padėti kovoti su rasizmu, sykiu gali sukelti naujų iššūkių mėginant užtikrinti rasinę lygybę ir nediskriminavimą. Pavyzdžiui, algoritmų naudojimas gali įtvirtinti ar net skatinti rasinį šališkumą (angl. racial bias), jei algoritmų mokymui naudojami duomenys neatspindi ES visuomenės įvairovės.
- **Užimtumą, švietimą, sveikatą ir būstą.** Nors teisinė bazė užtikrina apsaugą nuo diskriminacijos lyties, rasinės ar etninės kilmės, negalios, amžiaus, seksualinės orientacijos ir tikėjimo ar įsitikinimų, vis dėlto diskriminacija užimtumo, švietimo, sveikatos apsaugos ir apgyvendinimo srityse yra plačiai paplitusi. Pavyzdžiui, asmenims, patiriantiems rasinę diskriminaciją, kyla didesnė rizika patirti segregaciją ir prastas būsto sąlygas.

Veiksmų plane dėmesio taip pat skiriama struktūriniam rasizmui. Teigiama, kad rasizmas dažnai yra įsišaknijęs mūsų visuomenės istorijoje, susipynęs su kultūrinėmis šaknimis ir normomis. Todėl tai gali lemti visuomenės funkcionavimą, galios pasiskirstymą ir santykį tarp piliečių ir valdžios institucijų. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad struktūrinis rasizmas gali būti nesąmoningas ir dažnai net neįjaučiamas, todėl gali būti tiek pat žalingas, kaip ir individualus rasizmas. Dėl šios priežasties būtina imtis aktyvių priemonių jam užkardyti – kovoti su stereotipais ir didinti visuomenės sąmoningumą, užtikrinti tinkamą duomenų rinkimą.

---

135 European Union Agency for Fundamental Rights (2017). *Second European Union Minorities and Discrimination Survey – main results*. Prieiga per internetą: <https://fra.europa.eu/en/publication/2017/second-european-union-minorities-and-discrimination-survey-main-results>

136 2020 m. liepos 24 d Europos Komisijos komunikatas dėl ES saugumo sąjungos strategijos, COM(2020) 605 final. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0605>

Atsižvelgus į tai, kas išdėstyta anksčiau, veiksmų plane išskiriamos rekomendacijos šalims narėms:

- užtikrinti, kad ES teisė būtų visiškai perkelta ir tinkamai taikoma šalyse narėse;
- dėti daugiau pastangų, kad būtų užkirstas kelias diskriminaciniam teisėsaugos institucijų požiūriui ir padidintas teisėsaugos institucijų darbo prieš neapykantos nusikaltimus patikimumas;
- sudaryti nacionalinio atsako į smurtinį ekstremizmą žemėlapij ir nustatyti kovos su smurtiniu ekstremizmu spragas ir geriausią praktiką;
- aktyviai kovoti su rasiniais ir etniniais stereotipais per žiniasklaidą, švietimą, kultūrą ir sportą;
- pagerinti duomenų rinkimą pagal rasinę ar etninę kilmę.

Rasizmas, kaip ir vėliau aptariami antičigonizmas ir antisemitizmas, privalo sulaukti atsako nacionaliniu mastu. Dėl to Europos Komisija kiekvieną ES valstybę paragino iki 2022 m. pabaigos priimti nacionalinius kovos su rasizmu veiksmų planus¹³⁷, taip pat užtikrinti, kad pilietinės visuomenės atstovai ir lygybės institucijos dalyvautų juos rengiant, įgyvendinant ir vertinant.

Taigi 2020 m. ES kovos su rasizmu veiksmų planu siekiama kovoti su rasizmu, rasine diskriminacija ir ksenofobija visoje Europos Sąjungoje. Siekiama stiprinti teisinės sistemas, gerinti duomenų rinkimą ir stiprinti teisėsaugos atsaką kovojant su rasizmu. Be to, veiksmų planas pabrėžia įvairovės, įtraukties ir lygybės skatinimą visose visuomenės srityse, taip pat švietimą, užimtumą ir viešąsias paslaugas. Planu taip pat siekiama kovoti su neapykantos kalba, remti nukentėjusius asmenis, skatinti dialogą ir bendradarbiavimą su pilietine visuomene ir nevyriausybinėmis organizacijomis. Galiausiai veiksmų planas siekia sukurti įvairesnę ir įtraukesnę Europos Sąjungą be rasizmo ir diskriminacijos.

ES kovos su antisemitizmu ir žydų gyvenimo puoselėjimo strategija (2021–2030 m.)

„Nes antisemitizmas kėsina į mūsų vertybes: žmogiškumą, religijos laisvę, lygybę. Antisemitizmas yra mūsų visuomenės nuodai. Kovoti su juo turime mes visi. Užkirsti jam kelią. Ir jį išnaikinti.“

Europos Komisijos pirmininkė Ursula von der Leyen

2021 m. rugsėjį buvo priimta pirmoji ES kovos su antisemitizmu ir žydų gyvenimo puoselėjimo strategija 2021–2030 metams¹³⁸. Anksčiau kovai su antisemitizmu skirtos priemonės buvo įtraukiamos į strateginius planus prieš rasizmą. Tačiau atsižvelgus į pastarųjų metų antisemitinių incidentų skaičiaus didėjimą, kova su antisemitizmu buvo įtraukta tarp svarbiausių ES politinės

137 Vis dėlto 2023 m. viduryje nacionalinis kovos su rasizmu veiksmų planas Lietuvoje vis dar nebuvo priimtas.

138 European Commission (2021). *EU Strategy on Combating Antisemitism and Fostering Jewish Life (2021–2030)*. Prieiga per internetą: https://commission.europa.eu/system/files/2021-10/eu-strategy-on-combating-antisemitism-and-fostering-jewish-life_october2021_en.pdf

darbotvarkės klausimų. Ši strategija taip pat papildo anksčiau aptartą ES veiksmų prieš rasizmą planą.

2021–2030 m. strategija siekiama ne tik reaguoti į antisemitizmą, bet ir stiprinti veiksmus, siekiant užkirsti kelią visoms jo formoms ir užtikrinti žydų bendruomenės klestėjimą ir įvairovę užtikrinančioje Europos Sąjungoje. Todėl strategiją sudaro trys siekiai:

- 1) užkirsti kelią visų formų antisemitizmui ir kovoti su juo;
- 2) saugoti ir puoselėti žydų gyvenimą ES;
- 3) šviesti apie Holokaustą, jį tyrinėti ir atminti.

Strategijoje pabrėžiama, kad šiuolaikinis antisemitizmas gali pasireikšti radikaliuose ir kraštutinėse grupėse, propaguojančiose dešinijį, kairijį ar islamiškąjį ekstremizmą, taip pat slypėti už antisemistinių pažiūrų. Tačiau antisemitizmas gali gyvuoti ir pačioje visuomenėje.

Siekiant įgyvendinti pirmąjį tikslą – užkirsti kelią antisemitizmui – EK valstybes nares skatina iki 2022 m. priimti nacionalines strategijas arba kovai su antisemitizmu skirtas priemones įtraukti į nacionalinius veiksmų planus prieš rasizmą, taip pat užtikrinti pakankamą finansavimą, kad šie dokumentai būtų įgyvendinti. Taip pat siūloma priimti ir naudoti IHRA priimtą antisemitizmo apibrėžimą ir paskatinti jį naudoti kitas vietines institucijas ir organizacijas. Galiausiai rekomenduojama paskirti specialius koordinatorius, atsakingus už kovą su antisemitizmu ir žydų gyvenimo puoselėjimą.

Antisemitizmas dažnai pasireiškia neapykantos kalba – tiek internete, tiek ir už jo ribų. Todėl šalys raginamos remti pilietinės visuomenės organizacijas, įtraukiant ir finansinę paramą kovoje su antisemitine neapykantos kalba, dezinformacija ir įvairiais sąmokslų mitais. Siekiant užtikrinti antisemitinių nusikaltimų baudžiamumą rekomenduojama stiprinti nacionalinių teisėsaugos ir teisminių institucijų gebėjimus patraukti baudžiamojon atsakomybėn už neapykantos kalbą internete.

Tyrimai atskleidžia, kad 71 proc. žydų tam tikrais atvejais vengia su savimi turėti daiktų, galinčių sieti juos su žydų bendruomene¹³⁹, o 44 proc. jaunų žydų yra patyrę antisemitinį priekabiavimą¹⁴⁰. Todėl EK šalims narėms rekomenduoja glaudžiai koordinuoti veiklą su Europos teismo mokymo tinklu (EJTN) ir Europos Sąjungos teisėsaugos mokymo agentūra (CEPOL), taip pat bendradarbiauti su pilietinės visuomenės organizacijomis vykdant kovai su antisemitizmu skirtus mokymus.

Strategijoje taip pat atkreipiamas dėmesys į lygybės duomenų stygių ir nacionalinių lygybės institucijų vaidmenį skatinant lygias galimybes. EK šalims rekomenduojama užtikrinti, kad nacionalinės lygybės institucijos yra tinkamai pasirengusios atpažinti ir įvertinti antisemitinę diskriminaciją, taip pat užkardyti antisemitinę diskriminaciją visose srityse, įtraukiant švietimą,

---

139 European Union Agency for Fundamental Rights (2018). *Experiences and perceptions of antisemitism. Second survey on discrimination and hate crime against Jews in the EU*. Prieiga per internetą:

https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-experiences-and-perceptions-of-antisemitism-survey_en.pdf

140 European Union Agency for Fundamental Rights (2019). *Young Jewish Europeans: perceptions and experiences of antisemitism*. Prieiga per internetą: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2019-young-jewish-europeans_en.pdf

užimtumą, sveikatos apsaugą ir apgyvendinimą, įgyvendinant tikslines priemones – mokymus ir sąmoningumo didinimą.

Antrasis strategijos tikslas yra skirtas užtikrinti žydų bendruomenės saugumui ir puoselėti žydų gyvenimą bei kultūrinį paveldą. Pastaraisiais metais vykę teroristiniai išpuoliai įvairiose šalyse atskleidė, kad bendruomeninės vietos ne visada tinkamai apsaugotos nuo išorės pavojų. Todėl valstybės yra raginamos priimti reikiamas priemones siekiant užtikrinti žydų bendruomeninių vietų saugumą ir teikti pakankamą finansinę ar kitokią paramą. Taip pat rekomenduojama į nacionalines antisemitizmo strategijas įtraukti ES įrankius ir gaires dėl to, kaip apsaugoti maldos vietas.

Tyrimai atskleidžia, kad tik 3 proc. europiečių jaučiasi labai gerai išmanantys žydų istoriją, papročius ir tradicijas, o 68 proc. teigia esantys neinformuoti¹⁴¹. Todėl valstybės narės EK ragina politinėmis ir teisinėmis priemonėmis užtikrinti, kad religinės grupės ar bendruomenės, taip pat žydai, galėtų gyventi pagal savo religines ir kultūrines tradicijas. Be to, svarbu didinti plačiosios visuomenės informuotumą apie žydų gyvenimą ir tradicijas, be kita ko, viešai minėti žydų bendruomenei svarbias dienas, finansuoti projektus ir vykdyti įvairias kampanijas.

Siekiant užtikrinti žydų bendruomenės klestėjimą svarbu išsaugoti ir kultūrinį paveldą. Kad tai būtų užtikrinta, EK rekomenduoja skatinti ir remti Europos paveldo dienas pabrėžiant žydų paveldą nacionaliniame kontekste, įtraukiant nacionalinius muziejus, valstybės remiamus festivalius ir meno renginius; remti žydų paveldo priežiūrą ir apsaugą pagal Faro konvenciją; naudotis ES finansavimo galimybėmis, taip pat sanglaudos politikos fondu siekiant išsaugoti žydų paveldą; ir įgyvendinti 2009 m. Terezino deklaraciją¹⁴².

Edukacijai, tyrimams ir Holokausto atminimui skirtasis tikslas išskiria priemones, kuriomis būtų skatinamas supratimas apie žydų gyvenimą, antisemitizmą ir Holokausto įtaką visai Europai. Švietimas gali stiprinti jaunų žmonių atsparumą antisemitinėmis idėjomis, kurios skatina įvairias netolerancijos ir diskriminacijos formas. Dėl šios priežasties valstybės narės yra skatinamos didinti supratimą apie žydų gyvenimą, antisemitizmą ir Holokaustą per švietimą ir mokslinius tyrimus. Be to, šalys raginamos fiksuoti antisemitinės diskriminacijos atvejus mokyklose ir tinkamai į juos reaguoti.

Atsižvelgiant į tai, kad daugelis Holokaustą išgyvenusių žmonių šiandien yra senyvo amžiaus arba mirę, svarbu išsaugoti ir pagerbti jų palikimą, užtikrinti, kad jų istorijos nebūtų užmirštos ir būtų tiksliai perduodamos iš kartos į kartą. Vis dėlto, 2018 m. tyrimo duomenimis, vienas iš 20 europiečių niekada nėra girdėjęs apie Holokaustą¹⁴³. Todėl EK šalims narėms rekomenduoja: 1) viešai prisiminti Holokaustą glaudžiai bendradarbiaujant su žydų bendruomene, taip pat įtraukiant ir nacionalinius parlamentus; 2) užtikrinti, kad Holokaustas yra visapusiškai atspindėtas švietimo programose, taip pat įvertinti, kaip šiuo metu yra mokoma apie Holokaustą, įtraukiant įvairialypes klases ir bendruomenes.

---

141 European Commission (2019). *Eurobarometer 484: Perceptions of antisemitism*. Prieiga per internetą: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2220>

142 2009 m. birželį 47 šalys, tarp kurių buvo ir Lietuva, kartu paskelbė Terezino deklaraciją – teisiškai neįpareigojantį susitarimą, kuriuo siekiama atkreipti dėmesį į ekonominius nuostolius ir neteisybę, padarytą žydams ir kitoms nacių persekiojimo aukoms per Holokaustą Europoje.

143 Greene, R. A. (2018). Anti-Semitism in Europe – A shadow over Europe. *CNN*. Prieiga per internetą: <https://edition.cnn.com/interactive/2018/11/europe/antisemitism-poll-2018-intl/>

2021–2030 m. strategijoje atkreipiamas dėmesys į daugėjančias Holokausto neigimo, iškraipymo ir menkinimo apraiškas: 53 proc. europiečių mano, kad Holokausto neigimas jų šalyje yra problema, o 62 proc. žydų bent kartais yra girdėję kitų tautybių asmenis teigiant, kad Holokaustas yra mitas arba jo vertinimas yra perdėtas¹⁴⁴. Todėl šalims rekomenduojama aktyviai vykdyti sąmoningumo didinimo kampanijas, nukreiptas prieš Holokausto neigimą, iškraipymą ir menkinimą.

Strategija bus įgyvendinama nuo 2021 m. iki 2030 m. Išsamios įgyvendinimo ataskaitos bus paskelbtos 2024 ir 2029 metais.

Apibendrinant svarbu pažymėti, kad 2021 m. ES kovos su antisemitizmu ir žydų gyvenimo puoselėjimo strategija susitelkia į tris pagrindinius tikslus: 1) užkirsti kelią visų formų antisemitizmui ir kovoti su juo; 2) saugoti ir puoselėti žydų gyvenimą ES; 3) šviesti apie Holokaustą, jį tyrinėti ir atminti. Šias priemones papildo ES tarptautinės pastangos kovoti su antisemitizmu pasaulyje. Strategija siekiama sukurti vieningas ir koordinuotas pastangas kovoti su antisemitizmu, apsaugoti žydų bendruomenes ir skatinti toleranciją bei įvairovę Europos visuomenėse.

ES romų strateginė programa 2020–2030

2020 m. spalį buvo priimta 2020–2030 metų ES romų strateginė programa¹⁴⁵, skirta lygybei, įtraukčiai ir dalyvavimui skatinti. Programoje nurodoma, kad nors per pastarąjį dešimtmetį įvyko svarbių pokyčių tam tikrose srityse, apskritai romų integracijos pažanga buvo nedidelė. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad švietime matyti daugiausia pokyčių, visų pirma mažinant mokyklos nebaigusiu asmenų skaičių ir gerinant dalyvavimą ikimokykliniame ugdyme bei privalomajame mokykliniame ugdyme (panašus progresas matyti ir Lietuvoje, jis plačiau aptariamas kituose skyriuose). Vis dėlto fiksuojama daugiau romų moksleivių segregacijos švietime atvejų. Nors skurdo rodikliai šiek tiek sumažėjo, tačiau prieiga prie sveikatos apsaugos sistemos toliau lieka ribota. Užimtumo srityje teigiamų pokyčių taip pat nėra, priešingai – padaugėjo jaunuolių, kurie niekur nedirba ar nesimoko, dalis. Didelį susirūpinimą toliau kelia antičigonizmas, neapykantos nusikaltimai, prekyba žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais.

Atsižvelgdama į tai Europos Komisija ES lygmeniu iškėlė septynis tikslus laikotarpiui iki 2030 m. Trys iš šių tikslų yra horizontalūs lygybės, įtraukties ir dalyvavimo srityse, kiti keturi yra sektoriai tikslai švietimo, užimtumo, būsto ir sveikatos srityse. Pirmą kartą buvo pasiūlyti kiekybiniai rodikliai, kuriais galima būtų vertinti progresą. Tikslai, uždaviniai ir siekiami konkretūs rezultatai pateikiami 1 lentelėje.

---

144 European Union Agency for Fundamental Rights (2018). *Experiences and perceptions of antisemitism. Second survey on discrimination and hate crime against Jews in the EU*. Prieiga per internetą: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-experiences-and-perceptions-of-antisemitism-survey_en.pdf

145 European Commission (2020). *EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation for 2020–2030*. Prieiga per internetą: https://commission.europa.eu/system/files/2021-01/eu_roma_strategic_framework_for_equality_inclusion_and_participation_for_2020_-_2030_0.pdf

Lentelė Nr. 1. ES romų lygybės, įtraukties ir dalyvavimo strateginė programa 2020–2030 m.

Tikslas	Dabartinė situacija	Siekiamas rezultatas
1. Kovoti su antičigonizmu ir diskriminacija, užtikrinti jų prevenciją¹⁴⁶		
1.1 Sumažinti romų patiriamą diskriminaciją bent perpus	26 proc. (per pastaruosius 12 mėn.), 41 proc. (per pastaruosius 5 metus)	<13 proc. (2030 m.)
1.2 Sumažinti bendrą gyventojų dalį, kuri jaučiasi nejaukiai gyvendama šalia kaimynų romų, bent trečdaliu	46 proc.	30 proc.
2. Mažinti skurdą ir socialinę atskirtį, kad būtų panaikintas socialinis ir ekonominis atotrūkis tarp romų ir visų gyventojų		
2.1 Sumažinti skurdo atotrūkį tarp romų ir bendros gyventojų dalies bent perpus	Skurdo rizika: romai – 80 proc., bendra populiacija – 16,8 proc.	Užtikrinti, kad iki 2030 m. dauguma romų išvengtų skurdo
2.2 Sumažinti romų vaikų ir kitų vaikų skurdo atotrūkį bent per pusę	Vaikų skurdo rizika: romai – 85 proc., bendra vaikų populiacija – 19,6 proc.	Užtikrinti, kad iki 2030 m. dauguma romų vaikų išvengtų skurdo
3. Skatinti dalyvavimą užtikrinant įgalinimą, bendradarbiavimą ir pasitikėjimą		
3.1 Įgalioti ir įtraukti bent 90 nevyriausybinių organizacijų į ES masto koordinuojamą romų pilietinės visuomenės stebėseną	85	90
3.2 Užtikrinti romų dalyvavimą NVO kaip visateisių narių nacionalinės stebėsenos komitetuose	–	–
3.3 Padvigubinti romų dalį, kuri teikia skundus dėl patiriamos diskriminacijos	16 proc.	30 proc.
3.4 Skatinti romų dalyvavimą politiniame gyvenime vietos, regiono, nacionaliniame ir EU lygmenyse (šalyse, kuriose gyvena reikšminga romų populiacija)	–	Užtikrinti pasyviąją (būti renkiamiems) ir aktyviąją (rinkti rinkimo teises)

146 Čia ir toliau – neoficialus dokumento vertimas, atliktas tyrimo autorių.

4. Didinti galimybes gauti kokybišką įtraukujį bendrąjį ugdymą

4.1 Sumažinti dalyvavimo ikimokykliniame ugdyme ir priežiūroje atotrūkį bent perpus	Dalyvavimas ankstyvajame ugdyme ir priežiūroje (3+): romai 42 proc.; bendroji populiacija 92,2 proc. (atotrūkis 50,2 procentinio punkto)	Užtikrinti, kad iki 2030 m. bent 70 proc. romų vaikų lankyti ikimokyklinio ugdymo įstaigas
4.2 Bent trečdaliu sumažinti vidurinės mokyklos baigimo atotrūkį	Baigę vidurinę mokyklą arba įgiję aukštesnįjį išsilavinimą: romai 28 proc.; bendroji populiacija 83,5 proc. (atotrūkis 55,5 procentinio punkto)	Užtikrinti, kad iki 2030 m. dauguma romų jaunimo įgytų bent vidurinį išsilavinimą
4.3 Siekti panaikinti segregaciją ir bent perpus sumažinti romų vaikų, lankančių atskiras pradines mokyklas, dalį (šalyse, kuriose gyvena reikšminga romų populiacijos dalis)	Romų vaikai, besimokantys mokyklose, kuriose dauguma arba visi vaikai yra romai: 44 %	Užtikrinti, kad iki 2030 m. mažiau nei vienas iš penkių romų vaikų lankyti mokyklas, kuriose dauguma arba visi vaikai yra romai

5. Didinti veiksmingas lygias galimybes gauti kokybišką ir ilgalaikį darbą

5.1 Sumažinti užimtumo atotrūkį bent perpus	Apmokamas darbas: romai – 43 proc.; bendra populiacija – 73,1 proc. (skirtumas 30,1 procentinio punkto)	Užtikrinti, kad iki 2030 m. bent 60 proc. romų dirbtų apmokamą darbą
5.2 Sumažinti romų užimtumo atotrūkį tarp lyčių bent perpus	Moteryų ir vyrų užimtumo atotrūkis – romai: 27 procentiniai punktai (moterys – 29 proc., vyrai – 56 proc.); visų gyventojų užimtumo atotrūkis: 11,7 procentinio punkto (moterys – 67,2 proc., vyrai – 78,9 proc.)	Užtikrinti, kad iki 2030 m. bent 45 proc. romų moterų dirbtų apmokamą darbą

5.3 Sumažinti NEET (nesimokančio ir nedirbančio jaunimo) rodiklio atotrūkį bent perpus	NEET rodiklis (16–24 m.): Romai 62 %; bendra populiacija 10,1 % (atotrūkis 51,9 procentinio punkto)	Užtikrinti, kad iki 2030 m. bent vienas iš trijų romų jaunuolių mokytųsi, dirbtų ir dalyvautų mokymuose
6. Gerinti romų sveikatą ir didinti veiksmingas lygias galimybes naudotis kokybiškais sveikatos priežiūros ir socialinėmis paslaugomis		
6.1 Sumažinti gyvenimo trukmės skirtumą bent perpus	Vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės skirtumas gimus (bendroji populiacija ir romai): romų moterys – 10,4 metų; romų vyrai – 10,2 metų	Užtikrinti, kad iki 2030 m. romų tautybės moterys ir vyrai gyventų 5 metais ilgiau
7. Didinti veiksmingas lygias galimybes gauti tinkamą desegreguotą būstą ir būtiniausias paslaugas		
7.1 Bent trečdaliu sumažinti būsto nepritekliaus atotrūkį	Būsto nepriteklis: romai 61 %; bendri gyventojai 17,9 % (atotrūkis: 43,1 procentinio punkto)	Užtikrinti, kad iki 2030 m. dauguma romų nepatirtų būsto nepritekliaus
7.2 Sumažinti perpildytų namų skaičiaus atotrūkį bent perpus	Romai 78 %; bendri gyventojai 17,1 % (atotrūkis 60,9 pps).	Užtikrinti, kad iki 2030 m. dauguma romų nebegyventų perpildytuose namų ūkiuose
7.3 Užtikrinti, kad bent 95 % romų turėtų galimybę naudotis vandentiekio vandeniu	Galimybė naudotis vandentiekio vandeniu būste: romai – 70 %, visi gyventojai – 97,7 %	95 proc.

Programoje pabrėžiama, kad, siekiant aukščiau išvardytų tikslų, reikia atlikti veiksmus tiek ES, tiek nacionaliniu lygmeniu. Dėl šios priežasties programoje pateikiamos gairės ES šalims narėms dėl to, kaip prisidėti siekiant ES tikslų įgyvendinant nacionalines programas ir strateginius planus. Pavyzdžiui, siūloma, kad visi nacionaliniai romų integraciją ir / ar lygybę skatinantys dokumentai turėtų šiuos bendrus bruožus:

- **Didesnis dėmesys lygybei siekiant sustiprinti įtraukties principą.** Darbas keturiose politikos srityje (švietimas, užimtumas, sveikatos apsauga ir būstas) išlieka svarbiausias

romų įtraukties veiksnys, tačiau, EK teigimu, kova su diskriminacija ir antičigonizmu turėtų būti pagrindinis kiekvienos politikos srities tikslas.

- **Dalyvavimo skatinimas per įgalinimą, bendradarbiavimą ir pasitikėjimą.** Reikšmingas romų dalyvavimas privalo būti užtikrinamas visose politikos formavimo etapuose. Privalo būti skatinamas romų politinis, ekonominis ir kultūrinis įsitraukimas, kad šie jaustųsi visateisiais visuomenės nariais.
- **Atliepti įvairovę romų bendruomenėje.** Svarbu atkreipti dėmesį į įvairias grupes romų bendruomenėje, kurios gali susidurti su tarpsektorine ar sudėtinė diskriminacija, be kita ko, dėl amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos ir kt.
- **Derinti integravimą ir aiškų, bet ne išskirtinį orientavimąsi į romus.** Nacionalinėse romų strateginėse programose turėtų būti derinamas integravimas ir aiškus, bet ne išskirtinis tikslinis orientavimas užtikrinant, kad pagrindinės paslaugos būtų įtraukios, ir teikiant papildomą tikslinę paramą, kad būtų skatinamos veiksmingos lygios romų galimybės naudotis teisėmis ir paslaugomis.
- **Tobulinti tikslų nustatymą, duomenų rinkimą, stebėseną ir ataskaitų teikimą.** Akcentuojama, kad siekiant tikslų ES lygmeniu nacionaliniuose strateginiuose dokumentuose iškelti tikslai gali paskatinti realų pokytį romų lygybės, įtraukties ir dalyvavimo link. Dėl šios priežasties rekomenduojama reguliariai rinkti duomenis, kad juos būtų galima panaudoti ataskaitoms rengti, užtikrinti stebėseną, didinti skaidrumą ir atskaitomybę, skatinti politikos perkėlimą ir mokymąsi.

Be to, šalims narėms yra rekomenduojama į nacionalines strategines programas įtraukti šiuos įsipareigojimus:

- a) nacionalinius bazinius ir siektinus rodiklius, grindžiamus išsamiu poreikių vertinimu;
- b) konkrečioms grupėms (romų vaikams, moterims, jaunimui, vyresnio amžiaus romams arba asmenims su negalia, ES mobiliems piliečiams, ne ES piliečiams, romams be pilietybės) skirtus tikslus ir priemones, kad būtų atspindėta romų įvairovė, įtraukiant į lyčių lygybę ir į vaikų ir (arba) amžiaus poreikius atsižvelgiančias priemones;
- c) priemones, skirtas kovoti su antičigonizmu ir diskriminacija (pvz., veiksmų planus);
- d) priemones, kuriomis siekiama užtikrinti socialinę ir ekonominę marginalizuotų romų integraciją, ypač švietimo, užimtumo, sveikatos ir būsto srityse;
- e) tikslinių ir bendrinių priemonių derinį, skirtą pašalinti kliūtis, dėl kurių romai neturi vienodos prieigos prie bendrosios politikos teikiamų paslaugų;
- f) tikslinį biudžetą, skirtą įgyvendinimui ir stebėsenai;
- g) ataskaitų teikimo, stebėsenos ir pažangos, padarytos siekiant nustatytų tikslų, vertinimo mechanizmus;
- h) su politika susijusių konsultacijų ir bendradarbiavimo su romų ir romus remiančia pilietine visuomene, ministerijomis, lygybės institucijomis, kitomis nacionalinėmis žmogaus teisių institucijomis ir kitais suinteresuotaisiais subjektais sistemą;
- i) gebėjimų stiprinimo veiklas siekiant skatinti aktyvų pilietinės visuomenės dalyvavimą visose politikos formavimo etapuose ir užtikrinti jos dalyvavimą nacionalinės ir ES platformos procesuose.

2020–2030 m. programoje pabrėžiama, kad iššūkiai, susiję su romų bendruomenės lygybe ir įtrauktimi, itin susiję su romų bendruomenės dydžiu šalyje taip pat ir platesniu ekonominiu kontekstu, atskirties ir diskriminacijos padariniais. Todėl ES šalims taip pat siūloma priimti papildomus įsipareigojimus, pavyzdžiui, nustatyti:

- 1)** nacionalinius kiekybinius ir kokybinius tikslus visose septyniose ES tikslinėse srityse (atsižvelgiant į duomenų prieinamumą);
- 2)** kaip ES ir nacionalinės lėšos ir finansiniai instrumentai bus investuojami romų naudai;
- 3)** kaip institucinės ir administracinės pertvarkos prisidės prie lygybės ir įtraukties.

Siekiant užtikrinti ES tikslų įgyvendinimą stebėseną bus atliekama ES ir nacionaliniu lygmeniu. Programoje nustatyta, kad 2022 m. Europos Komisija surinks ir įvertins kiekvienos šalies priimtus įsipareigojimus ir pagal poreikį teiks pastabas ir rekomendacijas. Taip pat nurodoma, kad nuo 2023 metų šalys narės privalės teikti nacionalinių strateginių dokumentų įgyvendinimo ataskaitas kas dvejus metus. Ataskaitos turėtų būti viešos, siekiant užtikrinti skaidrumą ir skatinti politikos mokymąsi. Galiausiai nurodyta, kad strateginiai planai ir jų ataskaitos turėtų būti apsvarstytos nacionaliniuose parlamentuose.

Taigi 2020 m. ES romų strategija siekiama spręsti socialines ir ekonomines problemas, su kuriomis susiduria romų bendruomenės Europoje. Strategijoje daugiausia dėmesio skirta keturioms pagrindinėms sritims: lygybei, įtraukčiai, dalyvavimui ir nediskriminavimui. Ja siekiama skatinti visapusišką ir lygiateisį romų asmenų dalyvavimą Europos visuomenėje užtikrinant galimybę įgyti išsilavinimą, sveikatos priežiūrą, būstą ir įsidarbinti. Strategijoje pabrėžiama kova su diskriminacija ir antičigonizmu, sykiu remiant romų integraciją ir įgalinimą. Taip pat raginama skirti tikslinį finansavimą, koordinuoti politiką ir ES valstybių narių bei institucijų bendradarbiavimą, kad būtų veiksmingai įgyvendinamos priemonės ir gerinamos romų bendruomenių gyvenimo sąlygos bei socialinė įtrauktis.

Apibendrinant šį skyrių svarbu pasakyti, kad Europos Sąjunga įgyvendina įvairius teisės aktus ir priemones, kuriomis siekiama užkirsti kelią antičigonizmui ir antisemitizmui, kovoti su diskriminacija ir skatinti įvairovę bei įtrauktį, pavyzdžiui:

- 1. Teisinė sistema.** ES lygmeniu priimti teisės aktai, kuriais kovojama su antisemitizmu ir antičigonizmu bei rasine diskriminacija apskritai. Pavyzdžiui, Rasių lygybės direktyva (2000/43/EB), Pamatinis sprendimas dėl kovos su tam tikromis rasizmo ir ksenofobijos formomis bei apraiškomis baudžiamosios teisės priemonėmis (2008/913/TVR) ir kiti teisės aktai, kuriais kovojama su antisemitizmu ir antičigonizmu, kriminalizuojama neapykantos kalba ir smurto kurstymas dėl rasinės ar etninės kilmės, religijos ar įsitikinimų.
- 2. Veiksmų planai ir integracijos programos.** ES priima pati ir ragina valstybes nares rengti ir įgyvendinti įvairias integracijos strategijas, kad būtų gerinama romų socialinė įtrauktis, taip pat veiksmų planus kovai su antisemitizmu ir kitomis rasizmo rūšimis.
- 3. Europos Parlamento rezoliucijos.** EP rezoliucijomis valstybės narės raginamos koordinuoti ES ir valstybių narių pastangas kovojant su diskriminacija, taip vis iškeliant klausimą tarp prioritetinių.
- 4. Žiniasklaidos reguliavimas.** Pavyzdžiui, Audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų

direktyva (2010/13/ES) siekiama kovoti su neapykantos kalba ir smurto kurstymu audiovizualinėje žiniasklaidoje, įtraukiant interneto platformas. Tai padeda užkirsti kelią antičigonizmo ir antisemitizmo plitimui žiniasklaidos kanalais.

5. **Švietimas ir sąmoningumas.** ES remia iniciatyvas, kuriomis siekiama skatinti toleranciją, įvairovę ir abipusę pagarbą vykdant švietimo ir informavimo kampanijas. Šiomis pastangomis siekiama kovoti su stereotipais, prietarais ir diskriminacija dėl rasės, etninės kilmės, religijos ir įsitikinimų.
6. **Kova su Holokausto neigimu ir iškraipymu.** ES pabrėžia, kad svarbu išsaugoti Holokausto atminimą ir užkirsti kelią jo neigimui ar iškraipymui. Stengiamasi užtikrinti, kad švietimo programose ir viešajame diskurse būtų tiksliai atspindėti istoriniai faktai ir skatinamas supratimas bei atminimas.
7. **Stebėseną ir ataskaitų teikimas.** ES reguliariai stebi žmogaus teisių padėtį, taip pat mažumą, nukentėjusių nuo antičigonizmo ir antisemitizmo, padėtį, ir teikia ataskaitas. Ši informacija padeda nustatyti sritis, kurioms reikia skirti daugiau dėmesio ir imtis tolesnių veiksmų.

Nors šie veiksmai ir teisės aktai yra svarbūs žingsniai, kova su antičigonizmu ir antisemitizmu yra nuolatinis procesas, kuriame turi dalyvauti tiek ES, tiek jos valstybės narės.

Lietuvos teisinė bazė

„Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs. Žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu.“

1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnis

Dar 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos deklaracijos 22 punktą skelbė įsipareigojimą laikytis Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, užkirsti kelią rasinei ar tautinei diskriminacijai. Atgavus nepriklausomybę, 1991 m. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, „skelbdama ištikimybę visuotinai pripažintoms žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms“, pratęsė įsipareigojimą laikytis 1948 m. gruodžio 10 d. priimtos Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos.

Pagrindiniame šalies dokumente – Lietuvos Respublikos Konstitucijoje – yra įtvirtintos kai kurios tautinių mažumų teisės. Antai Konstitucijos 37 straipsnis tautinėms bendruomenėms (bendrijoms) Lietuvoje užtikrina teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius. 45 straipsnis skelbia, kad tautinės kultūros reikalus, švietimą, labdarą, savitarpio pagalbą tautinės bendrijos tvarko savarankiškai, tačiau valstybė teikia joms paramą.

Dar sovietinėje Lietuvoje, 1989 m., buvo priimtas Lietuvos Respublikos tautinių mažumų

įstatymas¹⁴⁷, Lietuvoje gyvenančioms tautinėms mažumoms garantavęs laisvą vystymąsi ir reiškęs pagarbą kiekvienai tautybei ir kalbai. Įstatymą sudarė dešimt straipsnių, kurie apibrėžė pagrindines tautinių mažumų teises įtraukiant:

- teisę į valstybės paramą ugdyti tautinę kultūrą ir švietimą;
- teisę mokytis gimtąja kalba, sudarant sąlygas turėti ikimokyklinės įstaigas, pamokas ir bendrojo lavinimo mokyklas, taip pat grupes, fakultetus ir filialus aukštosiose mokyklose, rengiančiose auklėtojus, mokytojus ir kitus tautinių bendrijų poreikiams tenkinti reikalingus specialistus;
- teisę į spaudą ir informaciją gimtąja kalba;
- teisę išpažinti bet kurią religiją ar neišpažinti jokios, atlikinėti gimtąja kalba religines apeigas ir nacionalinius ritualus;
- teisę jungtis į tautines kultūros organizacijas;
- teisę į kultūrinius ryšius su tautiečiais už Respublikos ribų;
- teisę būti atstovaujamiems visų pakopų valstybinės valdžios organuose, remiantis visuotinių, lygių ir tiesioginių rinkimų principais;
- teisę visų tautybių Lietuvos Respublikos piliečiams eiti bet kurias pareigas valstybinės valdžios ir valdymo organuose, įmonėse, įstaigose bei organizacijose.

Teisės aktas numatė, kad administracinių teritorinių vienetų, kuriose kompaktiškai gyvena kuri nors tautinė mažuma, vietos įstaigose ir organizacijos greta valstybinės kalbos vartojama tos tautos mažumos (vietinė) kalba (4 straipsnis), o informaciniai užrašai, greta lietuvių kalbos, gali būti ir tautinės mažumos kalba (5 straipsnis).

Kadangi Tautinių mažumų įstatymas buvo priimtas dar prieš nepriklausomybės atkūrimą, Seimas kasmet turėjo pratęsti įstatymo galiojimo laiką. Paskutinį kartą tai buvo padaryta 2008 m., numačius, kad įstatymas galios iki 2010 m. sausio 1 d.¹⁴⁸.

2010 m. baigęs galioti Tautinių mažumų įstatymas taip ir nebuvo atnaujintas, o visi bandymai priimti naują įstatymą kol kas neveiksmingi. Ekspertų teigimu, nėra būtina turėti atskirą įstatymą, jei egzistuojantys įstatymai būtų papildyti atskiromis nuostatomis, įgyvendinančiomis tarptautinius įsipareigojimus¹⁴⁹. Vis dėlto tarptautinės organizacijos ne vienerius metus atkreipia dėmesį į būtinybę kuo skubiau priimti išsamų tautinių mažumų teises reglamentuojantį įstatymą¹⁵⁰. Tyrimo autorių nuomone, įstatymas pasitarnautų kaip aiški valstybės žinutė tautinėms mažumoms Lietuvoje, kad ji pripažįsta ir gerbia unikalų tautinių mažumų identitetą, kultūrą, kalbą ir istoriją.

---

147 Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1989-12-10, Nr. 34-485, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.18856?jfwid>

148 Lietuvos Respublikos teritorijoje galiojančių įstatymų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., galiojimo laikino pratęsimo įstatymo 1 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2008-12-30, Nr. 149-5993, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.334454?jfwid=>

149 Baliko, E. (2017) *Tautinių mažumų teisės: ne kam, o kaip to reikia*. Prieiga per internetą: <https://manoteises.lt/straipsnis/tautiniu-mazumu-teises-ne-kam-o-kaip-reikia/>

150 Pavyzdžiui, 2011, 2016 ir 2019 metų Jungtinių Tautų Rasinės diskriminacijos panaikinimo komiteto rekomendacijos Lietuvai, taip pat 2012, 2016 ir 2019 metų Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos patariamojo komiteto rekomendacijos Lietuvai.

Atskiras įstatymas gali pademonstruoti, kad valstybė yra suinteresuota išsaugoti ir vertinti šią įvairovę nacionalinėje sistemoje.

2015 m. Seimas priėmė rezoliuciją dėl tautinių mažumų mokyklų Lietuvoje. Joje visos Lietuvos institucijos paragintos skirti deramą dėmesį tautinių bendrijų visavertei integracijai į Lietuvos gyvenimą, veiksmingai spręsti jų problemas, rūpintis mokyklų ugdymo kokybe, mokytojų kvalifikacijos tobulinimu, mokyklų aprūpinimu ugdymui reikalingomis priemonėmis¹⁵¹.

Kalbant apie apsaugą nuo diskriminacijos, šiuo metu Lietuvoje galioja du lygias galimybes įtvirtinantys ir jų apsaugą užtikrinantys įstatymai: 1998 m. priimtas ir 1999 m. įsigaliojęs Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas (toliau – MVLGJ), ir 2003 m. priimtas ir 2005 m. įsigaliojęs Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas (toliau – LGJ, Lygių galimybių įstatymas). Pastarasis laikomas svarbiausiu užtikrinant lygias galimybes ir nediskriminavimą amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, rasės ar etninės priklausomybės, religijos ar įsitikinimų pagrindais.

Lygių galimybių įstatymu siekta perkelti Europos Sąjungos teisės aktus į nacionalinę teisės sistemą: vadinamąją Rasių lygybės direktyvą¹⁵² ir Užimtumo lygybės direktyvą¹⁵³. LGJ taikomas valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų veikloje, švietimo įstaigose, kitų švietimo teikėjų bei mokslo ir studijų institucijose, valstybės tarnyboje, darbo santykiuose, vartotojų teisių apsaugos srityje, organizacijose ir asociacijose. Antidiskriminacinės nuostatos taikomos tiek viešajame, tiek privačiame sektoriuose.

Lygių galimybių įstatymas nustato ir gyventojų skundus bei paklausimus nagrinėjančio (-s) Lygių galimybių kontrolieriaus (-ės) kompetencijas. Vadovaujantis LGJ 17 str., kontrolierius, vadovaudamasis teisėtumo, nešališkumo ir teisingumo principais, šio įstatymo nustatyta tvarka tiria skundus, atlieka tyrimus savo iniciatyva ir teikia konsultacijas dėl paklausimų; atlieka nepriklausomus tyrimus, susijusius su diskriminacijos atvejais, ir nepriklausomas diskriminacijos padėties apžvalgas, skelbia nepriklausomas ataskaitas, teikia išvadas ir rekomendacijas bet kokiais su diskriminacija susijusiais klausimais dėl šio įstatymo įgyvendinimo, taip pat pasiūlymus valstybės ir savivaldybių institucijoms ir įstaigoms dėl teisės aktų tobulinimo ir lygių teisių įgyvendinimo politikos prioritetų, vykdo prevencinę ir švietėjišką veiklą, lygių galimybių užtikrinimo sklaidą; keičiasi turima informacija su kitomis Lietuvos Respublikos ir užsienio valstybių institucijomis ir įstaigomis, tarptautinėmis organizacijomis. Be to, Lygių galimybių kontrolierius vykdo Jungtinių Tautų žmonių su negalia teisių konvencijos įgyvendinimo kontrolę.

Antidiskriminacines nuostatas ir garantijas taip pat įtvirtina 2017 m. įsigaliojęs Lietuvos Respublikos

---

151 2015 m. gruodžio 17 d. Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija dėl tautinių mažumų mokyklų Lietuvoje Nr. XII-2208. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/fb499e70a94d11e5be7fbe3f919a1ebe>

152 2000 m. birželio 29 d. Tarybos direktyva 2000/43/EB, įgyvendinanti vienodų sąlygų taikymo principą asmenims nepaisant jų rasės arba etninės priklausomybės. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32000L0043&from=EL>

153 2000 m. lapkričio 27 d. Tarybos direktyva 2000/78/EB, nustatanti vienodų sąlygų taikymo užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A32000L0078>

darbo kodeksas¹⁵⁴. Jame įtvirtinta dauguma su darbo santykiais susijusių nuostatų, kurios anksčiau buvo išdėstytos Lygių galimybių įstatyme. Darbo kodekse papildomai nustatyta prievolė viešiesiems ir privatiems subjektams, kuriuose dirba daugiau kaip 50 darbuotojų, priimti priemonės, kuriomis siekiama skatinti ir vykdyti lygybės politiką darbo vietoje. Taip pat nustatytas platesnis nediskriminavimo pagrindų sąrašas: be numatytų LGJ, Darbo kodeksas apima sveikatos būklę, ketinimą turėti vaiką (vaikų), įvaikį (įvaikių), globotinį (globotinių), rūpintinį (rūpintinių).

Nei viename iš anksčiau paminėtų teisės aktų nėra pateikti rasės ar etninės kilmės apibrėžimai. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos veiklos ataskaitose rasė, tautybė, pilietybė, kalba, kilmė ir etninė kilmė visada pateikiamos kartu kaip glaudžiai susijusios sąvokos. Tarnyba, remdamasi Tarptautine konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo, rasinę diskriminaciją apibrėžia kaip kokių nors skirtumų, išimčių, apribojimų darymą ar pranašumo teikimą, pagrįstą rasės, odos spalvos, giminės, tautybės ar etninės kilmės požymiais, siekiant panaikinti arba apriboti pripažintas žmogaus teises ir pagrindines laisves ir neleisti vienodai naudotis jomis arba jas realizuoti politinėje, ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje ar kurioje kitoje visuomenės gyvenimo srityje. Tarnybos teigimu, toks apibrėžimas suponuoja galimybę teigti, kad rasės, tautybės, kilmės, etninės priklausomybės ir kalbos požymiai yra labai susiję¹⁵⁵.

Lietuvos teisės aktuose taip pat nėra daugialypės ar struktūrinės diskriminacijos apibrėžimų, todėl šie aspektai nėra atliepiami rengiant ir įgyvendinant strateginius dokumentus, taip pat tiriant diskriminacijos skundus.

Pabrėžtina, kad diskriminacija dažnai nėra vienaplanė problema, o gali būti susijusi su įvairiais asmens tapatybės aspektais, pavyzdžiui, odos spalva, lytimi, seksualine orientacija, negalia, socioekonominė padėtimi ir kt. Svarbu pripažinti, kad žmonės gali skirtingai patirti diskriminaciją dėl savo tapatybių derinio, pavyzdžiui, romė moteris (galima diskriminacija dėl etninės kilmės, odos spalvos ir lyties) susiduria su kitokiais iššūkiais nei juos patiria lietuvių moteris (galima diskriminacija dėl lyties) arba lietuvis vyras.

Struktūrinės diskriminacijos atveju pripažįstama, kad diskriminacija gali būti įsišaknijusi sistemose, institucijose ir visuomenės normose. Struktūrinės diskriminacijos pripažinimas ir jos įtraukimas į teisinę sistemą padėtų apsaugoti diskriminaciją patiriančias gyventojų grupes, kurios dėl nuo jų nepriklausančių veiksnių gali sistemingai atsidurti nepalankioje padėtyje.

Toliau Lietuvos teisės aktai apžvelgiami nagrinėjant atskiras tautinėms mažumoms Lietuvoje aktualias sritis.

Originali asmenvardžių rašyba

Tautinių mažumų apsaugos konvencijos 3 str. numato, kad kiekvienas tautinei mažumai priklausantis asmuo turi teisę laisvai pasirinkti, ar su juo turi būti elgiamasi kaip su tautinei mažumai priklausančiu asmeniu, ar ne, ir dėl tokio savo pasirinkimo arba dėl naudojimosi su tokiau

---

154 Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, Nr. XII-2603, 2016-09-14. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/10c6bfd07bd511e6a0f68fd135e6f40c/asr>

155 Žr. Lygių galimybių kontrolieriaus veiklos ataskaitas 2015 ir 2018 m. Prieiga per internetą: <https://www.lygybe.lt/lt/veikla/metines-ataskaitos/405>

pasirinkimu susijusiomis teisėmis jis neturi atsidurti nepalankioje padėtyje. Pagal Tautinių mažumų apsaugos konvencijos 11 str., asmenys turi teisę naudoti savo vardą ir pavardę mažumos kalba.

2022 m. įsigaliojo LR asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymas¹⁵⁶, pagal kurį ne lietuvių tautybės Lietuvos Respublikos piliečio prašymu jo ir jo vaikų vardai ir pavardės Lietuvos Respublikos piliečio asmens tapatybę patvirtinančiuose dokumentuose ir civilinės būklės aktų įrašuose rašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis (be diakritinių ženklų). Tautinių mažumų atstovams, norintiems pakeisti vardą ir pavardę į nelietuvišką formą, reikia deklaruoti savo tautybę Gyventojų registre.

2022 m. priimtas įstatymas užbaigė bene dešimtmetį trukusią kovą teismuose dėl teisės į asmenvardžių rašybą originalo kalba. Dar 2015 m. Europos žmogaus teisių fondas pranešė laimėjęs pirmąją bylą teisme, kai pareiškėjai buvo leista pavardę įregistruoti su raide „w“¹⁵⁷. Vėliau sekė ir kiti teismo sprendimai, kuriais leista Lietuvoje išduodamuose dokumentuose įtraukti vardą ar pavardę su raidėmis „x“ ar „q“, taip pat raidžių junginiais, pavyzdžiui „Anna“, argumentuojant teisę į privataus ir šeimos gyvenimo apsaugą, taip pat remiantis Tautinių mažumų apsaugos konvencijoje įtvirtintomis teisėmis.

Švietimas

Konstitucijos 37 str. numato, kad piliečiai, priklausantys tautinėms bendrijoms, turi teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius. Vis dėlto plačiau šias teises reglamentuojantis Tautinių mažumų įstatymas nustojo galioti dar 2010 m., o aistras kėlęs naujasis kol kas taip ir nebuvo nepriimtas¹⁵⁸.

Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas, priimtas 1991 m., įtvirtina, kad vietovėse, kuriose tradiciškai gausiai gyvena tautinė mažuma, savivaldybė, bendruomenės prašymu, laiduoja mokymąsi tautinės mažumos kalba arba tautinės mažumos kalbos. Šiose mokyklose lietuvių kalbos dalykas yra sudėtinė ugdymo programos dalis ir jos mokymui skiriama ne mažiau laiko kaip gimtosios kalbos mokymui (28 str. 7 d.). Taip pat nurodyta, kad bendrojo ugdymo ir neformaliojo švietimo mokyklos tautinėms mažumoms priklausantiems mokiniams sudaromos sąlygos puoselėti tautinį, etninį ir kalbinį identitetą, mokytis gimtosios kalbos, istorijos ir kultūros. Šiose mokyklose lietuvių kalbos dalykas yra sudėtinė ugdymo programos dalis ir jos mokymui skiriama ne mažiau laiko nei gimtosios kalbos mokymui (30 str. 2 d.)¹⁵⁹.

Bendrojo ugdymo mokyklų tautinių mažumų mokomosiomis kalbomis yra dešimtyje

---

156 Lietuvos Respublikos asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymas, Nr. XIV-903, 2022-01-18. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/32ec5f92790211ecb2fe9975f8a9e52e>

157 Europos žmogaus teisių fondas (2015). EFHR lemtingas laimėjimas – Vilniaus miesto apylinkės teismas leido įrašyti „W“ raidę pavardėje. Prieiga per internetą: <https://lt.efhr.eu/2015/07/30/efhr-lemtingas-laimejimas-vilniaus-miesto-apylinkes-teismas-leido-irasyti-w-raide-pavardeje/>

158 Bakaitė, J. (2001). Aistros dėl Tautinių mažumų įstatymo: ar įstatymai ir Konstitucija išties draudžia rusų ir lenkų kalbą įstaigose? Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1371771/lrt-faktai-aistros-del-tautiniu-mazumu-istatymo-ar-istatymai-ir-konstitucija-isties-draudzia-rusu-ir-lenku-kalba-istaigose>

159 Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas, Nr. I-1489, 1991-07-01. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.1480/asr>

savivaldybių¹⁶⁰. Daugiausia mokyklų yra rusų ir lenkų mokomosiomis kalbomis, viena – baltarusių kalba.

Nors galimybė mokytis tautinių mažumų kalbomis yra užtikrinta pakankamai gerai, vis dėlto pasitaiko tautinių mažumų teisių į švietimą pažeidimų. Pavyzdžiui, 2011 m. lietuvių kalbos ir literatūros valstybinis brandos egzaminas, kurio reikia dalyvaujant konkursuose į valstybės finansuojamas vietas universitetuose, buvo suvienodintas lietuviakalbių ir tautinių mažumų mokyklų mokiniams. Nors tautinių mažumų atstovai nebuvo principingai nusiteikę prieš suvienodinimą, vis dėlto atkreipė dėmesį į tokios reformos netinkamumą, skubotumą ar net galimą antikonstitucingumą¹⁶¹. Pokyčiai buvo pradėti vykdyti nesuteikus pereinamojo laikotarpio, neužtikrinus dialogo su tautinių mažumų atstovais. Be to, sistema buvo pradėta keisti nuo 11–12 klasės, o ne nuo ankstesnių klasių. Nors lenkų ir rusų tautinių mažumų mokyklų abiturientams buvo įvestos neįžymios lietuvių kalbos brandos egzamino lengvatos (pavyzdžiui, buvo leidžiama padaryti daugiau klaidų), jos buvo nepakankamos ir laikinos¹⁶².

Taip pat iškyla problemų įgyvendinant tinkamą mokinių, ypač romų vaikų, integraciją į švietimo procesą. Be to, švietimas apie įvairias Lietuvos etnines mažumas (įtraukiant Lietuvos žydų istoriją) nėra tinkamai integruotas į formalią Lietuvos švietimo sistemą¹⁶³.

Vienintelė Lietuvoje valstybinė žydų mokykla – Vilniaus Šolomo Aleichemo ORT gimnazija – buvo įkurta 1989 m. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymu¹⁶⁴. Iš pradžių įkurta kaip vidurinė mokykla, 2013 metais pertvarkyta į gimnaziją. Mokomoji gimnazijos kalba yra lietuvių, bet mokymas remiasi žydų tautos tradicijomis, yra dirbama pagal žydų švenčių kalendorių. Gimnazijos koncepcija – puoselėti ilgaamžę žydų tautos kultūrą, auklėti jaunąją kartą kaip dorus ir sąžiningus Lietuvos Respublikos piliečius, ugdyti vaikus, remiantis žydų tautos tradicijomis. 2022–2023 mokslo metais gimnazijoje mokėsi 522 moksleiviai, lankę 1–12 klases.

Kalbant apie formalųjį istorinį / Holokausto švietimą Lietuvoje, Nacionalinėje švietimo 2013–2022 m. strategijoje nebuvo numatoma siekti antisemitizmo prevencijos ir švietimo apie Holokaustą¹⁶⁵. Nors Holokausto studijos yra nacionalinės ugdymo programos dalis, praktikoje mokymas išlieka netolygus: dažnai viskas priklauso nuo to, kaip konkretus mokytojas supranta Holokausto konteksto svarbą¹⁶⁶.

---

160 Bakonis, E. et al. (2018) Lietuvos tautinių mažumų švietimo būklės analizė.

Prieiga per internetą: <http://www.nmva.smm.lt/wp-content/uploads/2019/02/Lietuvos-tautini%C5%B3-ma%C5%BFum%C5%B3-%C5%A1vietimo-b%C5%ABkl%C4%97s-analiz%C4%97-2018-m.1.pdf>

161 Žr. Duchnevič, R. (2020). Ar pakaks politinės valios išspręsti tautinių mažumų mokyklų problemas? Prieiga per internetą: [https://www.lrt.lt/naujienos/pozicija/679/1144448/robert-duchnevic-ar-pakaks-politines-valios-isspresti-tautiniu-mazumu-mokyklu-problemas; Baliko, E. \(2017\).](https://www.lrt.lt/naujienos/pozicija/679/1144448/robert-duchnevic-ar-pakaks-politines-valios-isspresti-tautiniu-mazumu-mokyklu-problemas; Baliko, E. (2017).)

162 Duchnevič, R. (2020).

163 Žmogaus teisių organizacijų koalicija (2021). *Šešėlinė Lietuvos nevyriausybinų organizacijų ataskaita*. Prieiga per internetą: https://ztok.lt/wp-content/uploads/2021/05/ZTOK_LT_final.pdf

164 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2012 m. gruodžio 28 d. įsakymas Nr. V-1753.

165 ŽTOK (2021).

166 Davoliūtė, V., Budrytė, D. (2018). *Entangled History, History Education, and Affective Communities in Lithuania. Transitional Justice and the Former Soviet Union: Reviewing the Past, Looking toward the Future*. New York: Cambridge University Press, pp. 323–344.

Kiek kitokia situacija susiklostė dėl romų bendruomenės Lietuvoje. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į tai, kad romų bendruomenė išsiskiria iš kitų tautinių grupių Lietuvoje dėl santykinai didelio jauno amžiaus gyventojų dalies. 2021 metų gyventojų surašymo duomenimis, vaikai ir jaunuoliai iki 19 m. sudarė 41,2 proc. bendruomenės Lietuvoje (palyginti 2011 m. skaičius siekė 49 proc., 2015 m. – 55 proc., 2020 m. – 53 proc.). Tačiau sykiu stebimas mažas vaikų ir jaunuolių, dalyvaujančių švietimo sistemoje, skaičius. Švietimo valdymo informacinės sistemos (ŠVIS) duomenimis, 2021–2022 metais romų mokinių, besimokančių pagal ikimokyklinio, priešmokyklinio ir bendrojo ugdymo programas, skaičius siekė 484, tai sudaro 52 proc. ikimokyklinio, priešmokyklinio ir bendrojo ugdymo amžiaus vaikų ir jaunuolių ir 0,1 proc. nuo bendro vaikų skaičiaus¹⁶⁷. Aiškėja teigiama tendencija palyginti su 1999 m., kai mokyklas lankė apie 200 romų, kurie sudarė maždaug ketvirtadalį visų romų vaikų¹⁶⁸. Vis dėlto nors pastaraisiais metais bendras neraštingumo lygis romų bendruomenėje mažėja, pagrindinio ir vidurinio ugdymo pakopas baigia nedaug vaikų¹⁶⁹. 2021 m. gyventojų surašymo duomenimis tarp romų tautybės gyventojų beveik nėra asmenų, įgijusių aukštąjį išsilavinimą (0,4 proc. vyrų ir 0,9 proc. moterų), kai tarp lietuvių vyrų šis rodiklis siekia 20,3 proc., o tarp moterų 28,0 proc.

Tautinių mažumų ir išeivijos departamento iniciatyva nuo 1997–1998 mokslo metų pradžios Vilniaus 58-ojoje bendrojo lavinimo vidurinėje mokykloje rusų dėstomąją kalbą buvo suformuotos ir atidarytos dvi klasės romų vaikams. 1999–2000 mokslo metais šią mokyklą lankė per 60 Vilniaus Kirtimų tabore gyvenančių vaikų¹⁷⁰. Tačiau, įgyvendinant tokią politiką, yra pasitaikę ir segregacijos problemų. 2011 m. pasirodė informacija, kad Vilniaus Saulėtekio vidurinėje mokykloje buvo suformuota atskira romų klasė 3c. Lygių galimybių kontrolierė, pradėjusi tyrimą savo iniciatyva, rekomendavo integruoti moksleivius į kitas klases¹⁷¹. Sprendime remtasi ir Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimais. Teismas pripažino, kad Čekijos ir Kroatijos mokyklų praktikos, sudarant atskiras pradines klases vienai etninei grupei ir vykdant segreguotą ugdymą, yra neteisėtos. Europos Komisija dėl tokių atvejų yra pradėjusi pažeidimo procedūras prieš Čekiją, Vengriją ir Slovakiją pagal Direktyvą 2000/43/EB¹⁷². Be to, 2014 m. Vaiko teisių apsaugos kontrolierė yra nustačiusi atvejų, kai romų vaikai yra perkeltami mokytis į specialiąsias mokyklas, nepaisant specialiųjų ugdymosi

---

167 Survutaitė, D. (2023). Romų vaikų ugdymas: situacija ir įveikos galimybės. *Švietimo problemos analizė*, Nr. 2 (207). Prieiga per internetą: <https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2023/05/Romu-vaiku-ugdymas-viesinimui.pdf>

168 Romų integracijos į visuomenę 2000–2004 metų programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. liepos 1 d. nutarimu Nr. 759. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.104285?jfwid=rivwzvpg>

169 Kontvainė, V. (2020). *Romų tautybės asmenų padėtis 2020 m.* Vilnius: Diversity Development Group, p. 1–65. Prieiga per internetą: [https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Rom%C5%B3%20pad%C4%97tis%202020_TYRIMO%20ATASKAITA_galutin%C4%97%20\(002\).pdf](https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Rom%C5%B3%20pad%C4%97tis%202020_TYRIMO%20ATASKAITA_galutin%C4%97%20(002).pdf)

170 Romų integracijos į visuomenę 2000–2004 metų programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. liepos 1 d. nutarimu Nr. 759. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.104285?jfwid=rivwzvpg>

171 Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2011 m. ataskaita. Prieiga per internetą: <https://lygybe.lt/wp-content/uploads/2023/05/lgkt-ataskaita-2011.pdf>

172 European Commission (2020). *EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation for 2020–2030*. Prieiga per internetą: https://commission.europa.eu/system/files/2021-01/eu_roma_strategic_framework_for_equality_inclusion_and_participation_for_2020_-_2030_0.pdf

poreikių nebuvimo¹⁷³.

Lietuvoje veikia apie 40 tautinių mažumų neformaliojo švietimo įstaigų – sekmadieninių tautinių mažumų mokyklų (armėnų, ukrainiečių, baltarusių, lenkų, armėnų, žydų, rusų ir kitų tautinių mažumų), kuriose mokosi apie 1000 įvairaus amžiaus vaikų ir jaunimo, kurie turi galimybę išsaugoti ir puoselėti savo etnolingvistinį gyvybingumą, tradicijas, tautinį identitetą¹⁷⁴.

Rinkimų teisės

Viena vertus, 2022 m. įsigaliojęs Rinkimų kodeksas specialių teisių tautinėms mažumoms priklausantiems gyventojams nenumato. Kita vertus, teisės aktas nenumato ir politinės reklamos kalbos ribojimų, todėl politinės kampanijos dalyviai turi teisę pasirinkti politinės reklamos sklaidimo priemones ir būdus¹⁷⁵.

Gerosios rinkimų praktikos kodekso 3.1.b skirsnis numato, kad valdžios institucijos taip pat privalo suteikti elektoratui prieigą prie sąrašų ir renkamų kandidatų informacijos naudojant, pvz., viešus skelbimus. Tokia informacija taip pat privalo būti prieinama tautinių mažumų kalbomis bent jau tose vietovėse, kuriose jos sudaro tam tikrą procentinę gyventojų dalį¹⁷⁶.

2021 m. ESBO Demokratiškos institucijų ir žmogaus teisių biuro¹⁷⁷ (ODIHR) paskelbtoje ataskaitoje dėl 2020 m. Seimo rinkimų pažymėta, kad, siekiant sudaryti sąlygas dalyvauti rinkimuose tautinėms mažumoms, galėtų būti apsvarstyta galimybė didinti rinkėjams ir rinkimams skirtos informacijos bei medžiagos apimtį mažumų kalbomis.

Taip pat atkreiptinas dėmesys į egzistuojantį rinkimų slenkstį. Rinkimų kodekso 168 str. 2 d. 1 p. numato, kad Seimo rinkimų daugiamandatėje rinkimų apygardoje kandidatų sąrašas gali gauti mandatų, jeigu už jį balsavo ne mažiau kaip 5 procentai rinkimuose dalyvavusių rinkėjų, o jungtinis (ar jam prilygintas) kandidatų sąrašas – jeigu už jį balsavo ne mažiau kaip 7 procentai rinkimuose dalyvavusių rinkėjų. Analogiška tvarka taikoma ir rinkimuose į Europos Parlamentą, o Savivaldybių tarybų rinkimuose įtvirtintas slenkstis siekia atitinkamai 4 ir 6 procentus. Taigi, teisės aktas nenumato išimčių tautinių mažumų partijoms, todėl nesudaro joms galimybių konkurencingai dalyvauti valstybės valdyme ir politinių sprendimų priėmime¹⁷⁸.

---

173 Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus pažyma Nr. (6.1- 2013-329)PR-156 dėl romų tautybės vaikų teisės į mokslą užtikrinimo, 2014-08-19. Prieiga per internetą: <https://www3.lrs.lt/docs2/VAQQPBIE.PDF>

174 2019 m. rugsėjo 26 d. Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas Nr. ĮV-610 dėl Tautinių mažumų istorijos Lietuvoje reprezentavimo koncepcijos tvirtinimo.

175 Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija (2023). *Tautinės mažumos apie rinkimus informuojamos jų etnine kalba*. Prieiga per internetą: <https://www.vrk.lt/naujienos/-/content/10180/8/tautines-mazumos-apie-rinkimus-informuojamos-ju-etnine-kalba>

176 European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) (2002). *Code of Good Practice in Electoral Matters*, CDL-AD (2002) 23. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/090000168092af01>

177 ESBO ODIHR – pagrindinė Europoje vykstančius rinkimus stebinti institucija. Kasmet ji koordinuoja ir organizuoja tūkstančių stebėtojų darbą, taip siekdama įvertinti, ar ESBO regione organizuojami rinkimai atitinka įsipareigojimus ESBO, kitus tarptautinius įsipareigojimus ir standartus demokratiškų rinkimų srityje, bei nacionalinius teisės aktus.

178 Baliko, E. (2017).

Teisė išpažinti ir praktikuoti religiją

Lietuvos Respublikos Konstitucija ir 1995 m. priimtas Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas skelbia, kad Lietuvoje nėra valstybinės religijos, tačiau kiekvienas žmogus turi teisę laisvai pasirinkti bet kurią religiją arba tikėjimą ir ją išpažinti.

Konstitucijos 26 straipsnis įtvirtina minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę bei jos nevaržomumą:

„Kiekvienas žmogus turi teisę laisvai pasirinkti bet kurią religiją arba tikėjimą ir vienas ar su kitais, privačiai ar viešai ją išpažinti, atlikinėti religines apeigas, praktikuoti tikėjimą ir mokyti jo.

Niekas negali kito asmens versti nei būti verčiamas pasirinkti ar išpažinti kurią nors religiją ar tikėjimą.

Žmogaus laisvė išpažinti ir skleisti religiją arba tikėjimą negali būti apribota kitaip, kaip tik įstatymu ir tik tada, kai būtina garantuoti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, žmonių sveikatą ir dorovę, taip pat kitas asmens pagrindines teises ir laisves.“

Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 3 str. skelbia, kad visi asmenys, nepaisant jų išpažįstamos religijos, religinių įsitikinimų ar santykio su religija, įstatymui yra lygūs, taip pat yra draudžiama tiesiogiai ar netiesiogiai riboti jų teises ir laisves ar taikyti privilegijas.

Lietuvoje yra pripažįstamos devynios tradicinės Lietuvoje egzistuojančios religinės bendruomenės ir bendrijos: lotynų apeigų katalikų, graikų apeigų katalikų, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, ortodoksų (stačiatikių), sentikių, judėjų, musulmonų sunitų ir karaimų.

Šiuo metu Lietuvoje veikia dvi – Vilniaus ir Kauno – sinagogos, taip pat yra išlikusių Joniškio, Kėdainių, Pakruojo, Kalvarijos, Kurklių, Žiežmarių sinagogų pastatų, kai kurie atnaujinti ir naudojami kultūriniais renginiais bei turizmui.

Tuo tarpu romai (ne tik Lietuvos) neturi bendros religijos ir išpažįstą tokią, kuri vyrauja gyvenamojoje teritorijoje¹⁷⁹. Litóvska romá (Lietuvos romai) – istorinė ir pati gausiausia Lietuvos romų etninė grupė bei lotfítka romá (taip save vadina pasienyje su Latvija gyvenantys romai) yra katalikai; kotliárai – po Antrojo pasaulinio karo iš dab. Moldavijos teritorijos į Lietuvą atsikėlę romai – stačiatikiai; Žagarėje gyvena romų protestantų bendruomenė¹⁸⁰.

Teisė burtis į organizacijas

Konstitucijos 35 straipsnis skelbia, kad piliečiams yra laiduojama teisė laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas, jei šių tikslai ir veikla nėra priešingi Konstitucijai ir įstatymams.

179 Romų platforma (2023). *Romų tikėjimas*. Prieiga per internetą: <http://www.romuplatforma.lt/geroji-praktika/>

180 Tautinių mažumų departamento prie LRV tinklapis (2023). Prieiga per internetą: <https://tmde.lrv.lt/lt/tautiniu-mazumu-kulturos-centrai-ir-tautines-bendrijos/tautiniu-mazumu-organizacijos/romai>

Pirmoji romų organizacija – Lietuvos čigonų bendrija – susikūrė 1992 m. 1995 m. įkurta Lietuvos romų bendrija „Romano Džijipe“. 1996 m. Pasvalyje pradėjo veikti bendrija „Romano divs“, 1997 m. Vilniuje – Lietuvos čigonų bendrija „Čigonų laužas“. Šiuo metu Lietuvoje veikia septynios romų organizacijos: Lietuvos romų bendruomenė Vilniuje, Romų integracijos centras Šiauliuose, Romų integracijos namai Vilniuje, Romų intelektualų organizacija, Romų bendruomenė Panevėžyje, Baltijos regiono romų asociacija Vilniuje, Vilniaus čigonų bendrija.

Žydų bendruomenė yra visuomeniškai aktyvi ir šiuo metu Lietuvoje veikia šios bendruomenės: Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė, Kauno žydų bendruomenė, Klaipėdos žydų bendruomenė, Švenčionių rajono žydų bendruomenė, Panevėžio miesto žydų bendruomenė, Panevėžio žydų paramos bendrija, Šiaulių apskrities žydų bendruomenė, Janušo Korčako centras, Jakovo Bunkos labdaros ir paramos fondas. 1989 m. atkurtas Valstybinis žydų muziejus saugo ir studijuoja nacionalinį kultūrinį ir istorinį žydų palikimą. 1997 m., minint Vilniaus Gaono 200-ąsias mirties metines, muziejus buvo pavadintas Vilniaus Gaono vardu¹⁸¹.

Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, nusikaltimai, susiję su neapykanta, buvo reglamentuoti ankstesniame LR BK 72 str. 21: atsakomybė buvo numatyta už propagandą ar agitaciją, kuria siekiama sukelti rasinę ar nacionalinę nesantaiką arba vaidus, taip pat už tiesioginį ar netiesioginį piliečių teisių apribojimą ar netiesioginių pirmenybių piliečiams įvedimą, atsižvelgiant į rasinį ar tautinį jų priklausomumą¹⁸².

Saviraiškos laisvė įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 str., kuris skelbia, kad žmogus turi teisę turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti. Žmogui neturi būti kliudoma ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas. Vis dėlto laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasinės, religinės ar socialinės neapykantos, prievartos ir diskriminacijos kurstymu, šmeižtu ir dezinformacija.

Pareiškimai, siekiantys įžeisti, sumenkinti, dehumanizuoti tam tikrą tautinę, rasinę ar kitokią žmonių grupę ar jos narį, t. y. parodyti tikrą ar tariamą tokios grupės žmonių ar konkretaus jos nario pažeidžiamumą, neisavertiškumą, ribotumą, yra laikomi neapykantos kalba, kuri yra baudžiama pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 170 str.:

„1. Tas, kas turėdamas tikslą platinti gamino, įsigijo, siuntė, gabeno, laikė dalykus, kuriuose tyčiojasi, niekinama, skatinama neapykanta ar kurstoma diskriminuoti žmonių grupę ar jai priklausantį asmenį dėl amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, neįgalumo, rasės, odos spalvos, tautybės, kalbos, kilmės, etninės kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų arba kurstoma smurtauti, fiziškai susidoroti su tokia žmonių grupe ar jai priklausančiu asmeniu, arba juos platino, baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba

181 Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejus (2023). Prieiga per internetą: <https://www.jmuseum.lt/lt/apie-muzieju/>

182 Navickienė, Ž., Velička, V. (2019). *Baudžiamosios atsakomybės už neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas taikymo atvejų analizės ataskaita*. Prieiga per internetą: https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Neapykantos_nusikaltimu_tyrimas_Ataskaita_2019.pdf

laisvės atėmimu iki vienerių metų.

2. Tas, kas viešai tyčiojosi, niekino, skatino neapykantą ar kurstė diskriminuoti žmonių grupę ar jai priklausantį asmenį dėl amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, neįgalumo, rasės, odos spalvos, tautybės, kalbos, kilmės, etninės kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki dvejų metų.

3. Tas, kas viešai kurstė smurtauti, fiziškai susidoroti su žmonių grupe ar jai priklausančiu asmeniu dėl amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, neįgalumo, rasės, odos spalvos, tautybės, kalbos, kilmės, etninės kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų arba finansavo ar kitaip materialiai rėmė tokią veiklą, baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki trejų metų.

4. Už šiame straipsnyje numatytas veikas atsako ir juridinis asmuo.“

Be to, atsakomybė numatyta ir už šiuos nusikaltimus: BK 169 str. „Diskriminavimas dėl tautybės, rasės, lyties, kilmės, religijos ar kitos grupinės priklausomybės“; 170 str. „Kurstymas prieš bet kokios tautos, rasės, etninę, religinę ar kitokią žmonių grupę“; 170 (1) str. „Grupių ir organizacijų, turinčių tikslą diskriminuoti žmonių grupę arba kurstyti prieš ją, kūrimas ir veikla“; 170 (2) str. „Viešas pritarimas tarptautiniams nusikaltimams, SSRS ar nacistinės Vokietijos nusikaltimams Lietuvos Respublikai ar jos gyventojams, jų neigimas ar šiurkštus menkinimas“.

Neapykantos kurstymo veikoms būdinga tai, kad dažniausiai jos reiškiasi per kalbinius elementus. Tam pasitelkiami įvairūs niekinantys, diskriminuojantys teiginiai, kurstomojo, diskriminacinio pobūdžio prasmę turintys simboliai ar informacija, kuria yra menkinama, niekinama, tyčiojama si skatinama smurtauti prieš asmenį ar asmenų grupę dėl priklausymo pažeidžiamai grupei.

Remiantis nevyriausybių organizacijų duomenimis, net 90 proc. neapykantos kalbos atvejų padaroma internete¹⁸³. Dažnai neapykantą kurstančių komentarų galima aptikti naujienų portalų komentarų skiltyse, socialiniuose tinkluose („Facebook“, „Tik Tok“, „YouTube“, „Twitter“ ir kt.), slaptose grupėse, forumuose ir pan. Vis dėlto nors neapykantos kalba yra pavojingas reiškinys, kuriantis erdvę diskriminacijai ir smurtiniams išpuoliams, ne kiekvienas neapykantos kalbos atvejis sulaukia teisėsaugos institucijų dėmesio¹⁸⁴. Todėl ekspertai siūlo įvesti administracinę atsakomybę už neapykantos kurstymą¹⁸⁵, kuri galėtų padėti spręsti problemišką kiekį neapykantos kalbos internete, ypač reaguojant į atvejus, kurie šiuo metu negali būti vertinami baudžiamosios teisės kontekste.

Nors kokybiniai tyrimai atskleidžia, kad romų ir žydų bendruomenės patiria nemažai diskriminacijos, apie šių bendruomenių patiriamą diskriminaciją arba apie neapykantos kalbą yra pranešama itin nedaug. Tai gali lemti tokie veiksniai kaip bendruomenės uždarumas, teisinio

---

183 Bitiukova, N. (2013). *Neapykantos kurstymas Lietuvoje: Dažniausiai užduodami klausimai. Informacinis vadovas*. Prieiga per internetą:

<http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2016/08/Neapykantos-kurstymas-Lietuvoje-DUK.pdf>

184 Guliakaitė-Danisevičienė, M. (2023). *Neapykantos kalba Lietuvoje: situacijos ir atsisakymų pradėti ikiteisminius tyrimus apžvalga*. Prieiga per internetą: <https://manoteises.lt/wp-content/uploads/2023/03/NEAPYKANTOS-KALBA-LIETUVOJE.pdf>

185 Gutauskas, A. ir Navickienė, Ž. (2022). *Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba: kur prasideda ir kur baigiasi saviraiškos laisvės ribos?* Prieiga per internetą: <https://repository.mruni.eu/handle/007/18491>

raštingumo stygius, nepasitikėjimas policijos pareigūnais ir diskriminacijos normalizavimas pačioje bendruomenėje, t. y. pripratimas prie nuolat patiriamo stereotipizavimo ir diskriminavimo¹⁸⁶.

Kita nusikalstamų veikų grupė vadinama neapykantos nusikaltimais. Tai yra veikos, kurių motyvas – šališkumas, išankstinės nuostatos, neapykanta asmenų grupei ar jai priklausančiam asmeniui dėl amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, negalios, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų. Neapykantos nusikaltimais laikomas fizinis smurtas arba nusikaltimai, įvykdyti prieš žmonių grupes ar jų narių nuosavybę, pasireiškiantys vandalizmu, įvairiais išpuoliais, kapų išniekinimu.

Už neapykantos nusikaltimus atsakomybė numatyta keliuose Baudžiamojo kodekso straipsniuose. BK 171 str. numato atsakomybę už „Trukdymą atikti religines apeigas ar religines iškilmes“, BK 312 str. 2 d. numatyta atsakomybė už kapo ar kitos viešosios pagarbos vietos išniekinimą dėl rasinių, nacionalinių ar religinių motyvų.

60 str. 1 d. 12 p. numato, kad atsakomybę sunkinanti aplinkybė yra tada, kai veika padaryta siekiant išreikšti neapykantą asmenų grupei ar jai priklausančiam asmeniui dėl amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, negalios, rasės, odos spalvos, tautybės, kalbos, kilmės, etninės kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų. Šis straipsnis gali būti taikomas bet kuriai nusikalstamai veikai, kuri padaryta dėl aukščiau nurodytų motyvų.

Galiausiai neapykantos nusikaltimas gali būti traktuojamas kaip kvalifikuojanti ir atsakomybę sunkinanti aplinkybė, pavyzdžiui, nužudymas (BK 129 str. 2 d. 13 p.), sunkus sveikatos sutrikdymas (135 str. 2 d. 13 p.), nesunkus sveikatos sutrikdymas (138 str. 2 d. 13 p.).

Lietuvos strateginiai dokumentai

Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymo 3 str. 2 d. įpareigoja valstybės ir savivaldybių institucijas pagal kompetenciją rengti ir įgyvendinti programas ir priemones, skirtas lygioms galimybėms užtikrinti neatsižvelgiant į amžių, lytinę orientaciją, negalią, rasę ar etninę priklausomybę, religiją ar įsitikinimus. Vadovaujantis šia nuostata Lietuvoje yra rengiami ir įgyvendinami Nediskriminavimo veiksmų skatinimo ir Romų integracijos į Lietuvos visuomenę planai.

Lietuvos Respublikos strateginio valdymo įstatymo 4 str. 7 d. nustato, kad rengiant ir įgyvendinant planavimo dokumentus turi būti atsižvelgiama į lyčių lygybės, lygių galimybių ir nediskriminavimo (dėl lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, negalios, lytinės orientacijos, etninės priklausomybės, religijos ir kitų diskriminacinių motyvų) aspektų integravimą planavimo, įgyvendinimo, stebėsenos ir vertinimo etapais, siekiant užkirsti kelią susidaryti kliūtims arba galimybių apribojimams, kurie gali sukelti nepageidaujamas pasekmes moterims ar vyrams, taip pat visuomenės grupėms,

---

186 Guliakaitė-Danisevičienė, M. (2023). *Neapykantos kalba Lietuvoje: situacijos ir atsakymų pradėti ikiteisminius tyrimus apžvalga*. Prieiga per internetą: <https://manoteises.lt/wp-content/uploads/2023/03/NEAPYKANTOS-KALBA-LIETUVOJE.pdf>

galinčioms patirti diskriminaciją¹⁸⁷.

Lietuvoje tam tikrais laikotarpiais buvo rengiami ir įgyvendinami su tiriamąja sritimi susiję šie strateginiai dokumentai:

- Tautinių mažumų integracijos į Lietuvos visuomenę programa (2005–2010);
- Tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 metų strategija (2007–2015);
- Užsieniečių integracijos į visuomenę veiksmų planai (2015–2017; 2018–2021);
- Užsieniečių integracijos politikos įgyvendinimo veiksmų planas (2015–2017).

2012 m. Seimas patvirtino Lietuvos pažangos strategiją „Lietuva 2030“ – valstybės viziją ir raidos prioritetus bei jų įgyvendinimo kryptis iki 2030 metų¹⁸⁸. Vis dėlto tautinėms ir etninėms bendruomenėms nėra numatyta atskirų tikslų ar siekių.

2019 m. Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymu buvo patvirtinta Tautinių mažumų istorijos Lietuvoje reprezentavimo koncepcija¹⁸⁹. Jos paskirtis – pagrįsti tautinių mažumų istorijos Lietuvoje reprezentavimo būtinybę ir sudaryti sąlygas veiksmingam jos pristatymui visuomenei, koordinuojant suinteresuotų institucijų ir organizacijų veiklą. Tikimasi, kad įgyvendinant koncepcijos nuostatas, be kita ko, mažės diskriminacija ir tautinės nesantaikos kurstymas, išaugs visuomenės palankumas ir pozityvus požiūris į tautines mažumas.

Pagal koncepciją 2020 m. kovo 16 d. LR kultūros ministras patvirtino Tautinių mažumų istorijos Lietuvoje reprezentavimo 2020–2022 metų veiksmų planą¹⁹⁰, kurio tikslas – pristatyti visuomenei Lietuvos tautinių mažumų istoriją kaip kultūriškai, konfesiškai ir kalbiškai svarbią ir aktualią integralios, dinamiškos Lietuvos tapatybės dalį.

Planą sudaro keturi uždaviniai:

- 1)** skatinti visuomenę kurti ir dalyvauti, pristatant Lietuvos tautinių mažumų istoriją, kultūrą, kalbą ir tradicijas;
- 2)** stiprinti kultūrų raiškos įvairovę visais (nacionaliniu, regioniniu ir vietiniu) lygiais;
- 3)** formuoti pilietiškai atsakingos ir atviros kitoms kultūroms visuomenės kritinį mąstymą;
- 4)** stiprinti ir plėtoti tarpinstitucinį ir valstybinio bei nevyriausybinių sektorių bendradarbiavimą.

Tyrimo tikslinėms bendruomenėms plane išskirti specifiniai veiksmai:

---

187 Lietuvos Respublikos strateginio valdymo įstatymas, Nr. XIII-3096, 2020-06-25. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/13ecbb50c1be11ea9815f635b9c0dcef/asr>

188 Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr. XI-2015 „Dėl Valstybės pažangos strategijos „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ patvirtinimo“. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/d492e050f7dd11eaa12ad7c04a383ca0/asr>

189 2019 m. rugsėjo 26 d. Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas Nr. ĮV-610 dėl Tautinių mažumų istorijos Lietuvoje reprezentavimo koncepcijos tvirtinimo.

190 2020 m. kovo 16 d. Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas Nr. ĮV-198 dėl Tautinių mažumų istorijos Lietuvoje reprezentavimo 2020–2022 metų veiksmų plano tvirtinimo.

- 1) koordinuoti kultūrinės dalies, skirtos Vilniaus Gaono ir Lietuvos žydų istorijos metų minėjimui 2020 metais, įgyvendinimą;
- 2) organizuoti Lietuvos žydų genocido atminimo dienos (rugsėjo 23 d.) ir Romų genocido atminimo dienos (rugpjūčio 2 d.) paminėjimus;
- 3) remti NVO projektus, skirtus Romų genocido atminimo dienos (rugpjūčio 2 d.) paminėjimui;
- 4) sukurti ir transliuoti dokumentinę apybraižą apie Lietuvos romų genocidą.

2020, 2021 ir 2022 metų ataskaitos atskleidžia, kad daugiausia dėmesio buvo skirta kultūriniais ir genocido atminties renginiams¹⁹¹. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į istorinės atminties išsaugojimo ar tautinių mažumų pažinimą skatinančių temų stygių, pavyzdžiui, jas įtraukiant į formaliojo ugdymo programas.

2020 m. Vyriausybė patvirtino 2021–2023 metų nacionalinį pažangos planą¹⁹². Jame užsibrėžta dešimt strateginių tikslų, kuriais siekiama įveikti sudėtingiausius Lietuvos iššūkius ir problemas. Siekiant įgyvendinti ketvirtąjį strateginį tikslą – stiprinti tautinį ir pilietinį tapatumą, didinti kultūros skvarbą ir visuomenės kūrybingumą – numatoma skatinti visapusišką tautinių mažumų integraciją, atvirumą bei pagarbą tautinių mažumų kalboms ir kitų kultūrų savitumui ir įvairovei.

Nacionaliniame pažangos plane numatytus tikslus ir uždavinius papildo horizontalieji principai: 1) darnus vystymasis, 2) inovatyvumas (kūrybingumas) ir 3) lygios galimybės visiems. Jais siekiama nuosekliai formuoti visuomenės pažangai svarbias vertybes ir skatinti norimus požiūrio ir elgsenos pokyčius. Įgyvendinant principą „Lygios galimybės visiems“ siekiama pagerinti asmenų su negalia gyvenimo ir lyčių lygybės indeksus.

Nors su nediskriminacinėmis nuostatomis susiję teisės aktai atitinka tarptautinius įsipareigojimus ir tarptautinių organizacijų rekomendacijas, strateginių planų tradicija Lietuvoje vis dar silpna¹⁹³. Nepaisant tarptautinių ir ES rekomendacijų, Lietuvoje kol kas nėra atskirų LGBTQ+, kovos su rasizmu ar antisemitizmu strateginių planų. Pagal Europos Komisijos rekomendacijas valstybės narės kovai su rasizmu ir antisemitizmu skirtus veiksmus turėjo priimti iki 2022 m. pabaigos, tačiau kol kas tokie strateginiai dokumentai, autorių žiniomis, nėra rengiami. Europos komisija kovai su rasizmu ir netolerancija (ECRI) dar 2016 m. rekomendavo, kad valdžios institucijos kartu su žydų bendruomene sukurtų sąmoningumo skatinimo strategiją siekiant kovoti su antisemitizmu, ypač nuosavybės atstatymo kontekste¹⁹⁴. Vis dėlto jokių strateginių dokumentų, susijusių su antisemitizmo mažinimu, nėra priimta.

191 Daugiau informacijos Tautinių mažumų departamento tinklapyje: <https://tmde.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/tarpinstitucinis-bendradarbiavimas/tautiniu-mazumu-istorijos-lietuvoje-reprezentavimo-koncepcija>

192 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. rugsėjo 9 d. nutarimas Nr. 998 „Dėl 2021–2030 metų Nacionalinio pažangos plano patvirtinimo“. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActEditions/d492e050f7dd11eaa12ad7c04a383ca0>

193 Andriukaitis, G. ir Guliakaitė, M. (2022). *Country report non-discrimination: transposition and implementation at national level of Council Directives 2000/43 and 2000/78. Lithuania*. Prieiga per internetą: <https://www.equalitylaw.eu/downloads/5772-lithuania-country-report-non-discrimination-2022-1-60-mb>

194 Europos komisija kovai su rasizmu ir netolerancija (2016). *Ataskaita apie Lietuvą (penktasis stebėsenos etapas)*. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/fifth-report-on-lithuania-lithuanian-translation-/16808b587d>

Toliau gilinantį į romų ir žydų bendruomenėms aktualius strateginius dokumentus, atskirai apžvelgiami Nediskriminavimo veiksmų skatinimo ir Romų integracijos į Lietuvos visuomenę planai.

Nediskriminavimo veiksmų skatinimo planai

2006 m. rugsėjo 19 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė nutarimu Nr. 907 patvirtino Nacionalinę antidiskriminacinę 2006–2008 metų programą. Jos koordinavimas paskirtas Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai, o dalyvauti įgyvendinant patvirtintą programą taip pat pasiūlyta Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai ir Lietuvos advokatūrai.

Programa buvo parengta vadovaujantis Lygių galimybių įstatymu, Rasių lygybės direktyva ir Užimtumo lygybės direktyva, taip pat 2006 m. gegužės 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos sprendimu Nr. 771/2006/EB, paskelbiančiu Europos lygių galimybių visiems metus (2007 m.).

Programos reikalingumas grįstas faktu, kad, nors Lietuvos teisės aktai iš esmės atitinka ES teisės aktų nuostatas dėl nediskriminavimo, vis dėlto kai kurios gyventojų grupės įvairiose srityse yra diskriminuojamos. Argumentuojama, kad visuomenei trūksta žinių, kurios leistų atpažinti diskriminacinį elgesį ar veiksmus. Dėl šios priežasties programoje skiriama dėmesio visuomenės švietimui, jautrumo ir tolerancijos mažumoms didinimui, įsipareigojimo gerbti žmogaus teises ugdymui.

Programoje taip pat atkreiptas dėmesys, kad nors 2003 metais atliktos apklausos „Lietuvos tolerancijos profiliai“ duomenys rodė, kad tautinės mažumos patiria mažiausiai diskriminacijos (palyginti su diskriminacija dėl amžiaus, negalios, lyties ir kt.), tai „rodo menką diskriminacijos priežasčių, turinio ir poveikio suvokimą“. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos visuomenė gana homogeniška, tautinių mažumų problemos yra mažiau pastebimos, tai atsispindi ir visuomenės nuomonės apklausose. 2005 m. Etninių tyrimų centro užsakymu atlikta apklausa¹⁹⁵ atskleidė, kad 77 proc. Lietuvos gyventojų nenorėtų gyventi romų ir 31 proc. žydų kaimynystėje. 49 proc. apklaustųjų nesutiko su teiginiu, kad Lietuvos valstybė ir visuomenė privalo padėti romams. Tiek pat buvo manančių, kad Lietuvos žydams nereikia nieko grąžinti (turimi omenyje turto grąžinimo klausimai), nes Lietuva jiems nieko neskolinga.

Kadangi pirmosios programos rengimo metu diskriminacines nuostatas pagrindžiančių tyrimų nebuvo daug, pagrindinis išsikeltas tikslas buvo kompleksiskai ištirti diskriminacijos dėl amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, rasės ar etninės priklausomybės, religijos ar įsitikinimų apraiškas visose visuomenės gyvenimo srityse, ugdyti visuomenės toleranciją, geriau informuoti visuomenę, socialinius partnerius, įvairias gyventojų grupes apie nediskriminaciją, vienodą požiūrį, lygias teises ir galimybes, tobulinti teisinę apsaugą nuo diskriminacijos.

Tai atsispindi ir programos įgyvendinimo priemonėse. Daug dėmesio skirta įvairių įstatymų analizei, diskriminacijos srities tyrimams, apžvalgoms ir studijoms. Sykiu numatyta organizuoti antidiskriminacines visuomenės informavimo kampanijas: laidas, skirtas visuomenės tolerancijai

---

195 Etninių tyrimų centras (2005). *Socialinių tyrimų instituto Etninių tyrimų centro užsakymu UAB RAIT atliktos visuomenės nuomonės apklausos rezultatai*. Prieiga per internetą: <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/ETC-vis-nuomones-apkl.-2005-05-5-8.pdf>

ugdyti ir informuoti apie diskriminacijos žalą, organizuoti įvairius konkursus (pavyzdžiui, „Tolerantiškiausias vadovas“ arba „Už tautinę toleranciją“), rengti pranešimus ir straipsnius visuomenės informavimo priemonėms, parengti įvairius leidinius apie įvairias diskriminacijos formas ir lygias galimybes. Galiausiai dėmesio buvo skirta seminarams, mokymams ir kitoms švietėjiškoms priemonėms, į kurias buvo įtraukti policijos pareigūnai, darbo rinkos institucijos, profesinės sąjungos, pedagogai, teisėjai, advokatai.

Iš viso 2006–2008 metų programai buvo skirta 1 050 000 litų biudžeto lėšų, iš kurių 400 tūkst. litų buvo skirta laidų ciklui, skirtam transliuoti per nacionalinę, regionines televizijas ir radiją.

Vertinant programą, jos priemonės ir vertinimo kriterijus, pastebėtinai trūkumas. Programos priemonės gana abstrakčios, nenumatančios konkrečių rezultatų (pavyzdžiui, uždaviniu 3.3 „Rengti pranešimus ir straipsnius visuomenės informavimo priemonėms“ numatyta „šviesti visuomenę“, nenurodant, kokiais būdais ir kokių mastu). Programos įgyvendinimo vertinimo kriterijai taip pat nekonkretūs. Nurodyta, kad programos įgyvendinimo veiksmingumas bus vertinamas pagal visuomenės nuomonės apie įvairias gyventojų grupes pokyčius, išanalizuotus ir patobulintus teisės aktus, surengtų renginių skaičių ir apmokytų asmenų skaičių. Tačiau nėra numatyta, kokio konkretaus rezultato siekiama.

Be to, nors programos dalyje „Teisinis pagrindas“ atskirai išvardintos sritys, kuriose patiriama arba pastebima diskriminacija (dėl amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, rasinės ir etninės priklausomybės bei religijos ir įsitikinimų), priemonės nėra išskirstytos pagal sritis ir neatliepia konkrečių diskriminacijos apraiškų, kurioms reikia skirtingų priemonių.

2009 m. balandžio 15 d. Vyriausybė nutarimu Nr. 317 patvirtino antrąją Nacionalinę antidiskriminacinę programą 2009–2011 metams.

Programoje atkreiptas dėmesys į tai, kad nors lyčių lygybės srityje buvo padaryta pažanga, netradicinių religijų, seksualinių mažumų ir kitos rasės asmenų netoleravimas Lietuvoje – vienas didžiausių Europoje. Taip pat akcentuotina, kad kai kurios Lietuvos visuomenės informavimo priemonės vis dar tendencingai, klaidinamai ir šališkai pateikia informaciją, taip palaikydamos vyraujančius stereotipus, skatindamos nepakantumą ir socialinę atskirtį.

2009–2011 metų programos tikslas – kompleksiškai tirti diskriminacijos apraiškas ir priežastis visose visuomenės gyvenimo srityse, ugdyti pagarbą žmogui, teisinį visuomenės sąmoningumą, tarpusavio supratimą, toleranciją lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos pagrindu, sudaryti palankesnes nevalstybinių organizacijų, ginančių žmogaus teises, veiklos sąlygas. Uždaviniai ir priemonės daugiausia liko tokios pačios kaip ir ankstesniame strateginiame dokumente, įtrauktos dvi papildomos sritys (paryškinta):

- 1)** išanalizuoti, prireikus tobulinti nediskriminacijos teisinę bazę ir numatyti priemones jos nuostatomis veiksmingai įgyvendinti;
- 2)** atlikti diskriminacijos srities tyrimus, apžvalgas, studijas;
- 3)** organizuoti antidiskriminacines visuomenės informavimo ir švietimo kampanijas;
- 4)** rengti seminarus, mokymus, kitas švietėjiškas priemones antidiskriminacijos, tolerancijos ir pagarbos žmogui ugdymo klausimais;

- 5) aktyvinti nevalstybinių organizacijų, ginančių žmogaus teises, veiklą;**
- 6) stiprinti internete skelbiamos informacijos, skatinančios netoleranciją ir kurstančios neapykantą įvairioms žmonių grupėms, kontrolę.**

Kaip ir pirmoje programoje, 2009–2011 metų programoje pasigendama konkrečių tikslų, rezultatų ir vertinimo kriterijų. Programoje numatyti tokie abstraktūs rezultatai kaip „bus suteikta daugiau žinių visuomenei nediskriminavimo, tolerancijos, žmogaus teisių ir laisvių klausimais“, „didės visuomenės tolerancija ir pagarba vienas kitam“, tačiau nėra numatyta, kokio konkrečiai pokyčio siekiama, kaip jis bus pamatuojamas.

Priešingai nei ankstesnėje programoje, 2009–2011 metų programoje matyti, kad kai kurie uždaviniai buvo skirti atskiroms grupėms, pavyzdžiui, imigrantams (uždavinys 2.1 Atlikti imigrantų atsiradimo Lietuvoje priežasčių, adaptacijos ir integracijos galimybių sociologinį tyrimą) ir labiau pažeidžiamoms moterims (uždavinys Nr. 2.7 Atlikti neįgalių moterų, tautinėms mažumoms priklausančių moterų, pagyvenusių moterų, moterų migrantų padėties analizę, jų užimtumo, švietimo, įskaitant mokymąsi visą gyvenimą, sveikatos apsaugos, apsirūpinimo būstu galimybių analizę – palyginti šioms grupėms priklausančių kaimo ir miesto moterų padėtį ir nustatyti galimas daugialypės diskriminacijos apraiškas). Kiti uždaviniai ir priemonės gana bendrinio pobūdžio, be konkrečių tikslų ir rezultatų.

2009–2011 metų programos įgyvendinimui preliminariai buvo numatyta skirti 8 008 000 litų.

2011 m. lapkričio mėnesį Vyriausybės nutarimu buvo patvirtintas Nediskriminavimo skatinimo tarpinstitucinis veiklos planas 2012–2014 metams. Vis dėlto 2012 m. planui neįsigaliojus, spalio mėnesį Vyriausybės nutarimu Nr. 1244 dokumentą pakeitė ir patvirtino veiklos planą, galiosiantį 2013–2014 metais. Veiklos plano įgyvendinimas pavestas koordinuoti SADM, plano priemonių vykdymas taip pat pavestas Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai, Kultūros ministerijai, Nacionalinės teismų administracijos mokymų centrui, Neįgaliųjų reikalų departamentui prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Informatikos ir ryšių departamentui prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos.

Nediskriminavimo skatinimo tarpinstitucinio veiklos plano paskirtis – užtikrinti švietėjiškų nediskriminavimo skatinimo ir lygių galimybių priemonių vykdymą, didinti teisinį sąmoningumą, tarpusavio supratimą ir toleranciją įstatymų saugomais pagrindais, informuoti visuomenę apie diskriminacijos apraiškas Lietuvoje ir neigiamą jos poveikį tam tikrų visuomenės grupių galimybės lygiomis sąlygomis aktyviai dalyvauti visuomenės veikloje. Dėl šios priežasties plane daug dėmesio skirta priemonėms, skirtoms švietėjiškai nediskriminavimo skatinimo ir lygių galimybių politikai veiksmingai įgyvendinti ir informavimo priemonėms, skirtoms visuomenei informuoti lygių galimybių ir nediskriminavimo klausimais.

2013–2014 veiklos plano uždaviniai ir juos įgyvendinančios priemonės gana panašios, kaip ir praėjusiame strateginiame dokumente, ir daugiausia skiria dėmesio švietėjiškoms priemonėms, tyrimams, visuomenės informavimo kampanijoms, taip pat nevyriausybinių organizacijų paramai.

Tarpinstituciniame veiklos plane pagaliau matyti konkretūs vertinimo kriterijai ir jų reikšmės, leidžiantys pamatuoti plano įgyvendinimo sėkmę ir rezultatą. Numatyta, kad 2014 metais įgyvendinus tarpinstitucinį veiklos planą:

- socialinė distancija nemėgstamiausių grupių atžvilgiu sumažės 7 proc.;
- bus parengtos ir įgyvendintos 35 (15 – 2013 m. ir 20 – 2014 m.) informavimo lygių galimybių ir nediskriminavimo klausimais priemonės (leidiniai, plakatai, reklaminiai klipai, laidos ir kt.);
- ne mažiau kaip keturis kartus (po du kasmet) bus parengti ir nuolat internete skelbiami nusikalstamų veikų, padarytų dėl nukentėjusiojo tautybės, rasės, kilmės, religijos, kalbos ar priklausymo kitai grupei, statistiniai duomenys.

2013–2014 veiklos plano įgyvendinimui buvo numatyta 701 000 litų iš Lietuvos Respublikos biudžeto.

2015 m. pradžioje Vyriausybės nutarimu Nr. 46 buvo patvirtintas Nediskriminavimo skatinimo tarpinstitucinis veiklos planas, skirtas 2015–2020 metams. Jo tikslas – mažinti diskriminaciją Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatyme (toliau – Lygių galimybių įstatymas) nustatytais pagrindais, didinant visuomenės sąmoningumą ir ugdant pagarbą žmogui. Kaip ir ankstesni planai, 2015–2020 veiklos planas pavestas koordinuoti SADM.

Įgyvendinant 2015–2020 veiklos planą pradėti rengti metiniai nacionalinės lygybės ir įvairovės apdovanojimai, skirti žmogaus teisių gynėjams. Apdovanojimuose įtrauktos tokios kategorijos kaip „etnialogas“ ir „religijų įvairovė“.

Iš priemonių išskirti tautinių mažumų ir migruojančių šeimų vaikai. Įgyvendinant švietimą stiprinančias priemones paminėtinas nacionalinis konkursas, kvalifikacijos tobulinimo seminarai, konferencija. Be to, įtrauktos priemonės, skatinančios tautinių mažumų atstovų įsitvirtinimą darbo rinkoje, tarpkultūrinį pažinimą ir įprasminančias tautinių mažumų ir imigrantų kultūrinį paveldą.

2015–2020 metų planas pasižymi didesniu aiškumu, išsamesniais veiklos ir priemonių aprašymais, taip pat konkrečiais ir apčiuopiamais vertinimo kriterijais. Numatyta, kad 2016, 2017 ir 2018 m. po 50 mokytojų bus patobulinę (-usios) savo kompetenciją tautinių mažumų ir migruojančių šeimų vaikų švietimo klausimais. Taip pat numatyta sukurti metodiką, skirtą tautinių mažumų įsitvirtinimo darbo rinkoje stebėsenai ir analizei atlikti; 85 000 asmenų bus įtraukti į iniciatyvas, skirtas nediskriminavimo tautybės, rasės ir kalbos pagrindu sklandai.

Prie vertinimo kriterijų ne visur nurodytas pradinis taškas, iš kurio stengiamasi pajudėti. Vertinimo kriterijus R-3 siekia gyventojų sąmoningumo nediskriminavimo ir lygių galimybių užtikrinimo klausimais lygį pakelti iki 58 proc. 2016 metais, 62 proc. 2017 metais ir 65 proc. 2018 metais, vis dėlto nėra aišku, koks gyventojų sąmoningumo lygmuo buvo plano rengimo metu. Tai gali liudyti lygybės duomenų stygių, kuriam strateginiuose planuose skiriama per mažai dėmesio.

Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad vertinimo kriterijai toliau daugiausia išlieka nukreipti į veiklos įgyvendinimą, o ne į siekiamą poveikį. Pavyzdžiui, susitelkiama į konkretų renginių skaičių, o ne jų poveikį (ir kokį) bendruomenėms.

Iš viso planui finansuoti iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų buvo numatyta 1 657 400 eurų (719,4 tūkst. 2016 metais, 536 tūkst. 2017 metais, 402 tūkst. 2018 metais). 887 tūkst. eurų buvo ES ir kitos tarptautinės finansinės paramos lėšos.

Vis dėlto 2017 m. planas buvo išskaidytas į du planus: 2015–2017 metų ir 2017–2020. Kitaip nei

ankstesni dokumentai, 2017–2020 metų dokumentas buvo patvirtintas Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu, o ne Vyriausybės nutarimu. Autorių žiniomis, procesas pakeistas taikant supaprastintos teisėkūros procedūrą. Tai reiškia, kad strateginis dokumentas tvirtinamas ministerijos lygmeniu, o ne Vyriausybės. Tai galima vertinti kritiškai atsižvelgiant į tai, kad nediskriminavimo srities nėra tarp Vyriausybės prioritetų.

2020 m. gruodžio 10 d. Socialinės apsaugos ir darbo ministras įsakymu Nr. A1-1256 patvirtino Nediskriminavimo skatinimo 2021–2023 metų veiksmų planą. Veiksmų planas apima šias pagrindines veiklos sritis:

- visuomenės informavimą apie lygias galimybes, nediskriminavimo principą, socialinę integraciją ir švietimą šiomis temomis;
- tikslinių grupių mokymus ir renginius nediskriminavimo skatinimo ir lygių galimybių temomis;
- neapykantos kalbos ir neapykantos nusikaltimų prevenciją;
- nediskriminavimo skatinimo tyrimus ir apžvalgas;
- teisinio reglamentavimo tobulinimą;
- valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų ir nevyriausybinių organizacijų darbuotojų bei savanorių kompetencijų lygių galimybių srityje ugdymą;
- tarpinstitucinio bendradarbiavimo ir bendradarbiavimo su socialiniais partneriais stiprinimą.

Nors ketvirtas veiksmų plano punktas nurodo, kad po plano įgyvendinimo padidės pagarba žmogui, nepaisant įvairių saugomų charakteristikų, visuomenės supratingumas, sumažės diskriminacijos apraiškų – šie tikslai neatsispindi rodiklių sąrašė ar vertinimo kriterijuose. Nėra nurodyta, kokio konkrečiai pokyčio bus siekiama ir koks pokytis bus pakankamas laikyti plano įgyvendinimą sėkmingą.

Tarp vertinimo kriterijų – finansuotų projektų skaičius, mokymuose dalyvavusių asmenų skaičius, renginių skaičius. Kitaip tariant, visi vertinimo kriterijai numato kiekybinį, o ne kokybinį plano įgyvendinimo vertinimą.

2021–2023 metų veiksmų plano įgyvendinimui iš viso buvo numatyta 660 500 eurų.

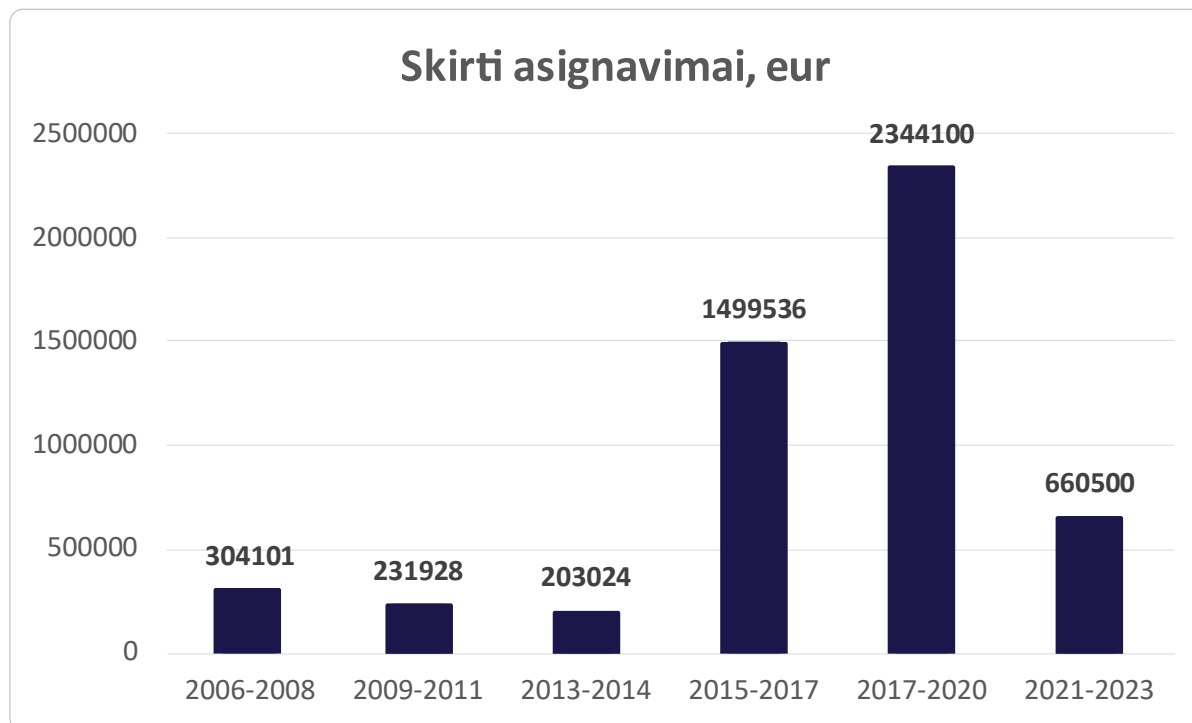
Trumpai apžvelgus kiekvieną iš strateginių planų, skirtų nediskriminacijai skatinti, matyti, kad nors plano turinys ir forma kasmet pamažu kinta, strateginiai dokumentai vis dar stokoja strateginės vizijos, kuria vadovaujantis būtų siekiama užtikrinti tinkamą nediskriminavimo politiką Lietuvoje. Daugiausia tai yra priemonių sąrašas, kurių būtinumas paremtas tam tikrais sociologiniais tyrimais ir tarptautinių organizacijų rekomendacijomis.

Nors kai kurios priemonės laikytinos apimančiomis visas įstatymuose saugomas grupes (pavyzdžiui, mažinti diskriminaciją lygių galimybių įstatyme nustatytais pagrindais didinant visuomenės sąmoningumą ir ugdant pagarbą), priemonės per daug abstrakčios, kad darytų esminį pokytį atskirų grupių teisių užtikrinimui. Nė viename iš planų nebuvo atskirai numatytų priemonių kovai

su antisemitizmu, kurio apraiškų pastaraisiais metais tik padaugėjo¹⁹⁶. Be to, trūksta dėmesio daugialypei diskriminacijai.

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į nuolat kintantį plano finansavimą, pateiktą diagramoje.

Dauguma planų buvo įgyvendinami po trejus metus, išskyrus 2013–2014 ir 2017–2020 metų laikotarpius. Vis dėlto skirtas finansavimas nėra proporcingas.

Be to, galima paanalizuoti, kokia valstybės biudžeto dalis atitenka nediskriminavimo politikai užtikrinti. 2017 m. valstybės biudžetas sudarė 9 045 765 000 eurų, o Nediskriminavimo skatinimo veiksmų planui buvo skirta 464 000 eurų. Todėl 2017 m. nediskriminavimo politikai Lietuvoje buvo skirta 0,0051 proc. nuo viso valstybės biudžeto.

Ankstesniame skyriuje minėta, kad tarptautinės organizacijos nuolat rekomenduoja Lietuvai užtikrinti tinkamą finansavimą strateginių dokumentų įgyvendinimo priemonėms. Akivaizdu, kad nepakankamas finansavimas trukdo kurti strateginę nediskriminavimo politikos viziją Lietuvoje ir efektyviai įgyvendinti numatytas priemones.

---

196 Pastaraisiais metais dėl COVID-19 pandemijos ir Rusijos karo prieš Ukrainą padaugėjo antisemitinių incidentų, nors jų būta ir anksčiau. Pavyzdžiui, įvedus Galimybių pasą, prie Lietuvos Respublikos Seimo buvo surengtas protestas. Jame vakcinacijai prieštaraujantys protestuotojai situaciją lygino su Holokaustu, žydų getais, Dovydo žvaigždėmis. Protestą ir jame naudojamus palyginimus netruko pasmerkti Izraelio ir kitų šalių ambasados Lietuvoje. Be to, prasidėjus Rusijos karui prieš Ukrainą, Holokausto memorialinis kompleksas Paneriuose buvo išniekintas Rusijos karo simboliais – raidėmis Z ir V. Paneriai yra didžiausia nacių organizuotų ir vykdytų masinių žudynių vieta Lietuvoje. 1941–1944 m. Paneriuose buvo nužudyta nuo 50 000 iki 70 000 žmonių, dauguma jų – Vilniaus ir Vilniaus krašto žydai.

Romų integracijos į Lietuvos visuomenę planai

Nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo iki 2023 metų buvo priimti ir įgyvendinami penki romų integracijos į Lietuvos visuomenę veiksmų planai: 1) 2000–2004; 2) 2008–2010; 3) 2012–2014; 4) 2015–2020; 5) 2022–2023. Kaip matyti, beveik visų planų skirtinga trukmė, be to, bemaž tarp visų egzistavo laikotarpis be plano, tai gali atkreipti dėmesį į nesisteminę darbą rengiant strateginius dokumentus.

Visų planų temos arba aprėpiamos sritys gana panašios, su tam tikrais išskirtinumis, nulemtais konkrečiau laiko. Pavyzdžiui, 2000–2004 metų programos įgyvendinimo priemonėse buvo numatyta sutvarkyti teisėtai gyvenančių Lietuvoje romų asmens dokumentus (sritis „Migracija“), ką galimai lėmė laikotarpis po nepriklausomybės atgavimo.

Daugiausia dėmesio šiame poskyryje skiriama nediskriminavimo priemonėms, tačiau turint omenyje, kad jos glaudžiai susijusios su kitomis priemonėmis ir romų integracija į visuomenę apskritai, analizuojamos ir kitų sričių, tokių kaip švietimas, užimtumas, sveikatos apsauga ar bendruomenės įgalinimas, numatytos priemonės.

Pirmoji romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2000–2004 metų programa buvo priimta 2000 m. liepos 1 d. Joje nurodyta, kad tautinių mažumų integravimasis į Lietuvos socialinį, politinį, ekonominį gyvenimą ir kultūrą yra vienas iš svarbiausių Lietuvos valstybės politikos tikslų. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, kad dar nepavyko pasiekti, kad romų tautybės asmenys dėl savo kalbinio, kultūrinio ir etninio savitumo visaverčiai integruotųsi į Lietuvos visuomenę.

2000–2004 metų programa buvo patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu, o programos įgyvendinimą pavesta koordinuoti Tautinių mažumų ir išeivijos departamentui. Programą kartu įgyvendino Vilniaus miesto savivaldybė, LR švietimo ir mokslo ministerija, LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, Vilniaus apskrities viršininko administracija, Valstybinė lietuvių kalbos komisija prie Lietuvos Respublikos Seimo, Lietuvos vaikų fondas.

2000–2004 metų svarbiausieji programos tikslai buvo: 1) sudaryti sąlygas, kad asmenys, priklausantys romų etninei mažumai, visaverčiai integruotųsi į Lietuvos visuomenės gyvenimą; 2) numatyti būdus ir priemones romų tautiniam savitumui išsaugoti ir plėtoti atsižvelgiant į specifines jų gyvenimo sąlygas. Vyriausybė nurodė, kad norint įgyvendinti šiuos tikslus būtina vykdyti nuoseklią ir darnią valstybinę romų integravimosi politiką, imtis veiksmingų priemonių, kad būtų sudarytos vienodos galimybės romams ir kitiems šalies gyventojams dalyvauti visuomenės gyvenime, formuoti ir vykdyti romų integravimosi politiką nacionaliniu ir savivaldos lygmenimis, bendradarbiaujant su tarptautinėmis ir šalies nevyriausybėmis organizacijomis.

Pagrindinės problemos, išskirtos programoje, buvo būsto neturėjimas, nedarbas, skurdas ir priklausomybės. Atsižvelgus į švietimo sistemos iššūkius akcentuota, kad būtina parengti Lietuvos romų švietimo koncepciją. Nepaisant to, dokumentas nebuvo parengtas.

Programos įgyvendinimo priemonės buvo suskirstytos į penkias sritis: 1) švietimas; 2) socialiniai klausimai; 3) sveikatos apsauga; 4) migracija; 5) tautinio identiteto išsaugojimas. Daugiausia lėšų buvo skirta švietimui atsižvelgiant į tai, kad įsipareigota remti romų visuomeninio centro pastato statybą.

VII skyriuje „Kitos problemos“ pabrėžiama, kad dažnai į romus žvelgiama kaip į potencialius nusikaltėlius, žiniasklaidai nepavyksta atsiriboti nuo kai kurių stereotipų. Nepaisant to, kad programoje aptariamos romų bendruomenės diskriminavimo tendencijos, priemonių šioms problemoms atliepti nebuvo numatyta. Apskritai konkrečios priemonės kovai su diskriminacija nebuvo įtrauktos į programą, o pats diskriminacijos reiškinys paminėtas tik apžvelgiant Europos Bendrijos siekį įveikti diskriminaciją dėl rasės ar tautybės ir paminint Europos komisiją prieš rasizmą ir netoleranciją, kuri „domisi ir romų diskriminacija bei netolerancija jų atžvilgiu“. Matyti, kad pirmoji integracijos programa buvo nukreipta į praktinių gyvenimo iššūkių sprendimą – gerinti gyvenimo sąlygas, aprūpinti įvairiomis mokyklinėmis priemonėmis, šviesti sanitarijos ir higienos klausimais, tvarkyti asmens dokumentus.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pirmasis planas neturėjo jokių rezultato vertinimo kriterijų ar užsibrėžtų rodiklių. Pavyzdžiui, priemone Nr. 20 buvo siekiama inicijuoti romų moterų visuomeninę veiklą, tam 2001 ir 2002 metais buvo skirta po 3 tūkstančius litų. Tačiau nebuvo apsibrėžta, kiek moterų bus įtraukta į visuomeninę veiklą ir kokiais indikatoriais plano koordinatoriai vertins plano įgyvendinimo sėkmę.

Kita integracijos programa buvo priimta praėjus ketveriems metams nuo pirmosios pabaigos – 2008-aisiais. Kaip ir pirmoji, ši integracijos programa buvo patvirtinta LRV nutarimu, pavedant Tautinių mažumų ir išeivijos departamentui koordinuoti jos įgyvendinimą. Taip pat rekomenduota dalyvauti ir savivaldybėms, skirti savivaldybių biudžetų lėšų programai įgyvendinti. Įgyvendinant programą rekomenduota dalyvauti ir Valstybinei lietuvių kalbos komisijai, viešajai įstaigai Lietuvos nacionaliniam radijui ir televizijai, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai, Žurnalistų etikos inspektoriatui, Žurnalistų ir leidėjų etikos komisijai, viešajai įstaigai Romų visuomenės centrai ir Vilniaus apskrities visuomenės sveikatos ugdymo centrai.

Pagrindinis integracijos programos tikslas – užtikrinti visapusišką romų tautybės asmenų integraciją į Lietuvos visuomenę ir mažinti socialinę atskirtį. To siekta plėtojant romų švietimą (vaikų, jaunimo ir suaugusiųjų), įtraukiant romus į darbo rinką, kaupiant informaciją apie romų gyvenamąją aplinką, vykdant narkomanijos ir teisės pažeidimų prevenciją, stiprinant romų gebėjimus patiems spręsti savo bendruomenės problemas. Sykiu išsikelti tikslai išsaugoti romų tautinį tapatumą, sudarant galimybes išsaugoti kalbą, papročius, tradicijas ir sukurtą materialųjį kultūros paveldą, taip pat skatinti visuomenės toleranciją romams informuojant visuomenę apie romų tautinės mažumos padėtį.

Priešingai nei pirmojoje programoje, 2008–2010 metų programoje buvo numatyti konkretūs vertinimo kriterijai ir siekiami apčiuopiami rezultatai, pateikti lentelėje Nr. 3.

Lentelė Nr. 3. 2008–2010 programos siekiami rezultatai (vertinimo kriterijai)

	Dabartinė reikšmė	Siektina reikšmė (2010 m.)
Tikslų įgyvendinimo (rezultato) vertinimo kriterijai		
Romų, baigusių valstybinės kalbos kursus	35 (2007 m. sausio 1 d.)	65
Romų vaikų, lankančių bendrojo lavinimo mokyklas	597 (2005 m.)	650
Romų, aktyviai dalyvaujančių puoselėjant romų tradicijas ir kultūrą	20 (2007 m. sausio 1 d.)	40
Teigiama nuomonė apie romų tautinę mažumą (procentais)	17,5 (2005 m.)	20
Uždavinių įgyvendinimo (produkto) vertinimo kriterijai		
Ikimokyklinių romų vaikų grupių	–	4
Rekomendacijų, kaip romus įtraukti į darbo rinką	–	1
Tyrimų apie romų būstų registravimą ir įsigijimą	–	2
Romų sveikatos būklės tyrimų	–	1
Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos konkursų, skirtų romams	–	4
Romų nevyriausybinių organizacijų vadovų, dalyvavusių lyderių mokymuose	–	20
Romų muziejaus įsteigimas	–	1
Informacinių leidinių apie romus	–	12

Kitaip nei pirmtakėje, 2008–2010 metų programoje numatytos atskiros priemonės romų

diskriminacijai mažinti: konferencijos ir diskusijos, mokymų programos atnaujinimas, radijo laidos, tautinės įvairovės mokymai, policijos pareigūnų mokymai apie žmogaus teisių apsaugos ir nediskriminavimo principo užtikrinimą ir kt. Tikslui „Skatinti visuomenės toleranciją romams ir pasitikėjimą jais“ įgyvendinti iš valstybės biudžeto buvo numatyti 298 000 litų (bendros programos išlaidos – 4 425 000 litų).

Lentelė Nr. 4. Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2008–2010 metų programos įgyvendinimo priemonių planas

Priemonė	Atsakingi vykdytojai	Įvykdymo terminas	Preliminarus lėšų poreikis (tūkst. litų)			
			2008	2009	2010	Iš viso išlaidų
8.1. Organizuoti seminarus, konferencijas, diskusijas kovos su ksenofobija, rasizmu, diskriminacija, tolerancijos ugdymo klausimais	TMID, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, LR švietimo ir mokslo ministerija, Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnyba, Žurnalistų ir leidėjų etikos komisija	2008–2010	8	10	10	28
8.2. Parengti ir įtraukti į bendrojo lavinimo mokyklos programas ir vadovėlius medžiagą apie Lietuvos romų istoriją, etnokultūrą	Švietimo ir mokslo ministerija	2008	10	–	–	10
8.3. Parengti spaudai straipsnių apie romų kultūrą, papročius ir teisių užtikrinimą ciklą	TMID	2008–2010	15	15	15	45
8.4. Rengti radijo laidas apie kovą su ksenofobija, diskriminacija, tolerancijos ugdymą	TMID, Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija	2008–2010	10	10	10	30
8.5. Organizuoti socialiniams darbuotojams, mokytojams, žurnalistams mokymus tautinės įvairovės klausimais	TMID	2008–2010	15	15	15	45
8.6. Organizuoti policijos pareigūnams mokymus žmogaus teisių apsaugos ir nediskriminavimo principo užtikrinimo, nusikalstamų veikų, susijusių su asmens lygiateisiškumu, tyrimo klausimais	Policijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos	2008–2010	15	15	15	45

8.7. Rengti ir leisti informacinį leidinį apie romus	TMID	2008–2010	25	25	25	75
8.8. Atlikti sociologinį tyrimą „Lietuvos tolerancijos profiliai“	TMID	2009	–	20	–	20

Jei pirmi du romų integracijos strateginiai dokumentai buvo tvirtinami Vyriausybės lygmeniu, trečiasis, Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų planas, buvo patvirtintas Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymu. Pokyčiai įvyko po Tautinių mažumų ir išeivijos departamento panaikinimo 2010 m., kai tautinių mažumų klausimų koordinavimas buvo perduotas Kultūros ministerijai.

2015–2020 metų veiksmų planas paremtas išsamiais romų bendruomenės ir visuomenės nuostatų tyrimais. Plane nurodoma, kad tai yra viena iš priemonių įvertinti grupės patiriamos diskriminacijos mastą, kai nėra išsamių lygybės statistikos duomenų. Pavyzdžiui, nepaisant tyrimuose atskleidžiamos socialinės distancijos ir priešiško, skundų Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai dėl patiriamos diskriminacijos buvo pateikiama itin mažai: 2011 m. gautas vienas skundas, 2012–2014 m. – po tris skundus kasmet. Atkreiptas dėmesys į tai, kad mažinant romų diskriminaciją Lietuvoje būtina didinti pačių romų informuotumą apie teises, pareigas ir galimybes ginti savo teises, taip pat didinti visuomenės informuotumą apie romų teisę į nediskriminaciją.

Veiksmų planu siekta:

- 1)** skatinti romų tautybės žmonių integraciją į švietimo sistemą;
- 2)** didinti sveikatos paslaugų prieinamumą romų tautybės žmonėms – stiprinti romų tautybės žmonių informuotumą apie sveikatos paslaugas;
- 3)** skatinti romų tautybės žmonių užimtumą – teikti paslaugas ir vykdyti priemones, skatinančias romų integraciją į darbo rinką;
- 4)** siekti romų tautybės moterų įgalinimo – stiprinti romų tautybės moterų galimybes dalyvauti visuomeniniame gyvenime;
- 5)** gerinti romų tautybės žmonių gyvenamojo būsto sąlygas – stiprinti romų tautybės žmonių teisės į būstą įgyvendinimą;
- 6)** skatinti tarpkultūrinį dialogą – didinti romų kultūros atvirumą ir visuomenės toleranciją ir mažinti romų tautybės žmonių diskriminaciją.

2015–2020 metų veiksmų planu buvo įkurta tarpinstitucinė darbo grupė, kuri turėjo rinktis į posėdžius ne rečiau kaip du kartus per metus, analizuoti veiksmų plano priemonių įgyvendinimo eigą, vertinimo kriterijų pasiekimą ir prireikus teikti pasiūlymus dėl veiksmų plano koregavimo. Tarpinstitucinę darbo grupę sudarė valstybės ir savivaldybės institucijų atstovai, įgyvendinantys veiklos plano priemones, akademinės bendruomenės, romų ir su romais dirbančių organizacijų atstovai. Tautinių mažumų departamento atstovų teigimu, darbo grupės sudėtis nebuvo formalizuota, nes nariai dažnai keisdavosi. Darbo grupėje dalyvavo visos valstybinės institucijos, kurios vykdė plane numatytas priemones ir romų, taip pat su romais dirbančios organizacijos.

2015–2020 metų integracijos programoje šeštasis tikslas skirtas tarpkultūriniam dialogui skatinti. Su šiuo tikslu iškelti du susiję uždaviniai – didinti romų kultūros atvirumą ir visuomenės toleranciją bei mažinti romų tautybės žmonių diskriminaciją. Prie priemonių buvo įtraukti įvairūs konkursai, kuriais būtų skirtas finansavimas toleranciją skatinantiems projektams, sekmadieniems romų mokykloms; taip pat viešinimo kampanijos ir švietėjiški renginiai.

Įgyvendindamas 2015–2020 programą Lietuvos Respublikos Seimas įtraukė rugpjūčio 2 dieną į Atmintinų dienų įstatymą kaip Romų holokausto aukų atminimo dieną¹⁹⁷.

Veiksmų plane numatyti konkretūs vertinimo kriterijai daliai tikslų ir uždavinių. Planuota, kad teigiama visuomenės nuomonė apie romų tautinę mažumą padidės nuo 34 proc. 2015 m. iki 36,6 proc. 2020 metais. Programoje taip pat numatyta, kad pamažu augs konsultacijų lygių galimybių ir nediskriminavimo klausimais skaičius, nuo penkių konsultacijų 2015 m., po aštuonias konsultacijas 2016–2018 metais ir po dešimt konsultacijų 2019 ir 2020 metais. Tačiau, kaip aptarta anksčiau, skundų dėl romų diskriminacijos Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyboje beveik negaunama.

Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų plano 3 priedas apibrėžė progreso (rezultato) vertinimo kriterijus. Vienintelis šeštojo tikslo „Skatinti tarpkultūrinį dialogą“ rezultatas – Lietuvos gyventojų, nenorinčių gyventi su romais kaimynystėje, dalis. Siekiama, kad nuo 66 proc. ji sumažėtų iki 45 proc. Vis dėlto, 2022 m. duomenimis, rezultato pasiekti nepavyko – asmenų, nenorinčių gyventi romų kaimynystėje, dalis siekė 58,6 proc.¹⁹⁸.

Pirmą kartą romų integracijos plane atsirado priemonės, skirtos moterims įgalinti. Nors ankstesniuose planuose atkreiptas dėmesys į moterų patiriamą atskirtį, pavyzdžiui, kad dauguma nedirba jokio darbo, konkrečios priemonės buvo įtrauktos tik 2015–2020 metų plane. Priemonėmis siekta įtraukti romų moteris į aktyvią visuomeninę veiklą, rengti seminarus, atlikti tyrimą apie ankstyvųjų santuokų paplitimą bendruomenėje.

Plane nurodytos konkrečios priemonės ir veiklos, tačiau jose stokojama platesnės strategijos, kaip pasiekti užsibrėžtų tikslų.

Nors numatyta, kad įgyvendinus integracijos programą visuomenės palankumas romų bendruomenei padidėtų 2,6 proc., o socialinė distancija, kuri rodo nenorą gyventi su romais kaimynystėje, sumažėtų 21 proc., toleranciją ir romų kultūros sklaidą skatinančius projektus finansuoti per visą programos laikotarpį buvo numatyta 110 000 eurų (10 tūkst. pirmaisiais metais ir po 20 tūkst. likusiais). Atsižvelgiant į itin didelį prieššūkimą romų bendruomenei Lietuvoje suma laikytina nepakankama nuosekliam ir nuodugniam darbui su visuomenės nuostatomis. Kaip minėta anksčiau, finansavimo trūkumas nuolat pabrėžiamas tarptautinių organizacijų rekomendacijose Lietuvai.

Naujausiąjį romų integracijos priemonių planą 2022–2023 patvirtinto Tautinių mažumų

---

197 Atmintinų dienų įstatymo Nr. VIII-397 1 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIIIIP-3232(2), 2019-05-24. Prieiga per internetą: https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35403&p_k=1&p_t=267138&p6=25

198 Blažytė, G., Diversity Development Group (2022). *Visuomenės nuostatos etninių ir religinių grupių atžvilgiu: 2022 m.* Prieiga per internetą: <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2023/01/2022-m.-rugsejo-16-27-d.-duomenys.pdf>

departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės direktorė 2022 metų liepą.

Pirmajame skyriuje teigiama, kad veiksmų planas parengtas vadovaujantis 2020 m. spalio 7 d. Europos Komisijos komunikatu „Dėl Europos Sąjungos romų integracijos nacionalinių strategijų plano 2020–2030 m.“ (COM(2020) 6020) ir atsižvelgiant į Lietuvos tarptautinius įsipareigojimus pagal Europos Sąjungos Tarybos rekomendacijas dėl romų lygybės, įtraukties ir dalyvavimo (2021/C 93/01), Europos Tarybos Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvenciją, Jungtinių Tautų Rasinės diskriminacijos panaikinimo konvenciją, Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą, Tarptautinį socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių paktą ir kitas tarptautines sutartis. Priemonės suplanuotos remiantis 2020 metais atliktu VŠĮ „Diversity Development Group“ atliktu tyrimu apie romų tautybės asmenų padėtį, taip pat konsultuojantis su viešojo administravimo institucijomis, romų ir romų tautinei mažumai atstovaujančioms NVO.

2022–2023 metų plane toliau tęsiamas darbas skatinant tarpkultūrinį dialogą, siekiant didinti romų kultūros atvirumą ir visuomenės toleranciją. Šiam tikslui 2022 m. buvo skirta 72 500 eurų (iš 195 500 Eur), o 2023 m. – 75 000 eurų (iš 191 000 Eur). Didžiąjai daliai plane įvardytų priemonių nebuvo numatyta lėšų, tai pagal 23 veiksmų plano punktą reiškia, kad tokios priemonės bus finansuojamos valstybės biudžetų lėšomis. Tačiau nėra aišku, kokios konkrečiai sumos yra skiriamos atitinkamoms veikloms.

Pirmą kartą romų integracijos plane atsirado priemonės, skirtos neapykantos nusikaltimų prevencijai ir pareigūnų kompetencijoms didinti. Numatyta, kad per dvejus plano įgyvendinimo metus bus apmokyta po 130 policijos kursantų ir pareigūnų tinkamai reaguoti į neapykantos nusikaltimus, tirti ir juos užkardyti. Vis dėlto kita priemonė – į baudžiamojo kodekso straipsnius, susijusius su neapykantos kalba ir neapykantos nusikaltimais, įtraukti „odos spalvos“ ir „etninės kilmės“ kriterijus – buvo įgyvendinta dar prieš patvirtinant planą, 2022 metų balandžio 28 d.¹⁹⁹ (planas patvirtintas 2022 m. liepos 1 d.).

Nors įgyvendinant ankstesnį planą buvo atliktas tyrimas „Ankstyvos santuokos Lietuvos romų bendruomenėje: situacijos analizė, išvados ir rekomendacijos“ ataskaita²⁰⁰, jokių priemonių išanalizuotai problemai nebuvo skirta. Tyrime nustatyta, kad itin trūksta statistinių duomenų, o nesant vadinamų „neoficialių“ santuokų stebėsenos mechanizmo, nėra galimybių fiksuoti atvejus, kai tokių santuokų metu pažeidžiamos vaikų teisės, jei vaikai ištekinami priverstinai, jei nustoja lankyti mokyklą iki 16 metų. Į tai dėmesį atkreipė ir Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas (CEDAW), rekomendavęs priimti Civilinio kodekso pataisas ir padidinti minimalų moterų ir vyrų santuokinį amžių iki 18 metų be jokių išimčių²⁰¹.

Taip pat atkreiptinas dėmesys į 2020–2030 m. ES romų strateginės programos įgyvendinimą,

---

199 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 60, 129, 135, 138, 169, 170, 170-1 ir 170-2 straipsnių pakeitimo įstatymas Nr. XIV-1065, 2022-04-28. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/d3e994c0cb9c11ec8d9390588bf2de65>

200 Abramavičiūtė, I. ir Sabatauskaitė, B. (2017). Tyrimo „Ankstyvos santuokos Lietuvos romų bendruomenėje: situacijos analizė, išvados ir rekomendacijos“ ataskaita. Prieiga per internetą: http://www.romuplatforma.lt/wp-content/uploads/2017/02/Tyrimas_ankstyvossantuokosLietuvosromubendruomeneje.pdf

201 Committee on the Elimination of Discrimination against Women (2019). *Concluding observations on the sixth periodic report of Lithuania*. Prieiga per internetą: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/363/00/PDF/N1936300.pdf?OpenElement>

kadangi planas patvirtintas jau po ES pateiktų gairių. Ne visos programos rekomendacijos atliepiamos Lietuvos veiksmų plane, pavyzdžiui:

- nors ES skatina didinti kovą su diskriminacija ir antičigonizmu, 2022–2023 metų veiksmų planas neturi diskriminacijai skirto atskiro tikslo, taip pat nepaaiškina ir nevartoja analizėje ar priemonėse termino „antičigonizmas“;
- nors ES rekomenduoja daug dėmesio skirti keturioms pagrindinėms sritims – būstui, užimtumui, švietimui ir sveikatos apsaugai – 2022–2023 m. veiksmų planas stokoja konkrečių priemonių apsaugant asmenis nuo diskriminacijos būsto ir sveikatos apsaugos srityse. Nors numatyta teikti konsultacijas siekiant užtikrinti gebėjimą gauti tinkamą būstą, taip pat organizuoti veiklas apie užkrečiamųjų ligų profilaktiką, siekiant didinti skiepijimo apimtį, veiklos vertintinos kaip akivaizdžiai nepakankamos turint omenyje didžiulį diskriminacijos mastą išvardytose srityse;
- 2022–2023 m. veiksmų plane nepakankamai dėmesio skiriama daugialypei diskriminacijai. Plane yra numatytos kelios priemonės, nukreiptos į moteris ir asmenis su negalia, tačiau vis dėlto jos vertintinos kaip nepakankamos;
- nors tarptautinės organizacijos ne vienerius metus atkreipia dėmesį į lygybės duomenų stygių ir ragina įgyvendinti įvairius tyrimus, 2022–2023 m. priemonių šiam tikslui pasiekti nėra numatyta.

Apžvelgiant visus planus, kurie buvo skirti romų integracijai į Lietuvos visuomenę, galima daryti išvadą, kad dokumentuose trūksta priemonių konkrečioms problemoms, kurios yra apžvelgtos sociologiniuose tyrimuose, taip pat trūksta konkrečių indikatorių, kuriais būtų galima pagrįsti plano įgyvendinimą ir progresą. Pavyzdžiui, nors tyrimai rodo, kad absoliuti dauguma (96 proc.) romų tautybės asmenų tebegyvena žemiau skurdo rizikos ribos, o 61 proc. – namų ūkiuose, kurie patiria didelį materialinį nepriteklių²⁰², konkrečių priemonių ir skaičių 2022–2023 m. veiksmų plane nenumatyta.

Matyti, kad ne visada pavyksta laikytis tarptautinių organizacijų rekomendacijų. Pavyzdžiui, nepaisant to, kad 2011 m. Europos Socialinių teisių komitetas atkreipė dėmesį į romų patiriamą diskriminaciją būsto srityje, o Europos komisija kovai su rasizmu ir netolerancija rekomendavo Lietuvai skirti didesnę dėmesį būsto sričiai²⁰³, 2012–2014 metų (kaip ir 2022–2023) Veiksmų plane konkrečių priemonių neatsirado.

Nors romų vaikų „iškritimas“ iš švietimo sistemos vis dar yra problema, plane nėra numatyta, kokio pokyčio siekiama, kiek vaikų mokysis ikimokyklinio, priešmokyklinio ir bendrojo ugdymo sistemose. 2022–2023 metų plane yra numatyta priemonė padėti ikimokyklinį, priešmokyklinį ir bendrąjį ugdymą organizuojančioms švietimo įstaigoms tinkamai organizuoti įvairių ugdymosi poreikių turinčių romų mokinių ugdymą, taip pat tobulinti mokytojų ir kitų ugdymo procese dalyvaujančių

---

202 Kontvainė, V. (2020). *Romų tautybės asmenų padėtis 2020 m.* Vilnius: Diversity Development Group, p. 1–65. Prieiga per internetą: [https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Rom%C5%B3%20pad%C4%97tis%202020_TYRIMO%20ATASKAITA_galutin%C4%97%20\(002\).pdf](https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Rom%C5%B3%20pad%C4%97tis%202020_TYRIMO%20ATASKAITA_galutin%C4%97%20(002).pdf)

203 Europos komisija kovai su rasizmu ir netolerancija (2016). *Ataskaita apie Lietuvą (penktasis stebėsenos etapas).* Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/fifth-report-on-lithuania-lithuanian-translation-/16808b587d>

asmenų kompetencijas dirbti su įvairiomis specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių (romų) grupėmis, tačiau kaip tikslas ir jam skirtos priemonės romų tautybės vaikų mokymosi švietimo įstaigose nėra numatyta.

Be to, tarptautinių organizacijų ataskaitos rodo, kad ne visada yra atsižvelgiama į romų bendruomenės poreikius ar pasiūlymus, todėl tai trukdo užsibrėžtų rezultatų siekimo²⁰⁴.

Dideliu iššūkiu tampa ir nepakankamas finansavimas, į kurį neretai atkreipia dėmesį tokios tarptautinės institucijos kaip Rasinės diskriminacijos panaikinimo komitetas ar ECRI.

Galiausiai pastebima, kad trūksta skaidrumo ir atskaitomybės. Romų integracijos planų įgyvendinimo ataskaitos nėra viešai skelbiamos, strateginių dokumentų įgyvendintos priemonės aprašomos tik bendrose Tautinių mažumų departamento ataskaitose.

Apibendrinimas

Tyrime apžvelgta Lietuvos nediskriminavimo politika leidžia daryti išvadą, kad ji yra gana stipriai veikiami nepakankamo finansavimo ir politinės valios trūkumo. Tautinių mažumų ar žmogaus teisių įgyvendinimas vis dar nėra tarp prioritetinių Lietuvos politikos klausimų.

Lietuva iki šiol neturi strategijos prieš antisemitizmą ar veiksmų plano kovai su rasizmu, nepaisant tarptautinių organizacijų rekomendacijų ir tarptautinių įsipareigojimų. Nediskriminavimo skatinimo veiksmų planai neatliepia antisemitizmo ar rasinės diskriminacijos, todėl šie iššūkiai lieka ignoruojami valstybės institucijų ir sprendimų priėmėjų.

Nors romų integracijos programos įgyvendinamos nuo 2000-ųjų, nemažai esminių problemų liko iki šiol, tai suponuoja romų nediskriminavimo politikos veiksmingumo stygių. Atsižvelgiant į tai, kad strateginiai dokumentai stokoja platesnės vizijos ir konkrečių rezultatų, veiksmų planų įgyvendinimas vertinamas kaip formalumas siekiant įgyvendinti tarptautinius įsipareigojimus.

Nesant tvirtos politikos formuotojų valios, yra sudėtinga kurti reikšmingus pokyčius ir skatinti iš tiesų įtraukią visuomenę. Romų bendruomenės vertinimas kaip „pagalbos gavėjų“, o ne kaip lygiaverčių piliečių, sunkina jų integraciją, o tai visiškai neatliepiama strateginiuose dokumentuose.

Kartu atkreiptinas dėmesys į tai, kad strateginiuose dokumentuose neatliepiamos struktūrinės ir daugialypės diskriminacijos pasekmės. Dėl to gali būti nepastebėtos pagrindinės priežastys ir sisteminės problemos, kurios įtvirtina nelygybę ir marginalizaciją. Todėl tam tikros visuomenės grupės ir toliau susiduria su diskriminacija ir atskirtimi, pavyzdžiui, moterys, asmenys su negalia ir kt.

---

204 Ibid.

KOKYBINIO TYRIMO

REZULTATAI

Šiame skyriuje pateikiama pusiau struktūruotų interviu su romų ir žydų bendruomenių atstovais, bendruomenių lyderiais, taip pat *focus* grupių diskusijų su institucijų atstovų ir nevyriausybinų organizacijų atstovų, dirbančių su bendruomenėms aktualiais klausimais, duomenų analizė.

Romų diskriminacijos patirtys: liudijimai ir tendencijos gyvenant Lietuvoje

Šiame skyriuje nagrinėjamos tyrime dalyvavusių romų bendruomenės narių ir bendruomenės lyderių patirtys, pateikiami liudijimai, su kokiais iššūkiais susiduria romų bendruomenė Lietuvoje, pasiūlomos įžvalgos politikos formavimui. Antroje skyriaus dalyje taip pat pateikiamos institucijų ir nevyriausybinų organizacijų atstovų, dirbančių su romų bendruomenę liečiančiais klausimais, pozicijos ir iššūkiai, su kuriais susiduriama vykdant įtraukties ir kovos su antičigonizmu politiką.

Lietuvos romų diskriminacijos patirtys

Romų liudijimais diskriminaciją sudaro įvairios kasdienės situacijos ir patirtys. Informantai dalijosi ir nemaloniomis situacijomis, su kuriomis susiduria tiesiog gatvėje, ir konkrečiomis patirtimis konkrečiose gyvenimo srityse: mokykloje, darbo rinkoje, būsto nuomos rinkoje. Interviu gairės buvo formuluotos siekiant aptarti ir romų patirtis sveikatos priežiūros įstaigose, tačiau interviu metu surinkti liudijimai atliepia duomenis, surinktus 2022 metais atliktame romų sveikatos tyrime²⁰⁵.

Diskriminacinės patirtys toliau tekste išskiriamos į sritis, kuriose romai patiria daugiausia iššūkių ir dalijasi konkrečiomis istorijomis, liečiančiomis vieną ar kitą gyvenimo sferą. Tačiau skyriaus pabaigoje pabrėžiama, kad tyrime laikomasi principo, kad romų patiriama diskriminacija dažnai yra daugialypė, t. y. kad romai nėra diskriminuojami tik dėl savo kilmės, taip pat ir dėl įvairių kitų pagrindų – ypač socialinės, ekonominės padėties – ir neretai keletu iš jų vienu metu.

---

205 Padėk pritapti ir Anthropos (2022). *Sveikatos paslaugų prieinamumas romų tautybės asmenims Vilniaus mieste. Tyrimo ataskaita*, p. 1–69.

Romai švietime

Šiame tyrime nebuvo kalbinti mokyklinio amžiaus jaunuoliai, tačiau 2 tyrime dalyvavę asmenys tyrimo metu mokėsi mokykloje (būdami vyresnio amžiaus). Kiti tyrimo dalyviai dalijosi savo prisiminimais, vaikų patirtimis, o bendruomenės lyderiai aptarė bendrą romų švietimo situaciją.

Pirmiausia atkreiptas dėmesys į problemą, kad mokyklos bendruomenės dažnai veikia pasyviai romų moksleivių atžvilgiu, netaikomos motyvacinės ar įprastos kontrolės priemonės, laikant šiuos vaikus „problemiškais“. Romų vertinimu vadinamasis „iškritimas“ iš mokyklos ankstyvame amžiuje yra ne tik pačių romų atsakomybė, tačiau ir mokyklos bendruomenių nepakankamas dėmesys šiems vaikams, dažnai atsainus ar net diskriminacinis požiūris, kad dėl savo padėties šie moksleiviai išskirtinai sudėtingi:

„<...> mes turim vieną mokyklą, kurioje mokinasi mano broliai, mokinosi mano brolio vaikai, ir aš pradėjau vesti tam tikrą statistiką būtent šitos mokyklos, nes tenai arti, na, tarkim, yra viena vieta, kur dauguma romų gyvena, ir būtent vat eidavo į tą mokyklą kelios kartos ir niekas nebaigė, nu niekas, tiesiog, labai atlaidžiai žiūrima.“ (M_R_lyd1)

Bendruomenės lyderis antrina, kad situacija dėl įvairių priežasčių yra sudėtinga: „Ir buvo net ir keli kartai, kad mes aplankėm mokyklas, kur vaikšto romai ir penktokai nemoka skaityti, rašyti. Nu tai yra, žinokit, jo.“ (V_R_lyd3). Informantė dalijasi savo patirtimi, kad mokykloje jautėsi atstumta, neturėjo paskatinimo ir nepabaigė mokyklos su bendraklasiais:

„Sesė buvo tokioj klasėj, kur buvo vien romų tautybės vaikai, o aš buvau su kitais vaikais irgi. Tai jo, toks atstūmimas buvo klasėj. Ateini – gerai, neateini – irgi gerai, padarei namų darbus – gerai, nepadarei – irgi gerai. Kažkaip... Buvo visko, taip. Gal jeigu būtų toks pastūmimas iš mokytojos pusės, kad reikia mokytis, gal ir anksčiau baigčiau tas 12 klasių. Bet išėjo, kaip yra dabar. Gal kai nuo vaikystės pripratom prie tos diskriminacijos, jau kaip ir normalu. Bet daug vaikų dabar irgi taip yra, kad mokosi, bet kažko pasiekti negali, nes mokykloj nėra to stumdymo, kad va tau reikia mokytis, tu turi ateiti.“ (M_R_25)

V. Petrušauskaitės 2014 m. atliktas tyrimas taip pat parodė, kad formalusis ugdymas Lietuvoje nepakankamai atsižvelgia į atskirų grupių, įskaitant romus, specifinius poreikius, taip neužtikrinant lygių galimybių ir socialinio teisingumo visiems ugdymo įstaigas lankantiems vaikams ir jaunuoliams²⁰⁶. Lygiagrečiai šio romų teigimu paplitusio švietimo įstaigų pasyvumo, romai dažnai patiria buitinę diskriminaciją iš savo bendraklasių ar mokytojų:

„Ir dabar pas mus mokykloje, va mano vaikai irgi eina į mokyklą, tai apvadina čigonais, visokiais žodžiais. Tai mano mergaitė už save pastovi. Ji gali atgal kirsti, tai... Nesiduoda jinai.“ (M_R_29)

206 Petrušauskaitė, V. (2014). (Ne)lygios galimybės švietime: ankstyvo romų vaikų pasitraukimo iš ugdymo sistemos Vilniaus mieste analizė. *Etniškumo studijos 2014/1*, p. 7. Prieiga per internetą: https://lsc.lt/wp-content/uploads/2023/03/Etniskumo-studijos-2014_1-final.pdf

„Čia vieną kartą buvo taip, kad mokytoja sako: „Tu važiuok į taborą savo.“ Aš sakau: „Aš, mokytoja, nevažiuosiu, tai gal jūs, mokytoja, nuvažiuosit?“ Sako: „Aš ten neturiu ką veikti.“ Aš sakau: „Tai gal turėsit ką veikti, gal nuvažiuosit, pažiūrėsit, gal patiks ten jums.“ Supyko ant manęs, norėjo vesti pas direktorę.“ (V_R_19)

„Vienai iš romiukų atsitiko tokia situacija, kad vienas berniukas turėjo piniginę, nuriėdė ten jam 50 euro centų po radiatorium ir dingę pinigai, neberanda pinigų, buvo apkaltinta pirmokėlė ta mergaitė ir niekas nebandė aiškintis situacijos, ir paskui atrado ir vis dėlto tuos 50 centų, nuriėdusių po radiatorium, mokytoja ją apšaukė, pažemino prieš visą klasę, ir niekas jos neatsiprašė.“ (M_R_lyd1)

Bendruomenės lyderė dalijasi informacija apie situaciją su mokyklos direktore, kai paskambinusi užregistruoti savo vaikus į mokyklą buvo perspėta dėl toje klasėje besimokančių romų moksleivių:

„<...> ir ji mane perspėja, sako, mamyte, bet žinokit, kad jūsų klasėj bus čigoniukų. Pas mane pauzė. Sakau, jūs neturite, aš matau, jūs neturite kompetencijos dirbti su vaikais. Ji iš karto taip, na, ir aš sakau, žiūrėkit, kaip jūs vadinat, čigoniukais, tai aš ir vedu savo taborą pas jus. Tada man, žinot, toks sarkazmas įsijungė.“ (M_R_lyd1)

Informantų liudijimu mokyklos aplinkoje dažnai atsispindi bendros visuomenėje vyraujančios neigiamos nuostatos. Viena vertus, moksleiviai ne visada laikomi lygiaverčiais dalyviais ir vertais papildomo dėmesio, kada susiduria su sunkumais, kita vertus, girdima patyčių, menkinimo, atskirties dėl savo kilmės patirtis.

Kalbant apie romų švietimą ir raštingumą svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad gyvenant sudėtingomis socioekonominėmis ir dažnai atskirties sąlygomis raštingumas ar ėjimas į mokyklą nėra duotybė. Tad švietimas tarp romų nėra tik jaunuolių įtrauktis į mokyklos bendruomenę klausimas, bet ir vyresnio amžiaus jaunuolių ir suaugusių asmenų raštingumo klausimas. Nedidelis išsilavinimo lygis yra didžiulė diskriminacijos medalio pusė, kelianti daug nepatogumų visuomenėje, kurioje raštingumas paprastai laikomas savaime suprantamu:

„Savivaldybėj būna tokie žmonės, kad mūsų nepamato: ai, romai negramatni [neraštingi], neįdomu... Iš karto taip praleidžia. Čia taip negali būti. Mes taip pat esam žmonės, taip pat būna, kad kiti žmonės nemoka skaityti ir rašyti. Buvo toks gyvenimas, nepavyko, kažkas gal atsitiko. Taip, nurašo iškart.“ (V_R_19)

Institucinis ignoravimas, vengimas, asmenų išvaizdos ir socialinio statuso vertinimas L. Labanausko 2019 metais atliktame tyrime įvardyti taip pat kaip institucinės neapykantos formos, iliustruojančios, kaip bendros visuomenėje vyraujančios nuostatos ir neapykantos kalba apie romus žiniasklaidoje neišvengiamai veikia ir institucijos atstovus²⁰⁷.

207 Labanauskas, L. (2019). *Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, p. 1–100.

Pasakodama apie bendruomenės centrą, kuriame lankosi įvairaus amžiaus jaunuoliai, informantė teigė, kad „yra tokių, kurie dabar tik, dvylikos metų, pradeda, nori. Ateina ir sako: aš noriu išmokti skaityt, aš noriu išmokti rašyt.“ (M_R_26), tačiau tame neabejotinai yra stigos, kuriai reikia jautrios prieigos. Informantė pratęsia, kad mokytis skaityti ir rašyti vyresniam amžiui jaunuoliams kelia nepatogumo jausmą: „Ne tai, kad bijo, bet keistai jaučiasi. Su kiekvienu reikia individualiai, nes bijo, kad padarys klaidą, kad perskaitys neteisingai, kad parašys neteisingai. Jie va to bijo ir su jais reikia su kiekvienu individualiai dirbti.“ (M_R_26)

Tad jaunuolių įtraukimo į švietimo sistemą ir išlaikymo joje svarba yra esminė – tai ir kertinė įtraukties priemonė, ir prevencinė priemonė ateityje romų kilmės asmenims patirti daugialypę diskriminaciją ir atskirtį. Renkant duomenis nebuvo išplėtotą neformaliojo ugdymo veiklų svarba romų jaunuolių įtraukčiai, tačiau, romų lyderių ir NVO atstovų teigimu, tai viena iš perspektyviausių ir apčiuopiamų rezultatų teikianti sritis, kuriai reikia dėmesio, vystymo ir stiprinimo.

Įsidarbinimo patirtys

Įsidarbinimo sunkumai yra vieni iš aiškiausiai romų atpažįstamų ir įgarsinamų diskriminacijos atvejų, apie kuriuos bene visi kalbinti romai dalijosi neigiamomis istorijomis:

„Teķę [ieškoti darbo]²⁰⁸, bet, kaip jūs gal ir žinot, romų tautybės žmonėms įsidarbinti yra labai sunku, nes nenori priimti į darbą. <...> Dar sunkiau tiems, kurie nei skaityt, nei rašyt nemoka. Dabar, pavyzdžiui, įsidarbinti valytoja, tu turi turėti dešimt klasių išsilavinimą.“ (M_R_25)

„Atėjau aš pirma [į darbo pokalbį], o paskui mano vyras atėjo. Sako: „Mes jau priėmėm, jau viskas, jūs nebereikalinga.“ Paskui nuėjau į biržą, mergaitė, ta darbuotoja, atidarė kompiuterį, sako, pilna laisvų vietų. Nu sakau, čia aš nieko nepasakysiu. Paskui mano vyras nuėjo: „Mes priimam jus į darbą.“ Taip pažiūrėjau... Sakau: „O kodėl manęs nepriėmėt?“ „O jūs nebuvo atėjus.“ Sakau, dvi dienas atgal buvau. „Jūs painiojat kažką.“ Tai gerai, sakau. Ir visur taip pat.“ (M_R_29)

„Ieškojau kiek metų darbo. Skambinau telefonu, klausiau, ar yra pas jus darbo – yra, taip, taip. „Galiu ateit?“ „Gerai, ateikit.“ Tik atėjau į šitą darbą, pažiūri, kad romai, ir sako: atsiprašom, vieta užimta, ir viskas. Ir tokia situacija buvo kiek kur buvau, visur man vienodai pasakė.“ (R_M_59)

Dar sudėtingiau, informantų teigimu, yra įsidarbinti už didžiųjų miestų ribų. Tyrime dalyvavusi socialinė darbuotoja (tarpininkė), kuri pati padeda romų asmenims susirasti darbą ir įvairiose kitose gyvenimo srityse, kalbėdama apie įdarbinimą provincijoje teigė: „Bet diskriminacija tai yra, su darbu tragedija. Nu kur įdarbinti, aš nežinau <...>. Yra toks dalykas, atrodo, kaip „šalia romė dirba“. Yra tas, labai sunku, nežinau, nežinau, kada tai baigsis.“ Bendruomenės lyderės teigimu,

208 Laužtiniuose skliaustuose pateikiami tyrėjos patikslinimai, kas turima galvoje, jei konkrečioje citatoje nėra įvardyta.

situacijos, kai yra įvertinama romų išvaizda ir dėl to atsisakoma juos įdarbinti, yra tipinės ir nuolat pasikartojančios:

„<...> praeitais metais, vasarą, ieškojau, kad mano romų bendruomenės žmonės įsidarbintų nekvalifikuotam darbui, pasiskambinau, kadangi aš kalbu be akcento, sakau, laba diena, čia aš turiu porą žmonių, kurie galėtų galimai pas jus dirbti ir taip toliau, ir sako, tai gerai, atvažiuokit, ten sako mes pasirašysim šiokią tokią sutartį, <...> ir aš atvežu romų, ir man ūkininkas sako, klausyk, aš galvoju tu man normalius žmones atveši. Tai sakau, o tai ką, jie nenormalūs? Suprantat, čia yra menkniekis iš tikrųjų, ką aš jums dar pasakaju, iš tikrųjų yra tiek daug dalykų, kad pamato [kad] romas ir sako, oi ne ne, viskas, mes jau įdarbinom, nors jie šiandien, tarkim, iškvietė dešimtai valandai, ateik į darbo pokalbį, ir staiga jie paėmė ir sako, oi ne ne, mes jau įdarbinom, mes turim žmogų, bet mes pamatom internete, kad dar po savaitės jie ieško žmogaus, bet romo nepriėmė.“ (M_R_lyd1)

Informantės, kuri dalijosi keliomis konkrečiomis situacijomis, kai nebuvo priimta į darbą, paklausus, kaip dėl to jaučiasi, ji teigė:

„Nesmagu. Pripratau jau, jau pripratau. Anksčiau kažkaip pradėdavau bartis su jais, šnekėt kažką, kažką pasakoti, aiškinti, kaip taip galima taip, mes irgi žmonės. Jūs... Vienas kažkas padaro, apie visus jūs taip šnekat. Tai jūs priimkit mane į darbą, pažiūrėkit, kaip aš dirbu, koks aš žmogus, tada jūs galėsit mane vertinti, ar teisingai taip, ar neteisingai jūs sakot. Tai jūs nežinot manęs, kaip jūs galite taip sakyti, sakau. Jeigu aš... Gerai, aš čigonė, taip, aš neatsisakau šito. Yra pas mus žmonės visokie, ir pas jus, sakau, yra žmonės visokie. Tai aš negaliu [iš vieno žmogaus spręsti] apie kitą žmogų, apie jus kažką sakyti. Aš negaliu, aš neturiu teisės, taip pat ir jūs neturite teisės.“ (M_R_29)

Kaip ir kitose situacijose, kalbėdami apie nesėkmingas darbo paieškas, romai dažnai jaučiasi nusivylę ir jaučia neteisybės jausmą, iš dalies natūralizuojama diskriminacija teigiant, kad su tokiais žmonių reakcijomis romas ar romė yra susitaikiusi, pripratusi, nebekreipianti dėmesio. Bendruomenės lyderė, turinti aukštąjį išsilavinimą, tačiau negalinti įsidarbinti pagal specialybę, svarstė, kad „<...> gal kažkokių antgamtinių galių reikia turėt įsidarbinant <...> mokytoja, net nebeįsivaizduoju“ (M_R_lyd2).

Tad įsidarbinimas išlieka viena opiausių romų įvardijamų problemų. Pasak romų, ypač gilios neigiamos visuomenės nuostatos šiuo atveju užkerta kelią romų savarankiškumo užtikrinimo ir įtraukties progresui. Akcentuojamas neigiamų patirčių, darbdavių atmetimo pasikartojamumas ir ilgalaikiškumas, kuris gali veikti bendrą bendruomenės nusiteikimą dėl įsidarbinimo galimybių – vyraujant patirtimis grįstam giliam įsitikinimui, kad negaus darbo, bendruomenės nariai ilgainiui gali šiose paieškose pasiduoti. Galimybė įsidarbinti yra ne tik finansinės gerovės užtikrinimo klausimas, tačiau ir principinės įtraukties, visuomenės nuostatų kaitos ir pačios bendruomenės nusiteikimo klausimas.

Būsto nuomos patirtys

Ir įsidarbinimo srityje, ir būsto nuomos sferoje romai susiduria su dideliais sunkumais ir turi daug nesėkmingų istorijų. Dideli iššūkiai norint įsidarbinti ir nenoras romams nuomoti būstą aštriausiai atskleidžia visuomenėje vyraujančių stereotipų ir nuostatų žalą – romams sunku užsitikrinti tokius bazinius poreikius kaip galimybę užsidirbti arba turėti būstą dažnai vien dėl savo išvaizdos ir su ja susijusių gajų stereotipų.

„Kitiems sekasi labai sunkiai, kitiems būna, kad jiems buto neduoda, <...>. Pamato romą, viskas, neduoda. Kad kažką padarys. Ir sunku labai. Mes, atsimenu, važiuom buto žiūrėti. Aš važiauvau, nes esu gramatnas [raštingas], aš skaityti, rašyti, ten viską [moku]. Nuvažiuom, telefonu sakė gerai, OK, važiuokite. Mes atvažiuom, mus pamatė ir kažkaip suprato, ir nelabai norėjo mums duoti. Ir nedavė.“ (V_R_19)

„<...> labai daug tokių patirčių. Labai sunku žmonėms nuomotis būstus, nes tik išgirdo, kad esi romė... Iš pokalbio gal iškart nesupranta, kai kalbi telefonu, o tik atvyksti, sako: „Mes pagalvosime“, o paskui atsakymo jokio nėra. Arba pasako, kad jau ten išsinuomojo kiti žmonės. Tai labai daug tokių šeimų, kurioms labai sunku rasti būstus. Kaip ir pati, sakau, gyvenu 15 kvadratų kambaryje, trys asmenys, mažametis vaikas penkių metų. Iki šiol nieko negaliu rasti, kad išsinuomčiau pagal kompensaciją.“ (M_R_25)

Bendruomenės lyderės įsitikinimu, romų galimybės sėkmingai išsinuomoti būstą yra itin menkos ar net neegzistuojančios. Pašnekovės pasakojimu imama ieškoti kitų būdų, kaip išsinuomoti būstą, tačiau tai galiausiai atsisuka prieš pačią bendruomenę:

„<...> aš nežinau, ką turėtų romas padaryti [kad jam išnuomotų būstą], ta prasme, neigiama etiketė. Tada jie pradeda sukčiauti, paprašo kokių ten draugų, kaimynų arba pažįstamų, kad jie bandytų, kad jie išnuomuoja ir eina gyventi, tai mes jau griebiamės drastiškų priemonių ir tada vėl prieš mus atsisuka, jūs ten melagiai, jūs ten tokie ir anokie.“ (M_R_lyd1)

Klausta, kodėl, respondentės manymu, žmonės nėra linkę išnuomoti romams būsto, ji teigė, kad žmonės greičiausiai „bijo. <...> Gal bijo, kad sugadins namą, pradės kažką ten daryt ar kažką panašaus.“ (M_R_26). Moters manymu, dažnai vadovaujamosi stereotipais, o norint spręsti šią sudėtingą padėtį labai svarbu skatinti ir sudaryti sąlygas žmonėms tiesiog „pabandyt išnuomot. Reikia viską gyvenime pabandyt, nebijot pabandyt“ (M_R_26).

Iššūkiai nuomojantis būstą yra bendra Lietuvos romų problema, aktuali daugeliui romų, kurie nėra paveldėję ar patys įgiję būsto. Informantai liudija pasikartojančius atvejus ir nepastebi pokyčių laike. Nors pokalbių metu didžiausiu trikdžiu įvardijamos neigiamos visuomenės nuostatos ir iš to kylanti romų kilmės asmenų baimė, ypač svarbios yra ir prieinamos pagalbos priemonės – tarpininkai, veiksnius kompensaciniai mechanizmai.

Vilniaus Kirtimų taboro²⁰⁹ griovimo atvejis

Kalbėdami apie būsto nuomą Vilniuje gyvenantys ir taborė augę kalbinti romai neišvengiamai dalijosi savo patirtimi, kad buvo priversti išsikraustyti iš taboro ir koku principu šis iškraustymas buvo vykdomas. Tai gana išskirtinis atvejis, kurio pasekmės žmonės vis dar jaučia šiandien prisimindami nekorektiškas išskeldinimo procedūras ar vis dar neturėdami užtikrinto būsto po išskeldinimo. Šis atvejis atskleidžia daugybę diskriminacijos dėmenų ir buvo įvardytas visų tyrimo dalyvių, kurie toje vietoje augo ar gyveno. Tad nors atvejis yra susijęs išskirtinai su Vilniaus romų bendruomene, jis yra iliustratyvus platesnės diskriminacijos pavyzdys.

Didžioji visuomenės dalis ir institucijos taborą vertina kaip įvairių kriminalinių ir kitų panašių problemų lopšys, tačiau jame gyvenusiems asmenims tai visų pirma buvo namai. Šioje gyvenvietėje sukurti socialiniai ryšiai, taip pat ryšiai ir kontaktai su institucijomis, švietimo įstaigomis romų bendruomenei buvo ypač svarbūs, juos priverstinai išskeldinti gyventojai neretu atveju turėjo kurti iš naujo.

Europos Sąjungos institucijos jau ilgą laiką skiria daug dėmesio neformalioms romų gyvenvietėms ir skatina desegregaciją, t. y. siekį užtikrinti kokybišką būstą, paslaugų prieinamumo infrastruktūrą, mažinti socialinę atskirtį ir kt. neformaliose gyvenvietėse gyvenantiems romams²¹⁰. Šie procesai yra skirti įtraukčiai skatinti ir žmogaus teisėms užtikrinti. Tačiau Vilniaus Kirtimų taboro atveju informantai liudija ne tik brutalų pačios gyvenvietės griovimo procesą, tačiau ir teisės į būstą neužtikrinimą jau po gyvenvietės nugriovimo:

„<...> atėjo policininkai iš II-ojo komisariato ir mums įsakė nugriauti savo namą. Bet <...> oficialaus dokumento neturėjo, kad mes turėtume nugriauti savo namą. Jie atėjo iš savo valios. Mums davė savaitę, kad nugriautume garažą, o tris mėnesius (tai buvo vasara), kad mes nugriautume savo namą. Jeigu mes nenugriausim, tai mes gausim baudą. Bet eikit kur norit, taip ir pasakė. Eikit kur norit.“ (M_R_26)

„Jo, labai sudėtingas [iškraustymo procesas]. Pirma išėjo mama iš taboro, dar močiutė ten gyveno – mama išėjo pirma. Ir tada [po] kažkiek laiko, kai nugriovė močiutės namą, jokie socialinio būsto negavom, tai mama nuomojosi tokį kambarį, kaip rūsyje. Močiutė ten gyveno su savo sūnum <...>. O aš jau tuo momentu buvau ištekėjusi ir gyvenau pas vyro motiną. Etapas buvo sunkus, nes iki šiol močiutė, jau kiek metų praėjo, praėjo penki metai, ir nieko taip ir negavo.“ (M_R_25)

Taboro griovimo atvejis taip pat iliustruoja policijos pareigūnų ir romų bendruomenės santykį:

209 Europos Parlamentas (2022). 2022 m. spalio 5 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl romų bendruomenių, gyvenančių ES gyvenvietėse, padėties (2022/2662(RSP)). Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0343_LT.html

210 Europos Parlamentas (2022). 2022 m. spalio 5 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl romų bendruomenių, gyvenančių ES gyvenvietėse, padėties (2022/2662(RSP)). Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0343_LT.html

„Daug buvo tokių vaizdų, kaip policija puldavo vaikus, nematydavo, vaikas, ne vaikas, moteris, nėščia, nenėščia, ten skirtumo nebūdavo, senas, nesenas – visus daužydavo.“ (V_R_19);

„<...> ateina policija ir sako: jūs turit nugriauti namus savo, kai pas mus sugriovė tuos namus tabore, o jei nenugriausit, važiuosit į Panevėžio centrą, į pataisos namus.“ (M_R_25).

Informantų pasakojimai liudija, kad žeminantis policijos pareigūnų požiūris ir elgesys buvo reikšminga neetiško taboro griovimo ir iškeldinimo dalis.

Vilniaus Kirtimų taboro atvejis iliustruoja įvairialypius diskriminacijos aspektus ir liudija sisteminę romų diskriminaciją. Vienas svarbių pavyzdžių – neetiškas nugriovimo procesas ir iškeldinimas nesuteikiant prieinamo alternatyvaus būsto. Todėl taboro griovimo pasekmių vertinimas, žalos kompensacijos mechanizmai ir teisės į būstą užtikrinimas ten gyvenusiai romų bendruomenei vis dar išlieka aktualūs.

„Motyvacijos stoka“ ar ilgametė atskirtis ir diskriminacija?

Dažnai kalbant apie romų integraciją ir įvairias įtraukties priemones susiduriama su visuomenėje paplitusia stereotipine nuostata, kad patiems romams stinga motyvacijos, kad jie patys neprisiima atsakomybės už savo situaciją, nesiiama veiksmų dėl savo įtraukties ir būtent todėl esą neveikia vienos ar kitos integracijos priemonės. Tokia kaltinanti nuostata yra problemiška dėl daugelio jau įvardytų priežasčių. Pirmiausia, motyvacija nėra išskirtinai asmeninė savybė, kurią žmogus turi arba neturi, tai ir ne kultūrinis tautos bruožas – tai priklauso nuo asmens konteksto, nuo patirties, nuo socialinės ir ekonominės padėties, emocinės būklės ir kitų veiksnių. Augant bendruomenėje, kuriai įprasti tam tikri gyvenimo modeliai, nuolatinė atskirties ir dažnai gyvenimo ant skurdo ribos patirtis, kada asmens šeima, artimieji ir pažįstami nuolat dalijasi panašiomis istorijomis apie nepriėmimą, negalėjimą užsidirbti, išsinuomoti būsto ir kitais panašiais patyrimais, pasitikėjimas galimybėmis ir motyvacija aktyviau įsitraukti į visuomenės gyvenimą nėra savaime suprantami, todėl ir kalbėti apie asmeninę motyvacijos stoką tampa problemiška. Bendruomenės lyderis pabrėžia, kad:

„ne visi turi ryžto, ne visi turi drąsos, ne visi turi motyvacijos, ir tai irgi, tai yra žmogiškas faktorius ir taip toliau. Kiekvienas norim valgyti, kiekvienas norim išlaikyti savo šeimą. O kaip, čia jau yra kitas klausimas. Tai vat mes kaip bendruomenės pirmininkai turim klausit, o kaip tu pamaitinti savo vaikus, kaip tu nori gyventi. <...> Tai aš [kaip bendruomenės lyderis] tada turiu dirbti su plačiąja bendruomene, kad sumažinti visus tuos stereotipus, kad įgalinti žmogų, kad moterims, vaikams, <...> kad jie galėtų ten tvarkingai mokytis... Nu, čia yra visas gyvenimo spektras, kaip sakyti. Bet turi būti palaikymas iš valstybės, nes valstybė turi būti suinteresuota, kad jos bendruomenės nariai, kad visa bendruomenė, mes dabar nesakom, kad žydų, lenkų, romų ar taip toliau, bet kad visa bendruomenė būtų laiminga ir neštų valstybei savo gerus dalykus.“ (V_R_lyd3)

Tad gerųjų pavyzdžių skatinimas ir papildomos motyvacinės priemonės yra būtinos ne dėl to, kad romai stokoja tam tikrų vidinių savybių, o dėl ilgalaikių sudėtingų gyvenimo sąlygų, ilgametės atskirties, diskriminacijos ir to pasekmių. Bendruomenės lyderis apibendrina:

„Ir, aišku, reikia motyvuoti bendruomenę, kad jinai norėtų, kad jinai matytų vis tiek tą... Nes motyvuoti žmogų yra labai labai sudėtinga, visų pirma [todėl], kad jie yra diskriminuojami visą savo gyvenimą, bet ir kitas dalykas, kad kiti turi, kaip lyderis, juos motyvuoti, kad jie galėtų tuo patikėti, kad tu gali tikrai padaryti kažką gero, <...>. Tai čia yra didžiulis ir sunkus darbas iš tikrųjų.“ (V_R_lyd3)

Sisteminė, ilgalaikė romų bendruomenės diskriminacija, lėti integracijos pokyčiai ir nedidelis romų bendruomenės įsitraukimas rodo susidariusią uždaro rato situaciją, kai daug kartų susidūrę su neigiamomis nuostatomis iš viešųjų paslaugų tiekėjų, institucijų atstovų, potencialių darbdavių, švietimo įstaigų ir tiesiog visuomenės narių, romai yra linkę nepasitikėti institucijomis, jų teikiamomis paslaugomis, apskritai valstybės teikiama pagalba ir visuomenės teikiamomis galimybėmis, dėl to kreipiasi tam tikrų paslaugų ar įsitraukia į visuomenės gyvenimą mažiau. G. Čeledinaitė tokią situaciją dar vadina uždaru diskriminacijos patyrimo ratu, nurodydama būtent visuomenės priešiško ir diskriminacijos patirčių lemiamą tą patiriančių tautinių bendruomenių uždaramą, kuris savo ruožtu didina aplinkos priešišumą²¹¹. Minėta, kad ne tik motyvacija, tačiau ir pasitikėjimas viešosiomis paslaugomis, pasitikėjimas tam tikrų integracijos priemonių siūlomomis galimybėmis tokiomis aplinkybėmis nėra savaime suprantami – jie gali būti prarandami ir turi būti aktyviai skatinami. Dėl šių priežasčių ne tik neįgyvendinamos esminės romų teisės, bet ir gali būti didinama jų socialinė, ekonominė ir kultūrinė atskirtis.

Daugialypė diskriminacija

Esminė romų bendruomenės skirtis tiek nuo kitų tautinių bendruomenių, tiek nuo kitų visuomenės mažumų grupių yra tai, kad bendruomenės padėtis yra sudėtinga vertinant praktiškai visus socialinius rodiklius ir bendruomenė yra tam tikroje socialinėje atskirtyje. Tad nepakanka žvelgti į romus kaip į etninę mažumą, nes su romų etniškumo stigma yra susipynę itin daug kitų dėmenų: gyvenimas skurde ar ant skurdo rizikos ribos; diskriminacija darbo rinkoje; patirtis įkalinimo įstaigoje; buvimas vieniša daugiavaike moterimi; menkas išsilavinimas. Todėl stigma daugeliu atveju neapsiriboja tuo, kad asmuo yra romų kilmės, ji yra daugiasluksnė.

Pavyzdžiui, informančių liudijimais, romų šeimose moterys patiria didelę dalį atsakomybės už šeimą ir šeimos gerovę. Teigdama, kad į namų ruošą ir šeimos gyvenimą vyrai įsitraukia po truputį vis labiau, informantė pabrėžė, kad „ir namai, ir vaikai, ir viską... Ir pinigai, viskas. Viską moterys“ (M_R_29). Toks lūkestis moterims ne tik užkrauna nelygiavertę atsakomybę buityje, bet ir susipina su įvairia diskriminacijos patirtimi visuomenėje, taip ją pastiprindama.

Diskriminacinių pagrindų sankirta matyti kalbant apie būsto nuomą – reikia ne tik ieškoti, kas išnuomotų būstą romų kilmės asmeniui, bet ir sutiktų tvarkyti dokumentus, kad už nuomą galima būtų mokėti valstybės skiriama kompensacija. Informantė, auginanti negalią turintį vaiką, dalijasi:

---

211 Čeledinaitė, G. (2015). Žydų tautinės mažumos diskriminacijos patyrimas socialinių transformacijų kontekste. *Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai*, 4, p. 1–6

„Prieš keturis metus gavau socialinį kambarį, 15 kvadratų [kvadratinį metrų]. Mes esam trys asmenys – vyras, aš ir vaikas. Vaikas turi neįgalumą. Iki šiol niekaip negalim pakeisti, kad gautume didesnį. Kiek buvau teikusi prašymų, visus dokumentus vaiko, kad man sąlygos neatitinka, tai taip jokių atsakymų gerų ir negavau. Visi sako, kad gali išsinuomoti pagal kompensaciją, bet kaip žinot, romams išsinuomoti labai sunku.“ (M_R_25)

Ta pati informantė pasakojo ir apie papildomus sunkumus dėl darbo, kurių kyla auginant vaiką su negalia:

„Šiuo metu auginu vaiką, jam yra penki metai. Pati esu dirbanti – dirbu pedagogo padėjėja ir vieno projekto esu koordinatorė. Tai vaikas lanko darželį, po darželio būna čia su manim. O anksčiau negalėjau dirbti, nes, kaip ir pasakojau, auginu vaiką su neįgalumu, todėl daug reikėjo su vaiku leisti laiko. <...> anksčiau dirbau grožio sferoje antakių meistrė, makiažo kursus baigiau, daug kursų baigiau toje sferoje. Bet negaliu dirbti to, nes neturiu, kur palikti vaiko, vyras irgi dirba.“ (M_R_25)

Tai ypač iliustratyvus pavyzdys, parodantis, kad priklausymas romų bendruomenei neapsiriboja kilme, kad yra daug gyvenimo aplinkybių, diskriminacijos pagrindų, kurie susikerta ir kuriuos būtina turėti omenyje siekiant atliepti bendruomenės, patiriančios daug socialinių ir ekonominių iššūkių, poreikius.

Diskriminacijos patirčių visumos formuojama atskirtis

Nuolatinės diskriminacijos patirtys ir jų visuma formuoja specifinį santykį su likusia visuomenės dalimi, santykį, paremtą atskirtimi, kurioje auga ir gyvena romų kilmės asmenys. Teiraujantis apie šią bendrą potencialią skirtį visi informantai teigė ją jautę augdami ir vis dar jaučiantys:

„Pačioj bendruomenėj gal nebuvo jokių skirtumų, bet buvo visada skirtumas, kad mes va romai, o ten va jau kita tautybė, kiti žmonės. <...> Jautėsi, nes visada turėjom nuo žmonių tokį atstūmimą, nežinau, kaip čia teisingai pasakyti. Jautėsi, kad mes trupučiuką ne to lygio.“ (M_R_25)

„Čia ne mes skiriam, čia, galima sakyti, kiti žmonės. Čia lietuviai mus daugiau atskiria. Pamato mūsų odą, viskas, vadinasi, ne žmogus, galima sakyti. <...> Taip, jaučiasi, kaip anksčiau, šimtą, du šimtus metų atgal, kai juodo žmogaus neimdavo į darbą, nieko. Uždaryti, galima sakyti, kaip kalėjime gyveno. Čia taip pat, galima sakyti, dabar. Rasizmas.“ (V_R_19)

Bendruomenės lyderė pabrėžė, kad „[Romai Lietuvoje] visą laiką asocijuojasi su kažkuo labai blogu, labai blogu, nedarbingumu, nusikalstama veikla, gal kažkokiu net nešvarumu, nu vienu žodžiu, kad žmogiukai, kurie yra niekam nereikalingi, nereikšmingi.“ (M_R_lyd2). Romų jaunuolis taip pat dalijosi, jo manymu, paplitusiomis asociacijomis ir stereotipais, kurie kuria atskirtį: „Žmonės galvoja

dažniausiai, kad esam narkotikų platintojai, esam vagys... <...> Kad esam durniai, nemokam, nesuprantam, kad nei skaityti, nei rašyti nemokam, šitą galvoja. O čia ne faktas.“ (V_R_19)

Paklausus, kaip ši skirtis reiškiasi kasdienybėje, viena informantė pateikė pavyzdį:

„Jie [lietuviai, kiti visuomenės nariai] pasitraukia nuo tavęs. Pradedu nuo tavęs trauktis, iškart paima savo tašes, prie savęs prigludžia. Netgi stovi ir žiūri į tave tiesiog taip, kad jautiesi kaip ne žmogus. Jie stovi ir į tave žiūri, nužiūrinėja. <...> [Dėl to jaučiasi] blogai. Tikrai blogai. Bet mes kažkaip pripratę prie to... Tai pripranti, ir viskas.“ (M_R_26).

Bendruomenės lyderė taip pat dalijosi nuolatinio atskirties jausmu ir pailiustravo savo patirtimi, kad santykį su aplinka formuoja jos odos spalva:

„Tu [romas] pastoviai, suprantat, arba žingsnis ne toks, arba dar kažkas, pastoviai esi išengiamas <...>. Aš turiu kaip pavyzdį, pavyzdžiui, aš pasistatau metru toliau prie namo mašiną, man kaimynas kviečia policiją, kad aš mašiną perstatyčiau. Jūs esat matę? Nu čia yra žiauru.“ (M_R_lyd2)

Viena vertus, tam tikrą atskirties jausmą galima būtų sieti su gyvenimu Vilniaus Kirtimų tabore, kuris dėl vienokių ar kitokių priežasčių galėjo suteikti atskirumo jausmą, pavyzdžiui, dėl gana uždaro gyvenvietės pobūdžio ar išorinio egzotifikavimo: „Nes paskutinius metus tai ir ateidavo ten į ekskursiją pasižiūrėti kaip į laukinius, pirkdavo bilietus. Tai tokia, žinot, kaip ir diskriminacija...“ (M_R_25). Kita vertus, romai, kurie nėra gyvenę tabore ar panašioje romų gyvenvietėje, lygiai taip pat liudija apie bendrą nepriėmimo jausmą gyvenant Lietuvoje. Tą neabejotinai taip pat liudija ir nuo 2005 metų atliekamos visuomenės nuomonės apklausos, rodančios tik labai minimaliai kintančią socialinę distanciją romų atžvilgiu per pastaruosius beveik 20 metų²¹².

Tai paryškina pasidalijimai, kad Lietuvoje daug reikšmės diskriminacijos kontekste turi asmens išvaizda, odos spalva: „Nu tai iš karto, kai pamatai romą, tai akivaizdu, kad jis ne lietuvis, tai išvaizda, mes esam tamsesnio gymio, ar ne.“ (M_R_lyd1). Kitos informantės manymu, tai nutinka iš tiesų dažnai, tačiau nuolatinis skirstymas pagal šiuos bruožus „yra netinkamas elgesys, nėra skirtumo, kokie yra tavo odos bruožai, kokie yra tavo plaukai, tamsūs ar šviesūs“ (M_R_25). Pašnekovai dažnai tai supriešina su patirtimi užsienyje, pavyzdžiui, Londone: „Nes ten faina, taip neatsiskiria, ar čia indai, ar čia kiti, nes visi panašūs.“ (M_R_27).

Ilgalaikės sisteminės diskriminacijos, atskirties patirtis daugeliui romų sukelia neteisybės jausmus, pirmiausia – jie nėra laikomi lygiaverčiais visuomenės dalyviais ir piliečiais: „Nors mes irgi esam Lietuvos piliečiai, ir gimėm čia, ir užaugom čia, ir mūsų mamos, ir močiutės, ir tėvai, visi... Bet kažkaip tai atskiria mus.“ (M_R_25) ir kad vis dar yra vertinami visi vienodai, remiantis blogaisiais pavyzdžiais. Šis neteisybės jausmas įvardytas daugelio kalbintų romų:

---

212 Etninių tyrimų institutas (2021). Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto užsakymu atliktos visuomenės nuostatų apklausos 2020 m. rezultatai. Prieiga per internetą: <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2021/01/Visuomen%C4%97s-nuostatos-apklauso-rezultatai-2020.pdf>

„<...> mes esam taip matuojami pagal vieną liniuotę, suprantat? Suprantat, kiek miške yra medžių, tiek ir žmonių yra visai skirtingų, ar ne. Tai to ir norėtusi, kad būtų ir ta sakykim tolerancija tautų įvairovei <...>“ (M_R_lyd2)

„<...> visur yra blogų ir gerų žmonių. Visur, visose tautose. Aš nesakau, kad mes esam geri. Tarp mūsų yra blogų, tarp mūsų yra ir gerų. Bet mus visą laiką nurašo pagal vieną žmogų. Jei vienas kažką padarė, tai mus ir nurašo pagal tą vieną žmogų.“ (M_R_26)

„<...> jei kažkas kažką padaro, aš nesu atsakingas už tą žmogų. Aš esu atsakingas už savo šeimą, aš, kaip tu, nesu atsakingas, man neįdomu, kas ten ką padarė. O jeigu tau vienas padaro kažkokią nesąmonę, tai reiškia, visi tokie. Tai neteisinga kažkaip.“ (V_R_19)

„<...> yra tam tikros uždėtos mums etiketės.“ (M_R_lyd1)

Tokį neteisybės ir atskirties jausmą neabejotinai formuoja įvairi diskriminacinės patirtis, aptarta prieš tai, o patyrimų visuma kuria šį bendrą atskirties jausmą. Kalbinti romai yra augę ir nuolat lydimi bendro atskirties jausmo, kad yra ne savi, kitokie, nepakankami ar netinkami, ir šis jausmas formuoja ir pačių romų savęs kaip visuomenės dalies (ar ne dalies) suvokimą. „*Nėra aplinkoj, kad žmonės irgi priprastų prie mūsų. Mes visada esam atstumti.*“ (M_R_25). Todėl romų kaip Lietuvos piliečių, visuomenės bendrakūrėjų ir dalyvių pripažinimas politiniu lygmeniu turėtų būti pagrindas ir atspirties taškas siekiant visapusiško ir ilgalaikio romų atskirties mažinimo. Kuriant praktines įtraukties priemones dėmesingumas šiai idėjinei plotmei yra svarbus kuriamų priemonių kokybei ir siekiant užtikrinti ilgalaikį poveikį.

Lietuvos romų padėties gerinimo lūkesčiai politikos formuotojams

Interviu metu taip pat buvo teiraujama, kokius įvairių išsakytų iššūkių sprendimų ar padėties gerinimo lūkesčius informantai turi visuomenei ar valstybės institucijoms. Pagrindiniai įvardyti trūkumai ir lūkesčiai buvo žiniasklaidos atsakingumo skleidžiant informaciją, susijusią su romais ir formaliojo švietimo apie romus stoka ir svarba.

Lūkesčiai žiniasklaidai ir formaliajam švietimui

Nors žiniasklaidos monitoringo duomenimis romų reprezentacija žiniasklaidoje pozityviai kinta, 2021 metais daugiau nei trečdalyje žiniasklaidos publikacijų romai vis dar buvo minimi neigiamame kontekste²¹³. Iš interviu akivaizdu, kad romai jaučia didžiulį nepasitikėjimą žiniasklaida ir pyktį dėl visai neseniai gajų (ir vis dar pasitaikančių) neigiamų tendencijų apie romus, išskirtinai susijusių su

---

213 Media4change (2021). Žiniasklaidos monitoringas: Vasaris 2021. Prieiga per internetą: https://www.media4change.co/wp-content/uploads/2021/04/Z%CC%8CiniasklaidosMonitoringas_Vasaris2021-1.pdf

kriminaliniu, neigiamu kontekstu. Ypač pabrėžiamas nepasitenkinimas tendencija, kai straipsniuose pabrėžiama romų tautybė aprašant nusikaltimą, ir nusivylimas, kad tai stipriai prisidėjo ir, romų teigimu, prisideda prie didžiulės stigmatos:

„Nes mūsų žiniasklaida tokį šampą ant mūsų visų pastatė, kad mes mokam tik narkotikus pardavinėti, vogti, pridaužyti kažką tai... Jie tokią informaciją apie mus paskleidė ir viskas.“ (M_R_26)

„Lietuvoje juk žmonės irgi daro nusikaltimus ir lietuviai, tai kodėl, aš nesuprantu, ta tautybė visą laiką turi būt pabrėžiama.“ (M_R_lyd2)

„Žiniasklaidoj, jeigu padaro tą patį nusikaltimą lietuviai <...> ar dar iš kažkur tai piliečiai, tai ne taip yra kalbama, kaip yra kalbama apie mus romus. Nors tas pats yra [nusikaltimas] arba dar blogiau, tai taip nėra kalbama, kaip apie mus.“ (M_R_25)

Kadangi Lietuvoje viešai pateikiamų žinių apie romus, jų istoriją ir kultūrą yra nedaug, žiniasklaidos vaidmuo, ypač tada, kai aktyviai kuriama ir palaikoma asociacija su nusikalstamumu, romams atrodo ypač reikšmingas: „Nežinau, bet man toks jausmas, kad jie nori, kad daug labiau žmonės mūsų nekęstų. Jie nori išvis mus... Jei prasidėtų karas pas mus Lietuvoje, žinokit, mus pirmus iššaudytų.“ (M_R_26). Nešama viešos žinios skleidimo atsakomybė romų priimama jautriai.

Visi tyrime kalbinti romai užsiminė, kad istorinių ir kultūrinių žinių apie romus bendrai Lietuvoje, o ypač mokykloje, stinga. Klausiant, iš kur informantę yra pasiekusios žinios apie romų istorija, ji teigė, kad tam reikšmės turėjo buvimas aplinkoje, kurioje romų istorijos svarba akcentuojama ir reflektuojama, tačiau to nebuvo mokykloje:

„Tikrai ne iš mokyklos, o iš Romų visuomenės centro, iš žmonių, kurie čia dirba, ir iš tėvų. Mokykloj tikrai nebuvo jokios informacijos. Net iš Antrojo pasaulinio karo, pavyzdžiui, niekada mums nepasakojo apie Holokaustą, kas vyko Lenkijoje, nieko niekada apie tai nežinojom, nors ir istorijoje tai turi būt, bet nėra.“ (M_R_26)

Atkreipdama dėmesį į romų istorijos žinomumo skurdumą ir integracijos formaliajame švietime stoką bendruomenės lyderė pasidalijo istorija:

„<...> susiradau tokį vieną netgi romą, kuris dirba dėstytoju būtent Prancūzijoje ir jisai būtent dėsto va šitą ir nagrinėja va šituos dalykus, holokaustą, romų istoriją ir jisai su manim pasidalino visu šituo dalyku ir aš galvoju, ne, aš sieksiu čia mokyklose, kad taip būtų, ir sieksiu vieno dalyko, kad istorijos vadovėliuose atsirastų nors du sakiniai apie romų holokaustą. Tai yra mano siekiamybė.“ (M_R_lyd1)

Kita bendruomenės lyderė, pasakodama apie romų genocidą, teigė:

„Bet tai yra istorija ir tą istoriją, ar ne, jeigu mes gyvenam Lietuvoj, <...> mūsų istoriją turi žinot. Tai aš sakau, kad reikia tada daryti tokius gal ir edukacinius dalykus, ar ne, gal mokyklose pristatinėti kažkokias tai knygutes, kas yra romai, ar ne, ir ta prasme rodyti, rodyti tą kultūrą, o ne tik tai tuos stereotipus.“ (M_R_lyd2)

Tad žiniasklaidos atstovų atidumas ir jautrumas romų reprezentacijai viešojoje erdvėje yra ypač svarbus didžiulę stigmą nešančiai bendruomenei. Romų istorija ir kultūrinė reprezentacija nėra matoma ne tik viešojoje erdvėje, bet nėra integruota į formalųjį švietimą, tai sudaro palankią terpę stereotipams plisti ir juos palaikyti. Tai taip pat iliustruoja menką romų kaip mūsų istorijos ir visuomenės dalies suvokimą.

Romų lyderių lūkesčiai valstybės politikai

Visi tyrime dalyvavę romų lyderiai kaip vieną svarbiausių poreikių ir lūkesčių valstybės ir savivaldybės institucijoms įvardijo politinį palaikymą ir romų įtraukimą į sprendimų priėmimus. Visų trijų kalbintų romų lyderių teigimu, politinis palaikymas yra viena esminių sąlygų romų padėčiai Lietuvoje gerinti. Paklausta, kokius gali paminėti būdus siekiant romų teisių progreso, bendruomenės lyderė teigė: *„Kokias būdais, čia tiktai valstybės tarnautojų pagalba. <...> ir su valstybės pagalba mažinti atskirtį, mažinti romų atskirtį, kurti tam tikrus projektus ir daryti tuos projektus, kad tai būtų ne tik varnelė padėta.“ (M_R_lyd2)*. Kitas bendruomenės lyderis teigė: *„Tiesiog reikia politinės valios. Nu ir politinės, kaip sakyti, tokių sprendimų, tokių platesnių, kad įgalinti romus. Nes iš tikrųjų tai yra labai menkas įgalinimas, tik viešųjų įstaigų sektoriuje.“ (V_R_lyd3)*. Trečioji bendruomenės lyderė, klausiama, kokią reikšmę romų įtraukties progresui turi valstybinio ar savivaldybės lygmens integracijos priemonės, teigė: *„Turi didelę, pačių didžiausią, pačių pačių didžiausią. <...> Tai [veikiančios integracijos priemonės] yra labai labai svarbu, tai patį didžiausią indėlį neša, patį patį didžiausią.“ (M_R_lyd1)*

Kiti romų lyderių pabrėžiami instituciniai aspektai buvo susiję su principiniu romų įgalinimu veikti, skyrėsi nuo pasyvaus integracijos į visuomenę principo. Taip pat akcentuojamas pačios bendruomenės atstovų, pačių romų įtraukimas į sprendimų priėmimą ir bendruomenei aktualių sprendimų priėmimo užtikrinimą: *„Antras dalykas, va tas yra, kartais priimami sprendimai, o romai net nežino kai kurių, ir kartais jie labai tokie, nu, paviršutiniški. Nu, tiesiog uždedamas ženkliukas, kad tai padaryta, įvykdyta.“ (V_R_lyd3)*

Tad tyrime kalbinti romų lyderiai vienareikšmiškai pabrėžė politinės valios ir institucinės lyderystės poreikį kaip esminį siekiant reikšmingo romų teisių užtikrinimo ir įtraukties Lietuvoje progreso. Bendruomenės lyderiams atrodė svarbios ne tik praktinės įtraukties priemonės, bet ir valstybinio lygmens pripažinimas romų kaip Lietuvos piliečių bei politikų aktyviai išreikštas noras gerinti sudėtingą šios bendruomenės padėtį Lietuvoje.

Romų diskriminacija ir teisių užtikrinimo iššūkiai institucijų ir NVO požiūriu

Šioje dalyje pateikiamos įžvalgos iš *focus* grupės diskusijos, kurioje dalyvavo skirtingų institucijų atstovai ir atstovės, dirbančios su skirtingais romų bendruomenės klausimais. Diskusijoje taip pat dalyvavo NVO atstovės, dirbančios su romų bendruomene, tad pateikiamos ir jų nuomonės ir pastabos.

Diskusijoje bendrai buvo prašoma pasidalyti savo patirtimi dirbant skirtingose romų bendruomenėi aktualesiose srityse, teirujamasi, su kokiais iššūkiais susiduria institucijų atstovai siekdami gerinti romų padėtį, kaip vertina dabartines institucines pastangas. Ataskaitoje pateikiami pagrindiniai įvardyti iššūkiai ir diskusijoje išryškėjusios temos, vienaip ar kitaip iliustruojančios kylančius iššūkius ar tyrime aptariamas problemas. Pozicijos toliau pristatomos apibendrintai, nurodant, ar atstovas / atstovė yra iš valstybinio lygmens institucijos, savivaldybės ar NVO.

Romų padėties progresas institucijų požiūriu

Viena iš pagrindinių *focus* grupės diskusijos linijų tapo išryškėjusi įtampa tarp valstybės ir savivaldybės institucijų atstovų ir NVO atstovių dėl progreso romų įtraukties ir visuomenės nuostatų kaitos srityse. Valstybės ir savivaldybės institucijų atstovai progresą romų įtraukties srityje perteikė gana pozityviai ir norėjo pabrėžti būtent teigiamus aspektus. NVO atstovės savo ruožtu aptardamos romų padėtį Lietuvoje vardijo iššūkius ir kritinius valstybės politikos aspektus.

Diskusijoje dalyvavusios valstybinės institucijos atstovės teigimu, romų padėties Lietuvoje nėra su kuo palyginti – visų Lietuvos tautinių mažumų kontekste romų bendruomenė yra išskirtinė kalbant apie neigiamas visuomenės nuostatas ir socioekonominę padėtį. Tačiau atstovė, komentuodama prastą visuomenės nuostatų situaciją romų atžvilgiu Lietuvoje, teigiamai akcentavo, kad situacija nėra visiškai stagnacinė ir pamažu teigiamai kinta, ir nesutiko jai oponuojančia NVO atstove.

Kadangi viena iš esminių romų integracijos programų yra vykdoma Vilniaus miesto savivaldybėje, diskusijoje dalyvavę trys Vilniaus miesto savivaldybės atstovai nemažai dėmesio skyrė šios programos priemonėms iš savo perspektyvos aptarti. Pirmiausia, atstovai taip pat gynė poziciją dėl vykstančio romų bendruomenės padėties progreso. Vienos iš atstovių teigimu, yra netikslu sakyti, kad situacija nekinta:

„Gal bendraja prasme ir atrodo, kad nieko faktiškai nesikeičia, bet kai tu dirbi tiesiogiai su organizacijom, tu matai visai kitą pusę, <...> taip, nėra tobula <...>. Mažais žingsneliais, kad taip tu globaliai tu to nepakeisi, bet bent jau rankos nenusvyra bedarant, todėl, kad tu bent kažkokį mažą rezultatą matai, tu eini ne į minusą, o į plusą.“

Progresą integracijos srityje, savivaldybių atstovių teigimu, galima matyti vien iš to, kad dar neseniai būdavo naudojamos tokios priemonės:

„<...> į taborą nuvažiuodavo socialinių paslaugų centro darbuotojai su policijos palyda ir į mokyklas lydėdavo vaikus <...>, bet šitos paslaugos yra atsisakyta ir aš manau, kad vien iš tos pusės, kad atsiranda pačių tėvų, pačių vaikų motyvacija lankyti.“

NVO atstovės ir viena iš valstybės institucijos atstovių šiai pozicijai prieštaravo akcentuodamos ilgalaikius romų bendruomenės iššūkius, kurie ilgalaikėje perspektyvoje beveik nekito. Skirtingi žiūros taškai dirbant skirtingose pozicijose yra suprantami ir bene natūralūs, tačiau ši institucijų pozicija dėl esamos padėties signalizuoja ir tam tikrą platesnį požiūrį į visapusišką bendruomenės įtrauktį. Pateikti pavyzdžiai iliustruoja, kad vertinami praktiniai, tiesioginiai rezultatai atsižvelgiant į susiklosčiusią situaciją ir turimas priemones. Nors orientacija į tiesioginius rezultatus dirbant šiame lauke gali būti suprantama kaip natūrali darbo dalis, tai taip pat liudija ilgalaikės, sisteminės įtraukties vizijos, strategijos ir priemonių stokos pasekmės, t. y. kad strateginės vizijos prieiga ir sisteminiai pokyčiai neatrodo kertiniai. Vė viena iš oponuojančių valstybinės institucijos atstovių, kalbėdama apie nemažėjančią socialinę distanciją romų atžvilgiu, teigė: „<...> gal mes kažką ne taip darom, kalbant apie romų teisių užtikrinimą.“

Šis diskusijos aspektas įžvalgus tuo, kad atspindi vieną iš sisteminio požiūrio į įtrauktį stygiaus pusių, aptarto anksčiau teisinėje dalyje ir išskleidžiamo kitoje dalyje pačių institucijų atstovų žodžiais.

Ribotas romų padėties kompleksškumo vertinimas

Pasak diskusijoje dalyvavusios NVO atstovės, valstybinėse įstaigose ir politiniuose kontekstuose vis dar sulaukiama klausimo, kodėl romus reikėtų išskirti iš kitų tautinių mažumų ir skirti jiems ypatingą dėmesį kuriant tikslingus įtraukties planus. Taip iliustruojamas romų padėties vertinimas ne kaip vienos iš socialiai pažeidžiamiausių bendruomenių Lietuvoje, bet kaip „jų“, romų problemų.

Nors didžioji dauguma diskusijoje dalyvavusių institucijų atstovų yra susidūrę su romų padėties Lietuvoje sudėtingumu savo kasdieniame darbe, diskusijoje išsakyti pavyzdžiai parodo, kad ne visi institucijų atstovai ir ne visada mato visą situacijos kompleksškumą ir vaizdą. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie neformalųjį romų švietimą Vilniaus mieste, jame dalyvavęs atstovas susiklosčiusią situaciją pateikė kaip sėkmingą ir neturinčią iššūkių:

„<...> neformaliame švietime nėra tokios kaip ir atskirties, visi pas mus dalyvauja vaikai, jie turi sąlygas dalyvauti švietime ir jie dalyvauja. <...> Mes suteikę dėmesį į investavimą, <...> vaikams, kurie gauna socialinę paramą, priklauso socialiai jautriai grupei, jie gauna dvigubą krepšėlį, tai 40 eurų. Nu tai už 40 eurų jau vaikas gali būrelį praktiškai bet kokį lankyti, aš pats vaikų neturiu, nežinau, gal kolegų galės pakomentuoti, bet šiaip iš esmės galimybės tikrai yra sudaromos.“

Nors neformalusis ugdymas iš tiesų yra viena sėkmingiausių sričių įtraukčiai skatinti, reali situacija yra kompleksinė. Ankstesnėje ataskaitos dalyje aptarta, kad krepšelis yra neabejotinai svarbi priemonės dalis, tačiau ji neatliepia visų kitų diskriminacijos aspektų, su kuriais turi būti dirbama lygiagrečiai. Paties atstovo teigimu, didžiausias iššūkis yra nepakankamas informacijos apie galimybes ir priemones romų bendruomenėje sklaidimas. Tačiau toks pozicijos vertinimas atspindi

ribotą iššūkių, su kuriais susiduria romai, visumos sampratą.

Valstybinės institucijos atstovė kaip vieną iš pozityvių pavyzdžių pateikė Vilniaus Kirtimų taboro griovimo atvejį. Jos manymu, taboras didele dalimi prisidėjo prie neigiamo romų įvaizdžio, nes tai buvo opi problema, apie kurią nuolat rašydavo žiniasklaida. Kalbėdama apie potencialius pozityvius visuomenės nuostatų pokyčius po taboro nugriovimo, atstovė taip pat paminėjo, kad taboro nugriovimas buvo svarbus savivaldybės darbas, nors ir „*galbūt ten ne viskas vyko sklandžiai ir daug buvo bėdų su teisės į būsto užtikrinimu ir su policijos veiksmais*“. Nors diskusijoje Vilniaus Kirtimų taboro nugriovimo tema nebuvo praplėsta, iš šio pasisakymo matyti, kad bendruomenės įvardytos problemos buvo girdimos, tačiau, nepaisant vis dar romų bendruomenę veikiančių neigiamų proceso pasekmių, galutinis rezultatas vertinamas teigiamai. Ši pozicija atliepia bendrą viešajame diskurse vyravusią nuomonę, tačiau ankstesniame skyriuje aprašyti liudijimai leidžia daryti prielaidą, kad tokio neetiško proceso pateisinimas taip pat yra sudedamoji struktūrinės diskriminacijos dalis.

Kitas iliustratyvus pavyzdys – vieno iš atstovų išreikštas džiaugsmas dėl jauno romų bendruomenės amžiaus, tai vertinama kaip bendruomenės potencialas ir perspektyvumas. NVO atstovė oponuodama atkreipė dėmesį, kad tai vienas iš didžiausių bendruomenės iššūkių. Įvardytas romų amžiaus vidurkis diskusijos metu buvo 27 metai. Atstovės teigimu, tai nebūtinai yra tiesioginės sveikatos įstaigos atstovų diskriminacijos pasekmė, nes patys romai teigia, kad šioje srityje diskriminuojami mažiau negu kitose socialinėse sferose. Tačiau tai yra neabejotinai sudėtingų aplinkybių rezultatas – jis gali būti susijęs su gyvenimu bendroje socialinėje atskirtyje, finansiniu nepriteklumi, susiformavusiu polinkiu nesikreipti į sveikatos priežiūros įstaigas ir kitais panašiais aspektais.

Tad aptartas teigiamas integracijos priemonių įtakos vertinimas ir pateikti pavyzdžiai nurodo kiek ribotą romų padėties kompleksiško tarp institucijų vertinimą, visapusiškos, įvairialypės prieigos poreikį ir stoką. Šiame tyrime akcentuojamą stigmų persidengimą ir poreikį galvoti apie romus ne tik kaip atskirą etninę, kultūrinę tapatybę įvardijo ir pabrėžė NVO atstovė:

„<...> gyvenimas ties skurdu turi labai daug įtakos socialiniams įgūdžiams, išsilavinimui ir taip toliau, tad visi tie <...> papildomi iššūkiai ir problemos, jos visada yra nurašomos tautybei, bet čia yra dar problema, kadangi vis dar mato per prizmę ne galvojant apie papildomus iššūkius, su kuriais susiduria iš įkalinimo įstaigų [grįžę romai], <...> tai jie taip pat kaip romai, tai jie turi dvigubą stigmą, arba daugiavaikė romė moteris, norinti išsinuomoti būstą. Tai, žodžiu, labai daug skirtingų stigmų, kurios susipina į vieną, tai apie tai tikrai reikia galvoti“.

Iššūkiai įgyvendinant sisteminę įtraukties politiką ir konkrečias priemones

Kalbėdami apie savo darbo specifiką institucijų atstovai įvardijo keletą praktinių iššūkių, su kuriais susiduria įgyvendindami numatytus įtraukties planus ar priemones, ir bendro pobūdžio iššūkius.

Vienas iš konkrečių savivaldybės įvardytų iššūkių – **negalėjimas įgyvendinti tam tikrų integracijos plane numatytų priemonių**. Pavyzdžiui, romų bendruomenės atstovų interviu metu įvardyta būsto nuomos problema buvo įgarsinta kaip ypač aktuali ir iš savivaldybės atstovų. Vienos

atstovės teigimu, net ir numaćius konkrećią būsto uţtikrinimo priemonę programoje ir kelis kartus organizuojant vieşąjį pirkimą dėl brokerio paslaugos, savivaldybė nerado jokio brokerio, kuris apsiimtų būsto paieşką, koordinavimą ir apgyvendinimą Vilniaus romams. Atstovės teigimu, „mes tiesiog turėjom atsiprašyti, atsisakyti“ ir tiesiog taikyti kitą priemonę asmenims, turintiems ar susiradusiems būstą – būsto nuomos dalies kompensaciją. Taip buvo švelninama nesėkmė dėl neįvykusio brokerio paslaugų pirkimo ir būsto nuomos uţtikrinimo. Atstovės teigimu, tai „kaţkiek padėjo, bet iš bendruomenės tikrai buvo girdėt nepasitenkinimas. <...> Bet ĉia buvo vienais metais, tai pasiteisino, bet po to galiausiai šita nuomos kompensacija buvo pasinaudojusios tiktais keturios šeimos ir viskas“. Ši situacija iliustruoja neigiamų nuostatų romų atţvilgiu mastą ir įtaką vykdant numatytas integracijos priemones, ir, atitinkamai, visapusişko, daugialypio poţiūrio į įtraukties priemones poreikį.

Kita, bene visų atstovų įvardyta problema, buvo **nepakankamas numatytų įtraukties priemonių finansavimas**. Diskusijos atstovai dalijosi mintimis, kad tikslinis finansavimas skiriamas tik nedidelei daliai priemonių, o kitos finansuojamos iš bendrų biudţeto lėşų. Alternatyviai taip pat stengiamasi paćias priemones ir veiklas įtraukti į bendras valstybės ar savivaldybės vykdomas veiklas, taip siekiant bent iš dalies padengti tikslinių romų įtraukties priemonių finansavimą.

Be to, bendrai sutarta, kad įtraukties priemonių efektyvumui, kokybei ir veiksniumui yra labai svarbus **vykdomų programų ir priemonių sisteminis monitoringas ir vertinimas**, kuris šiuo metu valstybinių lygmeniu nėra vykdomas. Valstybinių institucijų atstovai, prisidedantys prie šių programų kūrimo ir įgyvendinimo, teigė, kad ilgalaikėje perspektyvoje monitoringas ir vertinimas buvo atliekamas sporadişkai, poveikio vertinimo sistemos iki šiol nėra.

Diskusijos metu vienas esminių aptartų aspektų taip pat buvo valstybinio lygmens dokumentų ir strateginio poţiūrio svarba ir situacija Lietuvoje. NVO atstovių teigimu, tai yra vienas iš dabartinės vykdomos įtraukties politikos trūkumų – **nepakankama esamų dokumentų ambicija, nepakankamas valstybės įsipareigojimas ją įgyvendinti ir ilgalaikės vizijos stoka** apskritai. Vienos iš NVO atstovių teigimu, romų ir šiame lauke dirbanćių specialistų lūkestis, jos žodţiais tariant, svajonė, yra tai, kad valstybės lygmens įtraukties programos būtų tvirtinamos vyriausybės, o ne ministerijų lygmeniu.

Kitas, su tuo susijęs išşūkis, yra **trumpalaikė strateginių planų trukmė ir jų tęstinumo neuţtikrinimas**. Aptardama nacionalinio lygmens romų integracijos į Lietuvos visuomenę plano kūrimą ir palaikymą, valstybinės institucijos atstovė teigė, kad procesas, jos vertinimu, komplikotas. Taip yra todėl, kad iki šiol nėra nusistovėjusios tinkamos sistemos, o pagrindinių dokumentų kuravimas yra perduotas Tautinių mažumų departamentui. Departamentas, pats savo veiklos kryptimis labiau atliepiantis kultūrinę bendruomenių integraciją, o ne socialinių išşūkių sprendimus, susiduria su kliūtimis bandydamas atliepti ilgalaikes ir įvairialypes romų bendruomenės problemas ir poreikius. Atstovės teigimu, kadangi romų integracijos problema yra horizontali, apimanti daug socialinių srićių, integracijos priemones paprastai mėginama derinti su įvairiomis ministerijomis, taćiau šios, atstovės teigimu, nerodo noro bendradarbiauti ir įgyvendinti kuriamas priemones. Tad trumpalaikė strateginių planų trukmė ir tęstinumo neuţtikrinimas yra tiesiogiai susijęs su **institucinės koordinacijos ir lyderystės stoka**.

Nors diskusijoje daug dalyvių pabrėţė strateginės vizijos ir ilgalaikių dokumentų trūkumą ir svarbą, savivaldybės atstovų poţiūriu, kurti integracijos priemones ir programą yra svarbu patiems su ja dirbsiantiems asmenims. Jie nepritarė, kad nacionalinio lygmens strateginis dokumentas būtų

išskirtinai naudingas. Atvirkščiai, jų manymu, tai būtų „iš viršaus nuleistas“ dokumentas, su kuriuo savivaldybės darbuotojai neturėtų ryšio ir potencialios motyvacijos įgyvendinti numatytą strategiją.

Įvardytų iššūkių ir tobulintinų aspektų apibendrinimas:

- 1) finansavimo nusimatytoms priemonėms trūkumas;
- 2) esamų priemonių neveiknumas (apima negalėjimą įgyvendinti tam tikrų numatytų priemonių dėl neigiamų visuomenės nuostatų);
- 3) įgyvendinamų programų ir atskirų priemonių efektyvumo, veiksnio vertinimo ir monitoringo neužtikrinimas;
- 4) nepakankama strateginių dokumentų ambicija ir valstybės įsipareigojimas įgyvendinti nusimatytą viziją;
- 5) trumpalaikė strateginių planų trukmė ir nepakankamas tęstinumo užtikrinimas;
- 6) institucinės koordinacijos, atsakomybės ir lyderystės stoka kuriant ir įgyvendinant integracijos programas ir priemonių planus;
- 7) ribotas romų padėties kompleksiško vertinimas tarp institucijų atstovų.

Tad *focus* grupės diskusijos su institucijų atstovais metu išsakytos pozicijos leidžia daryti prielaidą, kad valstybės institucijos mato iššūkius, su kuriais susiduria bendruomenė, tačiau didžia dalimi vertina dabartinę situaciją kaip progresuojančią atsižvelgiant į turimas ir vykdomas priemones. Pripažįstama, kad kalbant apie romų bendruomenę nėra strateginio valstybinio požiūrio, kuriuo būtų siekiama visapusiškai mažinti atskirtį ir didinti įtrauktį, o tai susiejama su institucinės atsakomybės stoka – romų integracijos programos sudarymą kuruoja Tautinių mažumų departamentas, neturintis institucinės galios aprėpti įvairias įtraukties dimensijas, už kurias atsakingos skirtingos ministerijos, ir jas įgyvendinti ar pavesti įgyvendinti atitinkamoms ministerijoms. Strateginio politikos poreikio nenurodė Vilniaus miesto savivaldybės atstovai, tiesiogiai dirbantys su integracijos priemonėmis ir akcentuojantys veikiančių ir galimybių jį kurti, o dabartinis romų padėties kompleksiško vertinimas tam tikrais atvejais yra ribotas.

Žydų diskriminacijos patirtys: liudijimai ir tendencijos gyvenant Lietuvoje

Šiame skyriuje nagrinėjami tyrime dalyvavusių žydų bendruomenės narių ir bendruomenės lyderių liudijimai ir patirtys, pateikiamos istorijos, iliustruojančios iššūkius, su kuriais susiduria žydų bendruomenė Lietuvoje, kurių pagrindu pasiūlomos įžvalgos politikai formuoti. Antroje skyriaus dalyje taip pat pateikiamos institucijų atstovų, dirbančių su žydų bendruomenės klausimais, pozicijos ir iššūkiai, su kuriais susiduriama vykdant teisių užtikrinimo ir kovos su antisemitizmu politiką.

Lietuvos žydų diskriminacijos patirtys

Nors apibrėžti ir išsamiai apčiuopti šiuolaikinį antisemitizmą sunku, tyrimo dalyviai liudija įvairias jo raiškos formas. Norint suprasti diskriminacijos patirčių svorį ir kontekstą svarbu įvardyti, ką reiškia gyvenimas su Holokausto patirtimi artimesniame ar tolimesniame rate. Būtent tokios patirties reikšmę informantai liudija savo pasakojimuose. Žydų diskriminacijos patirtį informantai taip pat įgarsina išsamiai pasakodami apie buitinį antisemitizmą.

Diskriminacijos patirtys ir esminiai iššūkiai toliau tekste išskiriami pagal išryškėjusias temas: gyvenimą su Holokausto patirtimi ir to reikšmę, buitinį antisemitizmą, antisemitizmą žiniasklaidos priemonėse ir socialinėse medijose.

Gyvenimas su Holokausto patirtimi

Gyvenimas su Holokausto sukeltą traumą patyrusių artimųjų ar pažįstamų istorijomis yra centrinis aspektas siekiant suprasti šiuolaikinio antisemitizmo žalos poveikį. Informantai dalijosi įvairiomis istorijomis, atskleidžiančiomis kolektyvinės traumos dėmenį – augimą tarp Holokaustą išgyvenusių asmenų, jų artimųjų ir to pasekmes daugybei Lietuvos šeimų ir visuomenei apskritai.

Keletas informantų dalijosi skaudžiais prisiminimais ir patirtimi augant šeimoje, kuri buvo patyrusi Holokausto sukeltą traumą. Paklaustas, ar artimieji namuose kalbėdavo apie skaudžias patirtis, informantas teigė:

„Ne tai, kad kalbėdavom, bet ir jausdavom mes su broliu. <...> Jis [tėvas] karts nuo karto ateidavo prie tų [Holokausto metu nužudytų brolių] portretų ir stovėdavo ir žiūrėdavo, ten isterika jam prasidėdavo, jis norėdavo rėkt, verkt ir galėdavo paimt kėdę ir kaip duos ta kėdę į stalą, kad ta kėdė į šipulius, ir rėkdavo „už ką jus nužudė“, ir mes vaikai buvom, tai čia buvo šokas, mes bėgdavom su broliu, atsimenu, mums buvo baisu tas viskas. Tai ne tik kad pasakodavo, sakau, labai jautėm šitą dalyką ir plius kažką pasakojo.“ (Ž_V_lyd1)

Augimas tokioje kolektyvinėje traumoje neabejotinai formuoja asmenų pasaulėžiūrą ir bendrą būvį visuomenėje, prisiminimai kelia skausmą, nemalonus emocijas:

„Gimiau su istorijom apie šeimos nužudymus, senelio mamą Lietuvos policija nužudė, senelė prabuvo du metus koncentracijos stovykloj, aišku, po Antro pasaulinio karo antisemitizmo jau iš Tarybų Sąjungos pusės, diskriminacija baisi mano mamos pusėj, kaip nepriimdavo į darbą dėl to, kad žydas ir panašiai, tai aš augau šeimoj, kuri labai aiškiai buvo nukentėjusi nuo antisemitizmo ir mūsų šeimos konstitucija buvo, kad tave bandys visą gyvenimą žlugdyti, kad esi žydas ir tau reikės atstovėti ir fiziškai, ir morališkai, ir tai nebuvo nei slepiama <...>.“ (Ž_V_45)

„Tos baisios žudynės, jos suluošina ne tik mirusius, <...> nu kaip žmogus gali nejausti visą savo gyvenimą, nu kaip jis gali, jeigu ten nužudyti nekalti žmonės, yra ne tik kur nužudė, kankino gi, žemino, nu apie ką čia kalbėti. <...> čia kažkas neapsakomo, nesuvokiamo.“ (Ž_V_lyd1)

„<...> duktė vežė prieš kokius penkis metus į Osvencimą, į Lenkiją, ten kur Gdanskas. Bet daugiau, sakiau, nenoriu. Man tai per stipru, aš to nenoriu matyti. <...> Aš suprantu, kad reikia gerbti, bet <...> kartais man viso to per daug <...>. Man tai per graudu.“ (Ž_M_64)

Holokausto patirties istorijos neabejotinai ne visada buvo įgarsinamos, apie tai prabilti ir tuo dalytis su artimaisiais galėjo būti labai sunku:

„Be abejo, žinojau, kad močiutė žydė, senelis vokietis, bet apie jų istoriją, kai buvau maža, man tikrai niekas nepasakojo. Tai dar buvo sovietiniai laikai, vienas dalykas, kitas dalykas, nu visi išgyvenusieji, ar dauguma išgyvenusių Holokaustą, visi tai negaliu sakyti, aišku, bet daug kas išgyvenęs, gal į senatvę labiau prabildavo, bet tokiam vat jaunesniam amžiuje tai jie tikrai apie savo tas patirtis vengdavo kalbėti.“ (Ž_M_48)

Tačiau ši informativė taip pat akcentavo, kad tie išgyvenimai ir buvimo žydų kilmės reikšmė bet buvo justi visada – šį jausmą iliustravo istorija iš ankstyvos vaikystės:

„Veiksmas vyko daugmaž, kai mes buvom pirmoje klasėje ir jinai [draugė] buvo atėjus pas mane į svečius ir aš jai parodžiau mamos pasą, <...> o ten buvo parašyta tautybė: vokietė. Nu pagal tėvą, ar ne. Ir aš sakau jai: „Tu žinok, mano mama yra iš tikrųjų žydė, bet, žinok, yra geriau būti vokiečiu.“ Čia man yra septyni metai. Nu suprantat, tokių dalykų man niekas nekalbėjo, bet nu aš iš kažkur tai juos ištraukiau. Ir žodžiu, „tu niekam nesakyk, čia paslaptis yra.“ (Ž_M_48)

Bendruomenės lyderis pabrėžė, kad Holokausto sukeltos traumos patirtis nėra izoliuota praeityje, ji veikia visą gyvenimą, veikia asmens buvimą visuomenėje, veikia visą šeimą ir aplinką. Tad bet kokie žodžiai ar veiksmai, pateisinantys ar net skatinantys panašius įvykius šiandieną, nukreipia į šią asmeninę ir kolektyvinę traumą, kurią ypač svarbu turėti galvoje kovojant su antisemitizmu politiniu lygmeniu. „O žydų bendruomenė Lietuvoj yra labai dar neatsigavusi nuo gilių traumų.“ (Ž_V_45)

Antisemitizmo ir buitinio antisemitizmo patirtys

Visi tyrime dalyvavę informantai liudijo skirtingo pobūdžio susidūrimus su antisemitizmu: vieni juos patyrė asmeniškai darbe, kitų vaikai – mokykloje, vieni susidūrė su tuo intensyviai ir aktyviai, kiti – buitine antisemitizmo forma. Dažnai į žydus kreipiantys kasdieniai posakiai, informantų manymu, gali net nebūtinai būti sąmoningi, tačiau tai vis tiek yra sudedamoji buitinio antisemitizmo ir antisemitizmo apskritai paplitimo dalis. Ankstesniame skyriuje nagrinėta, kad nors

ir nesąmoningi, šie posakiai apima trauminę žydų tautos patirtį. Informantai pasakojo apie įvairius patyrimus:

„Dukra mano pasakojo <...>, žaidžia per pertrauką berniukas kažkokį tai kompiuterinį žaidimą šaudymo, ir jisai ten įsijautęs šaukia: „Šauk, šauk, šaudyk juos kaip žydus!“, va taip va. Nu tai mano dukra, kaip pasakyt, jin tokių netoleruoja, <...> kaip puolė: „Ką tu čia šneki!“. Ir tas vaikas tada jai sako: „O tai ką, tau, kaip krikščionei, niekad nekilo toks noras?“, nu suprask, šaudyt žydus. Tai įsivaizduok, septintos–aštuntos klasės vaikas, iš kur pas jį tokios mintys ir frazės. Jinai jam ir sako: „Kokia aš tau krikščionė, aš žydė“, tai jisai užsičiaupė, bet paskui vat kartis nuo karto vis pamini, kad berniukai kažką tokio šlykštaus užmeta jie.“ (Ž_M_48)

„Nesvarbu, kur nueisi, visada bus va tokių va žmonių, antisemitų, kurie apkaltins, kad žydai primėtė šiukšles, žydai nugriovė Cvirkos paminklą.“ (Ž_V_45)

„Turėjau klasėj draugę, nakvodavom kartu ir taip toliau, ir ji tada pradėjo draugauti su skinhead’u. Ir mūsų kažkaip draugystė pasibaigė ties tuo.“ (Ž_M_29)

„Va prieš dvi dienas turėjau vos ne muštynes prie mūsų kavinukės su kaimynu, kuris skambino policijai meluodamas ir sakė, kad va, žydas čia piderastas, dėl to, kad aš neleidau jam plėšyti LGBT vėliavos, tai jisai mane pavadino piderastu ir jisai manęs nevadino nei vardu, nei tiesiog vyru, jisai mane vadino čia žydukas, ar tai žydelka, kažkaip tai jisai, nu, skambindamas į policiją jisai ne mane klasifikavo kaip žmogų, o kaip žydą.“ (Ž_V_45)

„Kažkaip irgi va tas vadovas, atsimenu, vieną tokį kartą, aš kažkaip jį patraukiau per ūsą ir jis pasakė kažką „imkit vaikai pagaliuką...“ ar „ėjo žydas kopėčiom“, pradėjo kažkokį tokį, ir aš atsimenu tada užsiputojau ir pakėliau didelį prie stalo šumą. <...> Sakau, Jonai, sorry, šitai kalbėti negalima ir visiškai netoleruotina.“ (Ž_M_29)

„<...> Ateina į tą žaidimų aikštelę mama su dviem vaikais, ir tam berniukui nu kokie šeši metai, panašiai, tokio amžiaus, ir kažkas dviratukui negerai, nesiseka jam ten minti, ir jisai toks visas susinervinęs: „Tas mano dviratis kažkoks žydiškas!“. Šešių metų vaikas. Ta prasme, tai kas, iš kur, kaip, kas yra kalbama šeimoje, ar ne. <...> Iš tokių menkų gal kažkokių tai, bet nu jie, jie vis tiek parodo tą, kažkokias žmonių nuostatas.“ (Ž_M_48)

„<...> nuo vaikų, kurie nors kažkiek tai drįsdavo mane įžeisti, įžeidimai būdavo dažniausiai žydiška tema ir kiekvieną dieną būdavo kažkokie tai nesusipratimai, kurie baigdavosi pravardžiovimu, o žydas tai buvo ne tautybė, o pravardžiovimas mano vaikystėje.“ (Ž_V_45)

„Tai kai nuėjau dirbti, aš neatsimenu, kas čia atsitiko, ar mirė kažkoks vaikas, ar ką, kad visi pradėjo kalbėti, kad žydai ten suleido kažką ar tai ten apnuodijo. <...> Tai tame fabrike, ceche, žiūrėdavo į mane kreivai.“ (Ž_M_64)

2019 metais L. Labanausko atliktas neapykantos nusikaltimų tyrimas taip pat liudija, kad neapykanta žydams dažnai išsakoma „nekaltų“ juokelių, pastebėjimų, stereotipų, patyčių pavidalu, tiek tiesiogiai, tiek „už nugaros“²¹⁴.

Vienas iš pasikartojančių motyvų šiame tyrime kalbintų dalyvių liudijimuose taip pat buvo tai, kad neigiamos etiketės būdamas žydu tarsi turi „atsikratyti“ įrodydamas, kad esi toks kaip kiti: „Po to kažkaip tai, kai mato, kad tu protinga, darbšti, pradeda gerbti ir tada žmonės apytyla [susilaiko nuo antisemitinių komentarų].“ (Ž_M_64). Bendruomenės lyderis taip pat pasidalijo patirtimi, kaip buvo auklėjamas, kad tam, kad pasiektum kažką kaip ir visi, turi stengtis, žinoti ir išmanyti gerokai daugiau: „Žydai turi, žinot, taip mokina, kad gautum keturis, turi mokėti šešiem.“ (Ž_V_70). Tai vėl reiškia istoriškai nelygiavertišką požiūrį į žydų tautą ir įsišaknijusias to pasekmes visuomenėje.

Kita buitinio antisemitizmo apraiška, į kurią atkreipė dėmesį informantai, – tai vis dar Užgavėnių metu paplitę veikėjai – žydai ir kitų formų „tradicijų“, kultūriškai įprastos apraiškos:

„Jo, paveikslas žydų toks yra piešiamas labai negerai, labai negražiai, ir pavyzdžiui, vaikams tas užstringa, kad, va, iš tos dainelės, kur mamos pasako, kad mes žydukai Lietuvos ir visi šiti dalykai, ir tos kaukės, visa kita, tai šitas turėtų, iš tikrųjų, pasibaigt, nes tiem vaikam, nori nenori, čia truputėlį skiepinamas neteisingas požiūris į žydų tautą.“ (Ž_M_lyd2)

„Vat man vienas šlykštesnių tokių, ir čia žmonės nenori įskaudint, bet čia yra kažkokie pasąmoniniai dalykai. Būna, suprantat, snarglys toksai, kaip jum pasakyt, tirštas kažkoks, ir jį vadina žydu, įsivaizduojat. Tai čia vat man irgi dukra sakė, tu žinai, sako, ji ten su buvusio kaimyno anūku bendraudavo, kai buvo maži vaikai dar, ir ateidavo ten į svečius pas juos ir žinai, sako, Tomas kaip vadina – žydais tuos snarglius. Nu taip vat tokie kažkokie tai irgi labai nemalonu. Aš jau apie tą skaičiuotę tai nešneku. <...> Tegū tai būna kažkoks ale folkloras, bet nu jis nėra iš tikrųjų naudotinas. Kaip dabar kartais kalbama apie užgavėnes, ar ne, apie jų personažus, irgi yra žeidžiantis, ar ne.“ (Ž_M_48)

Viena informantė samprotavo: „Ten toj, žinot, kolektyvinėj sąsąmonėj kažkas užsifiksavę, jeigu jau va tokiais konstruktais remtumėmės, ir nu tai, aišku, persiduoda iš kartos į kartą.“ (Ž_M_48). Įvairūs tyrimo dalyvių liudijimai iš tiesų iliustruoja, kad buitinis antisemitizmas neapsiriboja vyresne karta, kad tam tikros nuostatos, nors ir nebūtinai sąmoningos, persiduoda įvairaus amžiaus asmenims,

---

214 Labanauskas, L. (2019). *Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, p. 1–100.

tą liudija ir neapykantos kalbos tyrimai²¹⁵.

Taigi informantai liudijo įvairias antisemitizmo apraiškas, lydėjusias juos augant ir tebelydinčias įvairiomis formomis iki šių dienų. Pasakodami apie šias patirtis vieni respondentai teigė, kad stengiasi nekreipti dėmesio, kiti – kad iki šiol negali suprasti, kaip tokios situacijos kyla ir vis dar gyvuoja. Tačiau visais atvejais patirtys apibūdinamos kaip nemalonios. Iš liudijimų ir informantų svarstymų taip pat matyti, kad nors buitinio antisemitizmo šaknys nėra lengvai apčiuopiamos, jis yra patiriamas įvairiomis formomis kasdieniame gyvenime. Tai yra sudedamoji antisemitizmo paplitimo dalis ir būtent todėl su tuo svarbu kovoti valstybiniu lygmeniu.

Antisemitizmas žiniasklaidos priemonėse ir socialinėse medijose

Viena opiausių pašnekovų įvardytų sričių, kurioje antisemitizmo raiškos akivaizdžios ir, jų teigimu, labai gausios, tai antisemitiniai komentarai žiniasklaidos priemonėse ir socialinėse medijose:

„Tie komentarai tokia nesąmonė, neapykanta ir įžeidimai. Visur, kur rašo apie žydus, tai ta situacija tampa įtemptesnė. <...> ir prasideda komentarai, komentarai yra baisūs, manau, žmonės taip negali komentuoti, reiškia, kažkur dar yra labai stipriai nedadirbta, šitoj vietoj. Aš kada skaitau komentarus, pas mane, man ne tai, kad nuotaika, man darosi kaip kada ir baisu.“ (Ž_V_lyd2)

„Tų komentarų šiaip stengiuos neskaityt, bet kartais būna pasimato po straipsniu ten keletas kažkokių tai, ir tada užfiksuoja, kas ten rašoma, nu ir kažkoks tai siaubas. <...> Atsimenu, jautrus straipsnis apie jaunos merginos tragišką likimą Holokausto metu, nu tikrai jautrus, suprantat, kur jau vos ne ašarų turi pilti, o komentarai, tai vienu žodžiu. Kiek čia vėl apie tuos žydus galima, dar ne visus ten pribaižė, dar ten kažko, ojėj ojėj. Tai aišku, kai kurie gal ten tie botai ir taip toliau ir troliai, žinot, veikia, bet kai kurie tai tikrai yra realūs žmonės.“ (Ž_M_48)

„Taip, jeigu viešai niekas neparašo, lygtais viskas tvarkoj. Bet jei tik koks straipsnis, tai atsiliepimų yra visokių, ir daugumoj netgi pikty. Aš sakyčiau, kokių 20 proc. už ir 80 proc. prieš. <...> Yra visokių tų komentarų. Dar parašo „reikia ten juos visus...“ (Ž_M_64)

Antisemitizmo apraiškų informantai pastebi ir kituose informaciniuose formatuose, tiek socialinėse medijose tarp jaunimo, tiek laikraščių formatu pašto dėžutėse, aiškiai labiau skirtu vyresnei auditorijai:

---

215 Labanauskas, L. (2019). *Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, p. 1–100; Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė (2018). *Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė, p. 1–131. Prieiga per internetą: <https://www.lzb.lt/2018/03/15/rekomendaciju-del-veiksmu-kovojant-su-antisemitizmu-ir-romafobija-lietuvoje/>

„Dukra mano irgi parodė, gal „Instagrame“, „Instagramo“ story turbūt, irgi ten buvo jinai įdėjus, o ten irgi vaikui, <...> koks trylika metų, kaip ten buvo parašyta, aš myliu lietu, nes jis ten kažkaip nuplauna viską ir myliu ugnį ar dūmus, nu kažką tai tokio, nes tai sunaikina žydus, kažkaip taip.“ (Ž_M_48)

„Prieš kokius penkis metus savo pašto dėžutėje radau tokį laikraštį „Laisvas laikraštis“. <...> Ir aš, suprantat, pradedu skaityt tą laikraštį ir ten toksai straipsnis, jisai prasideda pirmam lape ir paskui keliauja tolyn. Ir žodžiu, būtų jis nu kaip kokių, nežinau, nu trisdešimt devintų metų, <...> kur visos, žodžiu, pasaulio blogybės dėl žydų, ta visa leksika tokia. Aš sakau, buvau apstulbus, kad šiais laikais gali būt toks straipsnis.“ (Ž_M_48)

Dėl minėto straipsnio skleidžiamos neapykantos kalbos informantė kreipėsi į institucijas, o kreipimosi rezultatas buvo toks, kad žurnalistų etikos komisija įpareigojo laikraštį jame atspausdinti atsiprašymą. Informantės manymu, už tokius poelgius „<...> žmonės turėtų pajauti realią administracinę baudą. Aišku, jų požiūrio tas turbūt nepakeistų, bet bent jau gal sustabdytų nuo tokių dalykų darymo.“ (Ž_M_48).

Iš to, kaip informantai pasakoja apie susidūrimą su niekinančiais komentarais, akivaizdu, kad tai jiems kelia pyktį, pasibaisėjimą, taip pat ir nesaugumo jausmą. Paklausus, ar vieši antisemitiniai pasisakymai ar internetiniai komentarai kelia bendruomenės lyderiui emocijas, jis atsakė:

„Taip, čia yra automatiškai, čia jau nieko nepadarysi, gal mano anūkams jau nekels tokių jausmų, kadangi ten bus turbūt jau kitaip, o gal ir kels, kadangi žiūrint, kaip augs, ką jie priims, o mums labai, kadangi yra netiesa, pabūti tam gete <...>.“ (Ž_V_lyd2)

Nors apie komentarų žalingumą viešojoje erdvėje kalbama daug, vis dar nepakankamai dėmesio skiriama jų žalos rimtumui ir priežiūrai. Antisemitiniai komentarai apima ypač skaudžią istorinę patirtį, primena iš artimųjų girdėtas traumines istorijas, sukeltas įvykių, dėl kurių didelė pasaulio dalis vis dar turi moralinę skolą. Todėl turėtų būti atitinkamai stebimi, už juos taikomi atsakomybės mechanizmai.

Lietuvos žydų padėties gerinimo lūkesčiai politikos formuotojams

Interviu metu taip pat buvo teirujamasi, kokius įvairių išsakytų iššūkių sprendimų ar padėties gerinimo lūkesčius informantai turi visuomenei ar valstybės institucijoms. Pagrindiniai įvardyti trūkumai ir lūkesčiai buvo švietimo stoka apie žydų istoriją mokyklose ir istorinės atminties jamžinimo, istorinio teisingumo iššūkiai Lietuvoje.

Švietimo stoka mokyklose

Visi tyrime dalyvavę informantai, kurių buvo teirujamasi apie švietimo svarbą istorinei sąmonei

gilinti ir antisemitizmui mažinti, vienareikšmiškai atsakė, kad, jų žiniomis, formaliajame švietime, t. y. mokyklinėje istorijos programoje, neatsispindi Holokausto svarba, reikšmė ir padariniai Lietuvos visuomenei.

„Pagrindinis dalykas – švietimas ir dar kartą švietimas. <...> Valstybės rolė yra švietimo rolė, galima tas programas paruošt taip, kad būtų pamokų šita tema.<...> Pagrindinis dalykas, ko trūksta, trūksta istorijos pamokose bendros istorijos, žydų labai mažai yra visa ta tragedija aprašyta, labai paprastai ir kodėl tas įvyko, ir kodėl tas atsirado, ir kodėl fašizmas atėjo į Lietuvą.“ (Ž_V_lyd2)

„Kad mokyklose trūksta švietimo apie, tiek apie Holokaustą, tiek žydų kultūrą, tai faktas. <...> Holokaustui yra skiriama viena pamoka lygiai, visoje programoj.“ (Ž_M_48)

„Mokykloj labai siaurai, mokykloj gal siauriausiai. Bet buvo ten istorijos pamokų, kur buvo aptarta kažkiek istoriniai dalykai. Bet minimaliai. Mokykloj turbūt buvo mažiausiai.“ (Ž_M_29).

Akcentuojama būtent tai, kad reikėtų sisteminės prieigos kalbant apie Holokausto dėstymą mokyklose, nes šiuo metu žinių perteikimas remiasi į asmeninį mokytojų susidomėjimą ir pasirinkimą šią temą gilinti:

„<...> švietimas tiek apie Holokaustą, tiek žydų kultūrą ir žydų indėlį Lietuvoje iki Holokausto, jisai faktiškai, mano manymu, remiasi į privačių iniciatyvą. Jeigu yra mokytojas, kuriam tai rūpi ir kuris nori apie tai pasakoti savo mokiniams. <...> Tai neina iš programinių dalykų, iš pačios švietimo sistemos. <...> Mano vaikams kažkaip nepavyko su tokiais entuziastais [mokytojais] susidurti, nors aš turiu keturis vaikus, visi mokėsi skirtingose mokyklose, šiaip visada paklausiu, tarkim, yra tos datos, rugsėjo 23, sausio 27, ar mokytojai ką nors užsimena, kokioje tai yra diena – ne, nieko. Bet klausimas aplamai, ar tai turi būti palikta privačių mokytojų iniciatyvai? Ar turi būti kažkaip daugiau apie tai kalbama vis tik pačioje programoj?“ (Ž_M_48)

Kalbėdami apie švietimo stiprinimo poreikį informantai taip pat akcentavo, kad svarbu atkreipti dėmesį ne tik į tragišką istorijos dalį, o ir kalbant apie ją neakcentuoti to kaip išskirtinai žydų tragedijos:

„Ir ne tai, kad, sakyti, kad vat čia jų tragedija, žydų tragedija. Tai palaukit, tai viena iš didžiausių Lietuvos kaip valstybės tragedijų, lygiai taip pat kaip trėmimai, kaip sausio 13, ar ne? <...> Bet, aišku, net tik apie Holokaustą norisi, kad būtų kalbama, bet ir daugiau aktualizuojamas tas žydų indėlis kad ir į Lietuvos valstybingumą ir į tos jaunos valstybės kūrimą.“ (Ž_M_48)

„Aš galvoju, tiek gyvena Lietuvoj žydų ir tiek jnešė į kultūrą, tai jie nežino. Iš nežinojimo, už tai reikia švietimo, šviesti vaikus. Žiūrėkit, kiek litvakų yra.“ (Ž_M_>60)

Informantai taip pat vienareikšmiškai pabrėžė, kad Holokausto reikšmei įsisamontinti ir žydų kultūrai Lietuvoje puoselėti ypač svarbus patirtinis, neformalusis švietimas: „*Tai ji [mokytoja] sakė, nuvežė vaikus į Aušvicą. Tai vaikai, sakė, dvi savaites neatsigavo. Gal reikėtų dažniau parodyti, kas buvo padaryta, kokia žala.*“ (Ž_M_>60). Tačiau Lietuvoje šis švietimas vis dar atrodo nepakankamai panaudotas:

„Pas mus tokios dvi moteriškos bendruomenėje yra, jos puikiai šneka abidvi vokiškai <...>, kita neteko visos šeimos Holokausto metu, tai ją užaugino paskui irgi vokiečiai. Žinokit, jos pastoviai skraidydavo į Vokietiją, jas pastoviai kviesdavo į mokyklas, kad kalbėtų su mokiniais. <...> O mūsų mokyklos nei vieno karto nepakvietė, nebebus tuoj ką kviest, suprantat.“ (Ž_M_48)

Turint galvoje įvairias šiuolaikinio antisemitizmo raiškos formas ir priežastis, švietimas, informantų manymu, išlieka viena esminių prevencinių priemonių antisemitizmo plėtrai. Akcentuojamas ne tik formaliojo švietimo turinio gilinimas, bet ir neformalių švietimo priegų įtraukimas kaip būtinų giluminiams visuomenės pokyčiams žydų bendruomenės atžvilgiu.

Istorinės atminties įamžinimas, istorinis teisingumas ir kiti politiniai aspektai

Visuose interviu buvo aptariama tai, ko, pašnekovų manymu, stinga norint užtikrinti žydų bendruomenės teises ir sėkmingesnę kovą su antisemitizmu Lietuvoje. Vienas iš pagrindinių įvardytų aspektų buvo anksčiau aptartas švietimas mokyklose. Tačiau informantai taip pat minėjo įvairius kitus valstybės politikos dėmenis, kurie atsispindi daugelyje padėties vertinimo ataskaitų ir tarptautinių rekomendacijų Lietuvai. Bendros įvardijamos priemonės ir principai:

„Bendras sąmoningumo didinimas arba labai akivaizdžių antisemitinių išraiškų identifikavimas. Mums kaip visuomenei reikia bendrai tą rauti.“ (Ž_M_29)

„Ir ypatingai tikslas šiuo metu, kad galbūt daugiau straipsnių rašyti <...>, ir kad būtų rašoma apie tai, kas yra sukurta, išrasta, atrasta senovėje.“ (Ž_M_64)

„Iš įstatyminės pusės, tai tikrai kažkaip tai su ta visa neapykantos kalba, griežtesnių reglamentavimo priemonių.“ (Ž_M_48)

„<...> aš labiau norėčiau <...>, kad tai būtų labiau integracijos procesas, negu asimiliacijos.“ (Ž_V_70)

Kalbėdami apie istorinės atminties įamžinimą ir puoselėjimą, be formaliojo švietimo spragų, informantai įvardijo keletą kitų papildomų probleminių klausimų. Pirmiausia atkreiptas dėmesys į

tai, kad Lietuva vis dar neturi žydų kultūrą ir istoriją atspindinčio muziejaus:

„Visi žmonės atvykę į Lietuvą sako, kiek daug Lietuvoj žydų buvo, o mes neturim jokie normalaus muziejaus, kuris tai įprasmintų. Ne tik apie Holokaustą, bet ir bendrai apie viską.“ (Ž_M_29)

Nors informantai aiškiai pastebi, kad pastaraisiais metais žydų kultūros, meno sferos yra gerokai labiau atrandamos ir garsinamos viešojoje erdvėje, viena iš respondentų pabrėžė, kad tai daroma nenuosekliai, kad vis dar yra spragų dabartinėje istorinės atminties politikoje: *„Bet taip pat negali mieste, kuriame šlovini litvakų dailę, lipdyti gatvių pavadinimus su žmonėmis, kurie žudė žydus, kurie prisidėjo prie Antrojo pasaulinio karo.“ (Ž_M_29)*. Istoriniai asmenys, sulaukę daug viešojo dėmesio ir visuomenės diskusijų, vis dar figūruoja Vilniaus gatvėse ir neigiamai veikia žydų bendruomenę:

„Tai gal jis [Noreika] – prieštaringa asmenybė, bet jeigu jis norėjo nužudyti mano tėvą, motiną ir mano dėdę, jis man ne jokia ne prieštaringa asmenybė, jis man žudikas.“ (Ž_V_70)

„Škirpos gatvė tai manęs labai netenkina <...>. Jeigu kai kurie žmonės, kurie skaitė, kad mūsų čia neturėtų būt, tampa didvyriai, <...> kad jie tampa kaip auklėjimo švyturiai, vat šitas man tai jau netinka. <...> Jeigu jie pradedami prisiminti ir vadinamos gatvės jų vardais, paminklai, tai čia rodo, kad Lietuvai jie tampa kelrodžiais. O čia jau yra prastai.“ (Ž_V_70)

Kili informantai, kalbėdami apie bendrą valstybės politiką dėl žydų bendruomenės taip pat kėlė istorinio teisingumo klausimą:

„Restitucijos aspektas, manau, kad ten buvo juokinga iš tiesų. Nes kaip ten bebūtų, vien Vilniuje buvo 136 maldos namai, kurių vertė turbūt buvo didesnė nei restitucijos pinigų. <...> Kalbant iš Holokausto perspektyvos, ar žmonės, kurie tikrai prisidėjo prie Holokausto, kaip čia pasakyti, ar buvo įvykdytas tas istorinis teisingumas? Kad jeigu tu kažką blogo padarei, tai turėtum už tai atsakyti. Nemanau, kad tai buvo iš tiesų. <...> Kiek Lietuvoj yra nuteista žmonių už prisidėjimą prie Holokausto?“ (Ž_M_29)

„Mes gaunam iš jų [fondo Vokietijoje] didelį finansavimą nukentėjusiems nuo nacių. Vokiečiai turbūt skirtingai nuo lietuvių, aišku ne nuo visų, bet kai prasidėjo nepriklausomybė, pradėjo ieškoti priežasčių, kodėl žydus žudė. Vokiečiai, jie nieieškojo jokių priežasčių, jie sakė, kad naciai yra blogis, kad jie atsiriboja nuo to ir pripažino šitą, o Lietuvoj tai nelabai norėjo pripažinti.“ (Ž_V_lyd1)

Pasak informanto, ypač svarbus yra bendras, principinis valstybės požiūris į žydų bendruomenę, kuris yra istoriškai įkrautas ir kuris, jo manymu, formuoja politines priemones siekiant užtikrinti bendruomenės gerovę:

„Bet savi-svetimi problema liko, žydai neįsisavinti kaip Lietuvos piliečiai. <...> Ir žydų naikinimas skaitomas, nu toks iš vidaus, kaip ne visai savų naikinimas <...>. Tenka girdėti apie žydų kapines, neprižiūretas kai kurios kapinės, kurios netgi nėra mūsų nuosavybė, yra miesto nuosavybė, tai pradeda šnekėt, o kodėl jūs savų netvarkot. Kaip suprast, „savų“? Jie mūsų visų, jie Lietuvos piliečiai. Ir pasakyt, kad Izraelis turi tvarkyt Lietuvos piliečių kapus... Čia juk ne vokiečių karių kapinės, kurie buvo vokiečių piliečiai, arba ne sovietinių karių kapinės, kurie buvo sovietų piliečiai, čia yra Lietuvos piliečiai. Lietuvos piliečiai, kurie tą turtą paliko Lietuvai, ir mokesčius mokėjo Lietuvai <...>, ir taip toliau. <...> Aš suprantu, kieno čia žemė, ir suprantu, kieno čia kultūra, bet jeigu jūs priimat žmogų ir jo darbo vaisiais naudojats, o paskiau, kad jis svetimas, tai truputį ne taip turėtų būti.“ (Ž_V_70)

Bendruomenės lyderis, su kuriuo interviu vyko jau po Seimo nario Remigijaus Žemaitaičio plačiai nuvilnijusių antisemitinių pasisakymų iš Seimo tribūnos, su skausmu, pykčiu ir nusivylimu atsiliepė apie patį įvykį ir po to sekusią reakciją:

„<...> faktas tai, kad jo [R. Žemaitaičio pasisakymo] kontekste tai buvo pasakyta, kad ne be reikalo žydus žudė ir reikia juos žudyti, jeigu taip giliau pažiūrėt. Tai taip, va, žiūrėkit, ką žydai daro, o reikia pasinaudoti ta skaičiuote, va, imkit vaikai pagaliuką ir užmuškite tą žyduką, o čia yra ta esmė, ne skaičiuotė, o esmė jo pasakyme. Tai čia yra baudžiama atsakomybė, čia yra skatinimas žudyti, skatinimas nesantaikos, tai prašau, jeigu jūs jam iškelsite baudžiamąją bylą, jūs jį išmesite iš Seimo, tai tada bus veiksminga galbūt, gal kitas širdyje taip pat galvos, bet jis jau gal pagalvos, ar apie tai galima kalbėt. <...> o kiek inteligencijos, dabar tyli visi, kur jūs matot, kad kažkokie pareiškimai būtų, kažkokių žymių žmonių. Pasako kažkur kažkas „Facebook’e“, bet šiaip viešai, kad būtų. <...> Čia turi būti griežtas atsakas ir rimtos kažkokios priemonės.“ (Ž_V_lyd1)

Kitas informantas antrino, kad „per ją [žydų bendruomenės pirmininkę] galima, aišku, pamatyt iš tikrųjų, ant kiek yra žiauri Lietuvoj, pavyzdžiui, antisemitizmo problema ir kiek ji giliai eina, kad žmonės parlamente kalba kokie šlykštinės ir daro tokius neapykantos kurstymus“ (Ž_V_45).

Kalbėdamas apie bendrą valstybės politiką tautinių bendruomenių atžvilgiu ir antisemitizmo šaknis, vienas iš pašnekovų samprotavo, kad susitelkti į tautą ar kilmę kaip priešą yra pavojinga visais atvejais: „<...> čia yra tam tikro būtinio antisemitizmo, ir visą laiką priešas buvo, dabar jis pasikeitė į kitą [rusų] tautą, kas man irgi labai nepatinka. <...> svetimų ieškojimas ir kaltės suvertimas, dabar kadangi romų ir žydų liko mažiau, bet pats principas, jis lieka.“ (Ž_V_70). Tad kova su antisemitizmu (o ir antičigonizmu) yra neatsiejama nuo kovos prieš ksenofobiją apskritai.

Visi informantų įvardyti aspektai yra politinio lygmens, politinių sprendimų reikalaujančios priemonės. Bendruomenės atstovai išreiškia poreikį gilinti istorines pedagogų ir moksleivių žinias apie Holokaustą ir žydų kultūrą iki Antrojo pasaulinio karo, stiprinti švietimo programas, aktyviai minėti bendruomenei skaudžias datas kaip tragiškų Lietuvos įvykių minėjimus, o ne išskirtinai kaip žydų, taip nesteigiant ir negilinant skirties.

Žydų diskriminacija ir teisių užtikrinimo iššūkiai institucijų ir NVO požiūriu

Šioje dalyje nagrinėjamos įžvalgos iš *focus* grupės diskusijos, kurioje dalyvavo skirtingų institucijų atstovai ir atstovės, dirbančios su skirtingais žydų bendruomenės klausimais.

Diskusijoje bendrai buvo prašoma pasidalyti savo patirtimi dirbant skirtingose žydų bendruomenei aktualesiose srityse, teirautasi, su kokiais iššūkiais susiduria institucijų atstovai siekdami gerinti žydų padėtį, kaip vertina dabartines institucines pastangas. Skyriuje išryškinami diskusijoje įvardyti iššūkiai, susiję su Lietuvos žydų bendruomene, taip pat pateikiama, kokie aspektai ir įtampos taškai išryškėjo tarp skirtingas pozicijas užimančių diskusijos dalyvių. Taip siekiama iliustruoti įvardytų iššūkių ir institucinio pasiryžimo juos atliepti santykį. Pozicijos toliau pateikiamos apibendrintai, nurodant, ar atstovas (-ė) yra iš valstybinio lygmens institucijos, savivaldybės ar NVO.

Istorinės atminties ir žydų gyvenimo puoselėjimo iššūkiai

Diskusijoje dalyvavo atstovė iš NVO, aktyviai dirbančios žydų teisių užtikrinimo ir žydų gyvenimo puoselėjimo srityse, tiek advokacijoje, tiek įvairiomis kitomis formomis (edukacija, viešinimas, bendruomeninės, kultūrinės veiklos ir kt.). Diskusijos metu atstovė įvardijo daug iššūkių ir tobulintinų sričių, su kuriomis susiduria bendruomenė Lietuvoje ir kurios vis dar yra neišspręstos ar nėra sprendžiamos apskritai.

Viena svarbiausių diskusijos ašių – **istorinės atminties puoselėjimo svarba ir stoka**. NVO atstovės teigimu, ypač svarbi yra **principinė valstybės pozicija, kad Lietuvos žydų istorija yra Lietuvos istorija**, o šio požiūrio pasigendama turint galvoje (ne)vykdomas politines priemones. Jos manymu, tokia principinė pozicija turi atsispindėti tyrimų lauke, istorinėje atmintyje ir jos dabartinėje raiškoje (muziejuose ar kituose formatuose).

Pasak NVO atstovės, žydų kultūros ir istorijos reprezentavimas tam skirtame muziejuje turėtų būti būtinybė valstybėje, išgyvenusioje Holokausto istoriją. Taip pat atkreipiamas dėmesys į tai, kad Lietuvoje **nevykdomi tęstiniai žydų istorijos tyrimai**. Tai buvo vienas iš žydų bendruomenės siūlymų Kultūros ministerijai – kad būtų skiriamas aiškus dėmesys tyrimams ir paskirti atsakingi, šį tyrimų lauką kuruojantys asmenys. Šiuo metu, NVO atstovės teigimu, nėra vykdoma tokių tyrimų ir nėra mokslininkų, kurie tuo užsiimtų, tad nėra nusistovėjusios tradicijos ir institucinės iniciatyvos tokį tyrimų lauką skatinti ir puoselėti. Šiuo metu šis tyrimų laukas apsiriboja bene keliomis disertacijomis, nėra tęstinis ir giluminis.

Kitas svarbus dėmuo, į kurį dėmesį atkreipė NVO atstovė, yra tai, kad **religinių, istoriškai reikšmingų pastatų ar kitų žydų kultūrai ir jos puoselėjimui svarbių objektų atnaujinimas dažnai nėra orientuotas į pačią bendruomenę**. Tokios ir panašios iniciatyvos, remiantis NVO atstovės patirtimi, apsiriboja muziejinės paskirties sukūrimu, kitaip tariant, yra atnaujinamos ekskursijoms ir Lietuvos turistų apsilankymams. Tačiau norint puoselėti žydų gyvenimą ir kultūrą Lietuvoje, to nepakanka – svarbu aplink tokius objektus kurti bendruomenei prieinamą ir naudojamą materialią ir kultūrinę infrastruktūrą.

Diskusijos metu taip pat sukritikuotas 2011 metais priimtas Geros valios kompensacijos už žydų religinių bendruomenių nekilnojamąjį turtą įstatymas. Dalyvių teigimu, kompensacijos suma buvo simbolinė ir, negana to, sukėlė didžiulį nepasitenkinimą visuomenėje, kadangi žinių apie didžiulį žydų nusavintą turtą ir brutalias nusavinimo aplinkybes viešojoje erdvėje informacijos nepakanka.

Švietimo svarba ir stoka

Švietimo apie Holokaustą ir žydus stoka bei poreikis diskusijoje užėmė taip pat svarbią vietą. Nors NVO ir švietimo atstovai teigė suprantantys, kad į mokyklų programas visko sudėti neįmanoma, Holokaustas yra ypač skaudi Lietuvos istorijos dalis, išskirtinai susijusi ne tik su požiūriu į konkrečią – žydų – bendruomenę, šiuo metu vis dar gyvenančią Lietuvoje, bet ir su istorine savimone. Diskusijoje buvo pabrėžiama, kad tai nėra papildomos datos, kurias reikia įsprausti į programą, bet yra visuomeninei savimonei ir nuovokai ugdyti svarbūs įvykiai.

Vienos iš valstybinių institucijų atstovė visuomenės švietimą vertino kaip esminį ir neabejotinai vis dar reikalingą svertą kovojant su nuostatomis, kadangi, jos manymu:

„amžiai keičiasi, XXI amžiuje gyvename, o tas buitinis antisemitizmas labai stiprus, gajus, o vis atrodo, kad nauja karta ateis ir ta nauja karta ateina ir niekas nesikeičia, [nacionalistų] eitynės vyksta ir jaunimas dalyvauja.“

Aptardama švietimo poreikį visuomenėje žydų švietimo įstaigos atstovė taip pat iliustravo, kad:

„<...> su buitiniu antisemitizmu mes susiduriame kiekvieną dieną, susiduria vaikai mokykloje, mūsų mokyklos vaikai, kai mes darėm jiems emblemą, tai specialiai nedarėm Dovydo žvaigždės, kad nebūtų aišku, iš kokios mokyklos. Vaikai gėdijasi pasakyti kitiems vaikams, kad jie yra iš žydų mokyklos.“

Švietimo svarbą aktyviai ir vienareikšmiškai pabrėžė bene visi institucijų atstovai: „<...> švietimas yra tas pamatas, kaip kitaip perteikti žmonėms tą informaciją apie tą siaubą, kurį išgyveno žydų tauta tais Antro pasaulinio karo metais, tik per švietimą.“ Tačiau konkrečios priemonės ir į priemonės atsiremianti ambicija gerinti situaciją buvo artikuliuota iš NVO atstovų ir diskusijoje dalyvavusios žydų mokyklos direktorės pusės. Jos manymu, šviesti mokytojus ir stiprinti formalųjį švietimą nepakanka. Atstovės teigimu, jau dabar Lietuvoje organizuojami seminarai mokytojams, gilinantys mokytojų žinias apie žydų istoriją, ir perteikia metodus, kuriuos taikydami mokytojai gali dėstyti medžiagą mokyklose, tačiau tai – pavieniai atvejai, į kuriuos ateina mokytojai, vedini savo pačių noro ir iniciatyvos. Tad remiantis patirtimi dirbant su šia tema daugelį metų, **paveikiausiu įrankiu įvardytas neformalusis švietimas** – mokyklos bendruomenių lankymasis koncentracijos stovyklose, kitose žudynių vietose. Tačiau to nereikėtų palikti mokytojų iniciatyvai:

„<...> kad tai būtų įtrauka į valstybės planą kovai su antisemitizmu, kad kiekviena klasė turi atvykti į Osvencimą pavasarį, kai eina maršas. Taip, ten susirenka jaunimas iš viso pasaulio, kartu eina. Nes šiaip tai neturi mokytojai nei resursų, mokyklos pačios neturi galimybių vykti, organizuoti tokius dalykus, daryti mainus. Jei tai būtų valstybiniam lygyje, kažkoks būtų finansavimas šituo klausimu, tai būtų labai didelis žingsnis.“

Apie neformaliojo švietimo svarbą antrino Vilniaus miesto savivaldybės atstovė:

„<...> kalbant apie jaunimą, apie švietimą, vadovėlis turbūt yra paskutinė vieta, kur moksleivis norėtų pasižiūrėti, kad pažintų [žydų istoriją]. <...> nežinau, kiek jų žino, tarkim, kiek žydų gyveno Vilniuje, kokio masto bendruomenė buvo istorijos įvairiais periodais. Kad jie yra vilniečiai, jie yra didelė dalis tos bendruomenės, jų gyvenimas, galbūt, tradicijos puoselėtos nulėmė viso Vilniaus vystymąsi, miestiečių tradicijas tam tikras. Tai man atrodo, kad geriausia šviesti ir pažindinti jaunimą per tuos <...> minkštus dalykus.“

Diskusijoje taip pat išskirtas žurnalistų vaidmuo, pavyzdžiui, kalbant apie antisemitizmo bangas, kada visuomenėje suaktyvėja tam tikras klausimas, susijęs su žydų bendruomene. Iliustratyvus pavyzdys yra turto kompensavimo tema, kuri viešojoje erdvėje sukelia neapykantos komentarus gausą, tačiau lengvai prieinamos informacijos, paaiškinančios, kad žydų turtas buvo konfiskuotas ir kokiomis brutaliomis aplinkybėmis tai buvo daroma, stinga.

Formalusis ir neformalusis švietimas apie Holokaustą, žydų istoriją Lietuvoje buvo įvardyti ir kaip poreikis, ir kaip iššūkis, akcentuoti daugelio diskusijos dalyvių. Paminėta skirtingų švietimo formų stoka siekiant kovoti su įvairiomis šiuolaikinio antisemitizmo formomis.

Neapykantos kalbos mastas ir atpažįstamumas institucijų požiūriu

Kitas svarbus dėmuo – **antisemitinė neapykantos kalba ir nusikaltimai**. Diskusijoje dalyvavęs Vilniaus apygardos prokuroras pristatė antisemitinės neapykantos kalbos Vilniuje mastą ir pobūdį:

„<...> nėra masiškai, nėra daug, nėra smurtinių <...>. Didžiausios veikos, sudėtingiausios veikos, ką mes matom šiuo aspektu, tai yra, kaip čia, antisemitiniai pasisakymai internete. <...> kažkas užrašė ant sinagogos antisemitinius užrašus, buvo tokių, kažkas nupaišė svastiką Vilniaus senosiose litvakų kapinėse, kažkas bjauriai kalba internete.“

Prokuroro vertinimu, „bendras principas, matyt, yra toks, kad kuo mažiau žmogus išprusęs, kuo labiau tamsus, kuo mažiau kultūros, kuo sunkesnė ekonominė padėtis, tuo jis yra didesnis antisemitas ir homofobas ir visoks kitoks fobas“, todėl, jo manymu, antisemitinių neapykantos kalbos nusikaltimų turėtų daugėti:

„Jeigu klaustumėt, ar tų antisemitinių kalbų nusikaltimų augs, manau, kad tikrai turėtų augti. Nes bendras nusikalstamumas auga Lietuvoj, tai principas – taip, kuo sunkesnė ekonominė padėtis, o jinai dar tokia, panašu, ir bus, karas netoli vyksta, žmonės, ypač, mažiau išsprusę, reiškia, jie ieško, kas kaltas ir tokių kalbų, antisemitinių kalbų, bus.“

Ši pozicija ir logika antisemitinės kalbos ir apskritai nusikaltimų atžvilgiu yra suprantama, tačiau diskusijoje potencialus antisemitinių nusikaltimų didėjimas plačiau išskleistas nebuvo, taip pat nebuvo pasiūlyti galimi reakcijos ar prevencijos žingsniai. Tai iliustruoja kiek redukcinį požiūrį į galimą antisemitinių nusikaltimų žalą ir pasekmes, kadangi tai viena iš bendruomenei ypač aktualių ir skaudžių sričių.

Kalbėdamas apie neapykantos kalbos nusikaltimus prokuroras patvirtino, kad daugiausia pareiškimų gaunama iš pagrindinės bendruomenei atstovaujančios organizacijos – Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenės, tačiau negalėjo atsakyti į klausimą, kodėl nukentėję asmenys ar asmenys, pastebėję antisemitizmo apraiškas savo aplinkoje, nesikreipia individualiai. NVO atstovės teigimu:

„Žmonės neturi jokios vilties, kad nusikaltimas bus išaiškintas, jie kreipiasi tiesiog informatyviai į bendruomenę, bendruomenė turi savo pilietinę pareigą pranešti.“

Atsakydamas į tai, prokuroras ragino nebijoti ir pranešti apie patirtus ar pastebėtus nusikaltimus:

„Lietuvos teisėsauga nėra baubas, tai yra europietiški ir šviesūs žmonės, kaip taisyklė, ir savo darbą grindžiame pagarba ir europietiškom tradicijom, tai mūsų nereikia bijoti.“

NVO atstovės manymu, yra svarbu kurti visuomeninę kultūrą, kuri pasitikėtų policijos ir teismų institutais ir asmenys, patyrę diskriminaciją, kreiptųsi, tačiau tai yra platesnis klausimas nei kad nevyriausybinių sektoriaus pastangų ir prokuratūros raginimo nebijoti.

Nors, prokuroro teigimu, pareigūnai Lietuvoje turi įgūdžių tirti neapykantos nusikaltimus, tokios kompetencijos trūkumą dažnai pabrėžia bendruomenių atstovai ir bendruomenėms atstovaujančios NVO, tai taip pat atsispindi ataskaitose. Diskusijoje taip pat atkreiptas dėmesys į antisemitinių nusikaltimų latentškumą, kuris Lietuvoje nėra tyrinėjamas, todėl suprasti tikrąjį apraiškų mastą yra labai sudėtinga.

Tad diskusijos dinamika atspindi ir iššūkius, ir institucijų pozicijas dėl šių iššūkių. Nors labai **menkas kreipimasis į institucijas dėl neapykantos kalbos (ar nusikaltimų) yra įvairialypė, kompleksinė (tačiau apčiuopiama) problema, valstybės institucijų atstovai savo atsakomybės dalies ir apskritai problemos kompleksškumo neįvardijo.**

Pozicijos dėl sisteminės kovos su antisemitizmu

Aptariant vienus ar kitus žydų bendruomenės iššūkius ir jų sprendimo svarbą, diskusijoje dalyvavę institucijų atstovai ne visais atvejais vienareikšmiškai pritarė dėl papildomo institucinio lygmens

dėmesio bendruomenei poreikio. Keldama klausimus dėl dėmesio bendruomenei svarbos instituciniu, valstybiniu lygmeniu, NVO atstovė ragino atsigręžti į tai, apie kokią visuomenės grupę kalbame, kada svarstome, ar institucinis dėmesys yra pakankamas:

„<...> bendruomenė neišnyko savaime, jiniai ne nuo maro numirė, ne nuo choleros, ją išžudė, jiniai yra tokia sensitive ta jautrioji grupė, kuri reikalauja atitinkamo požiūrio, bet tas turėtų iš politinės pusės, turėtų Europos paraginimai, Europos komisijos paraginimai turėtų sutapti su valstybės norais.“

Atstovės teigimu, asmuo negali pakeisti savo kilmės priklausomai nuo valstybės politikos, tačiau „ar aš būsiu aktyvus visuomenės narys, ar aš turėsiu galimybę skleisti savo kultūrą ir savo žinias kaip žydas, klausimas, todėl, kad tam reikalingos lėšos, tam reikalingas valstybės palaikymas“.

Pozicijos dėl **sisteminės kovos su antisemitizmu** išsiskyrė. Keletas institucijų atstovų, pripažindami antisemitizmo apraiškų pavojus, lygino antisemitizmo mastą Lietuvoje su kitomis šalimis, kuriose reikškinys siekia neapykantos nusikaltimų lygmenį, ir neįžvelgė papildomo reguliavimo poreikio įstatymo lygmeniu. Ši pozicija neapėmė visų tyrime dalyvavusių institucijų požiūrių – dalis asmenų įžvelgė aukščiausio lygmens antisemitizmo prevencijos stiprinimo svarbą, tačiau nesiėmė politinės strategijos ar priemonių kūrimo iniciatyvos. Valstybinės institucijos atstovė teigė:

„<...> yra siūlomi sprendimai dėl naujo etapo kompensacijos už žydų nusavintą turtą²¹⁶, tai aš jau pradėjau matyti, ne tik aš, bet ir daugelis pastebi komentuose, prasidės nauja banga priešiško, jau prasidėjo, stebime, skaitome visi ir dėl to <...> būtų labai reikalingas nuoseklus, kokių trijų–penkių metų antisemitinis priemonių planas. <...> įtraukiant ir jaunimą, ir senimą, bet ne iki tol, kol prieina reikalas iki smurtinių nusikaltimų, bet tai, kas vyksta buitiniame lygmenyje, ir aiškinimas, ir ne tik mokyklas, <...> yra galimybė daug veikt per nevyriausybinių sektorių, per socialines reklamas, per vaizdinę medžiagą. Bet tam reikia suvienyti pastangas ir vieną kažkokį kelių metų dokumentą.“

Kalbant apie politinę valią išsiskyrė dalies institucijų atstovų ir NVO atstovų pozicija – šie įvardija daug iššūkių ir tobulintinių aspektų siekiant kovoti su antisemitizmu ir puoselėti žydų gyvenimą Lietuvoje, poreikį tai atliepti valstybiniu lygmeniu. Tačiau, pasak valstybinės institucijos atstovo, kitose šalyse antisemitizmo mastas ir raiška daug rimtesni, tad suprantama, kad joms reikia kurti kovos su antisemitizmu strategijas, kaip rekomenduoja Europos Komisija. Lietuvoje, jo teigimu, tokios problemos nėra, todėl tiksliau būtų rengti veiksmų planą, o ne įstatyminio lygmens strategiją:

---

216 2022 metų pabaigoje premjerė Ingrida Šimonytė pasiūlė iniciatyvą skirti analogišką sumą nusavintam žydų bendruomenių ir privačiam turtui kompensuoti: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1821304/premjere-siulo-kompensuoti-37-mln-euru-zydams-uz-20-a-nusavinta-privatu-turta>

„<...> tokios šalys, kurios turi labai rimtas problemas su antisemitizmo didėjimu ir aplamai su antisemitiniais išpuoliais, su labai žiauriom pasekmėm, tos šalys <...> suvokdamos tą realią situaciją atsiliepia į raginimus, kvietimus, rekomendacijas ir bando tą kažkaip taisyti įstatymiškai, priimdami ar tai strategiją, ar tai įstatymą ar dar kokį kitokį dokumentą. Klausimas, ar to reikia Lietuvoje, ar iš tikrųjų antisemitinė, antisemitizmo padėtis yra tokia katastrofiška, kad mes turime priiminėti įstatymus.“

Tokia pozicija rodo kiek ribotą bendruomenės įvardijamų poreikių vertinimą ir požiūrį į antisemitizmo priežastis, plėtrą, poveikį ir platesnes pasekmes apskritai.

Įvardytų iššūkių ir tobulintinų aspektų apibendrinimas:

- 1)** principinės valstybės pozicijos, aktyviai pripažįstančios žydų istoriją kaip Lietuvos istoriją, stoka;
- 7)** netinkamas istorinės atminties puoselėjimo užtikrinimas – vis dar durų neatvėrė Lietuvos žydų Holokausto ir žydų kultūros muziejus, šiuo metu veikiančių muziejų žydų bendruomenės reprezentavimo skurdumas;
- 8)** tęstinių ir giluminių Lietuvos žydų istorijos tyrimų stoka;
- 9)** kovos su antisemitizmu strategijos nebuvimas ir iniciatyvos tokią strategiją kurti stoka;
- 10)** neapykantos nusikaltimų atpažinimo ir kreipimosi dėl neapykantos nusikaltimų iššūkiai;
- 11)** ypač skurdus Holokausto, kaip visuomenės savimonės ir nuovokos ugdymo istorinio įvykio, reprezentavimas švietimo sistemoje, taip pat švietimo apie žydų indėlį į Lietuvos valstybės formavimąsi iki nepriklausomybės ir po jos stygius;
- 12)** Žydų gyvenimo puoselėjimo neįgyvendinimas - atnaujinus reikšmingas istorines vietas ar (religinius) pastatus, neužtikrinama patiems žydams naudojimui prieinama infrastruktūra ir galimybė puoselėti savo kultūrą;
- 13)** Nepakankamas 2011 metais priimtas LR Geros valios kompensacijos už žydų religinių bendruomenių nekilnojamąjį turtą įstatymas (kitai vadinamas simboliniu įstatymu) bei švietimo apie Holokausto metu konfiskuotą žydų turtą stoka.

Taigi *focus* grupės diskusijos metu įvardyti įvairūs tobulintini aspektai, kurie padėtų užtikrinti žydų bendruomenės įtrauktį, saugumą, teisingumą jai Lietuvoje, prisidėtų prie žydų gyvenimo puoselėjimo krypties, kurią, be kita ko, skatina Europos Komisijos strategija. Poreikius ir lūkesčius aiškiausiai įvardijo NVO sektorius, ypač akcentuodami principinį žydų istorijos kaip Lietuvos istorijos dalies pateikimą įvairiuose žydų bendruomenės kontekstuose ir valstybės vykdomoje politikoje apskritai. Pabrėžiama kertinė formaliojo ir neformaliojo švietimo svarba, istorinės atminties ir žydų gyvenimo puoselėjimo svarba, taip pat būtinybė tirti ir mažinti antisemitinę neapykantos kalbą ir kitas antisemitines raiškas. Antrindami tam tikrai įvardytų iššūkių ir poreikių daliai, nemaža dalis institucijų atstovų vis dėlto neišreiškė artikuliuoto politinio pasiryžimo ir konkrečių priemonių iššūkiams ir poreikiams atliepti. Be to, dalis institucijų atstovų santūriai vertino sisteminės, valstybinio lygmens kovos su antisemitizmu poreikį argumentuodami tai gerokai prastesne kitų šalių antisemitizmo paplitimo situacija.

IŠVADOS

Teisinė Lietuvos nediskriminavimo politikos analizė parodė, kad **teisinis reguliavimas Lietuvoje iš esmės atitinka tarptautinius ir Europinius standartus**, susijusius su diskriminacijos draudimu, neapykantos kurstymu ar Holokausto neigimu, iškraipymu ir menkinimu.

Nepaisant to, **šių nuostatų įgyvendinimą galima laikyti nepakankamu**. Tą atskleidžia tyrime apžvelgti tyrimai ir tyrimo metu surinkti duomenys iš romų ir žydų bendruomenių Lietuvoje.

Be to, Lietuvoje nuo 2010 metų nustojo galioti Tautinių mažumų įstatymas, o vėlesni bandymai priimti naują įstatymą nesulaukė palaikymo. Todėl šiuo metu **nėra įstatymo, kodifikuojančio visas tautinėms mažumoms Lietuvoje priklausančias pilietines, politines, socialines ir kitas teises**.

Strateginių dokumentų politika Lietuvoje išlieka silpna. Nepaisant tarptautinių rekomendacijų, Lietuvoje vis dar nėra priimta antisemitizmo strategija ar veiksmų planas dėl kovos su rasizmu. Lietuvoje įgyvendinami strateginiai dokumentai – Romų integracijos planai ir Nediskriminavimo skatinimo planai – **stokoja tinkamo finansavimo ir strateginės vizijos**. Nors jų turinys ilgainiui keičiasi, romų bendruomenė vis dar vertinama kaip pagalbos gavėjai, o ne lygiateisiai piliečiai. Nediskriminavimo veiksmų planas apskritai neatsižvelgia į tautybės ar etninės kilmės aspektus.

ES priimami strateginiai dokumentai gali pasitarnauti kaip tinkamą kryptį rodantys dokumentai, tačiau tam reikia politinės Lietuvos valdžios institucijų valios ir supratimo, kad žydų ir romų bendruomenės yra lygiaverčiai Lietuvos visuomenės dalyviai, kuriems būtina užtikrinti lygias galimybes ir apsaugą nuo diskriminacijos.

Atliktas kokybinis Lietuvos žydų ir romų bendruomenių tyrimas iliustruoja, **kad egzistuojanti teisinė bazė, sauganti asmenis nuo nediskriminavimo, neužkerta kelio daugialypei ir struktūrinei romų kilmės asmenų diskriminacijai, antisemitinių patirčių sukeliama nesaugumo ir baimės jausmui žydų kilmės asmenims, neužtikrina žydų gyvenimo puoselėjimo**.

Tyrimo duomenimis, **romų bendruomenė Lietuvoje patiria giliai įsišaknijusiais stereotipais grįstą diskriminaciją tiek kasdienybėje, gatvėje, tiek įvairiose konkrečiose gyvenimo srityse**, tokiose kaip mėginimas įsidarbinti ar išsinuomoti būstą.

Tyrimo metu surinkti **liudijimai pagrindžia daugialypės diskriminacijos reglamentavimo svarbą ir šiuo pagrindu grįstą įtraukties priemonių trūkumą**. Romų bendruomenei skirtos įtraukties priemonės negali būti atsiejamos nuo to, kad šiai bendruomenei priklausantys asmenys dažnai kenčia dėl kelių diskriminavimo pagrindų vienu metu. Romų atveju su ypač gaja etniškumo stigma yra susipynę itin daug kitų dėmenų: gyvenimas skurde ar skurdo rizikos riboje; patirtis įkalinimo įstaigoje; buvimas vieniša daugiavaike moterimi; menkas išsilavinimas ir kt. Tai Lietuvos teisinėje bazėje neatsispindi.

Ypač svarbios yra motyvacijos skatinimo ir pasitikėjimo institucijomis puoselėjimo priemonės. Dėl struktūrinės diskriminacijos romai atsiduria uždaro rato situacijose, kada daug kartų

susidūrę su neigiamomis nuostatomis iš viešųjų paslaugų tiekėjų, institucijų atstovų, potencialių darbdavių, švietimo įstaigų ir tiesiog visuomenės narių, todėl yra linkę nepasitikėti institucijomis, jų teikiamomis paslaugomis, apskritai valstybės teikiama pagalba ir visuomenės teikiamomis galimybėmis, dėl to mažiau kreipiasi dėl tam tikrų paslaugų ar įsitraukia į visuomenės gyvenimą. Tokios situacijos pasekmės visuomenėje ir tarp institucijų dažnai laikomos pasyvumu ir asmeninės motyvacijos stoka, tačiau pasitikėjimas tam tikrų integracijos priemonių siūlomomis galimybėmis tarp romų tokiomis aplinkybėmis nėra savaime suprantamas – dėl ilgalaikės, sisteminės diskriminacijos jis gali būti prarandamas ir turi būti aktyviai skatinamas.

Žydų bendruomenė Lietuvoje su aktyvia, tiesiogine diskriminacija iš institucijų, viešųjų paslaugų teikėjų susiduria mažiau, neįaučiama kasdienė socioekonominė atskirtis. Tačiau **antisemitinių komentarų ir kitų išraiškų vis dar esama įvairių ir jos liudija išskirtinai traumines patirtis**. Istorinė patirtis, kuri vis dar gyva prosenelių ir senelių pasakojimuose, suteikia ypač stiprų neigiamą emocinį krūvį antisemitinėms išraiškoms, vis dar egzistuojančioms šiandien.

Valstybės politikos lygmeniu neįaučiama principinė pozicija, kad tragiška Lietuvos žydų istorija yra Lietuvos tragedija ir Lietuvos istorijos dalis, stinga lyderystės ugdant visuomenės savimone apie Holokaustą ir jo pasekmes visai visuomenei. Taip pat nėra puoselėjamas žydų gyvenimas – žydų bendruomenei aktualios vietos, (religiniai) pastatai ir aplinkinė infrastruktūra Lietuvoje nėra pritaikyti naudotis, dažnai atnaujinimo darbai apsiriboja šių vietų pavertimu muziejų eksponatais.

Viena opiausių ir skaudžiausių žydų bendruomenės įvardytų sričių – nesibaigiantys antisemitiniai komentarai žiniasklaidoje ir socialinėse medijose. **Nors apie komentarų žalingumą viešojoje erdvėje kalbama daug, vis dar nepakankamai dėmesio skiriama jų žalos rimtumui ir priežiūrai.** Antisemitiniai komentarai liudija ypač skaudžią istorinę patirtį, primena iš artimųjų girdėtas traumines istorijas, sukeltas įvykių, dėl kurių didelė pasaulio žmonių dalis vis dar jaučia istorinio teisingumo skolą.

Tad teisinių normų egzistavimas nėra pakankamas, jeigu pažeidžiamos bendruomenės jomis negali naudotis ar jos neužtikrina visapusiško bendruomenių teisių įgyvendinimo, jų apsaugos ir įtraukties. Norint užtikrinti kokybišką šių normų įgyvendinimą ir siekiant esminių, ilgalaikių pokyčių, būtinos ilgalaikės nediskriminavimo vizijos ir principinė politinė pozicija.

Esminės tyrimo įžvalgos politikos formuotojams pateikiamos rekomendacijų forma.

REKOMENDACIJOS

Teisės aktams tobulinti:

- 1.** Priimti Tautinių mažumų įstatymą, kuriame būtų perkeltos Tautinių mažumų konvencijos nuostatos ir kiti tarptautiniai įsipareigojimai, užtikrinantys visavertišką tautinių mažumų gyvenimą Lietuvoje.
- 2.** Į Lygių galimybių įstatymą įtraukti daugialypės (angl. intersectional) ir struktūrinės diskriminacijos sąvokas, atsižvelgti į jas rengiant ir įgyvendinant strateginius dokumentus.
- 3.** Priimti atskirus strateginius planus kovai su antisemitizmu ir kovai su rasizmu.
- 4.** Užtikrinti tinkamą strateginių dokumentų ir juose numatytų veiklų finansavimą.
- 5.** Sukurti patikimus stebėsenos ir vertinimo mechanizmus siekiant įvertinti strateginių dokumentų ir priemonių poveikį.
- 6.** Užtikrinti ilgalaikes vizijas ir įsipareigojimus.
- 7.** Strateginius dokumentus tvirtinti vyriausybės, o ne ministerijų lygmeniu.
- 8.** Atsižvelgiant į tai, kad sisteminė ilgalaikė diskriminacija veikia uždaro rato principu, kuriant integracijos priemones lygiagrečiai numatyti papildomas motyvacinės priemonės romų įtraukčiai skatinti ir išlaikyti.
- 9.** Užtikrinti, kad romų integracijos priemonės atsižvelgtų į daugialypę romų diskriminaciją, t. y. kad būtų įvertinamos lyties, socialinės ir ekonominės padėties, amžiaus ir kitų diskriminacinių pagrindų dimensijos.
- 10.** Teisių užtikrinimo įgyvendinimo ir integracijos strategijas bei priemones kurti laikantis politinės-idėjinės nuostatos, pripažįstančios romus kaip Lietuvos piliečius, visuomenės bendrakūrėjus ir dalyvius, priešingai priemonėms, pagal kurias romai traktuojami kaip pasyvūs pagalbos gavėjai.
- 11.** Teisių užtikrinimo įgyvendinimo, žydų gyvenimo puoselėjimo ir kovos su antisemitizmu strategines priemones kurti laikantis politinės-idėjinės nuostatos, kad Lietuvos žydų istorija yra Lietuvos istorija, sukėlusį padarinius visai visuomenei, kad Holokausto metu nukentėję Lietuvos žydai buvo Lietuvos piliečiai, kaip ir šiandienos Lietuvoje gyvenantys Lietuvos žydai (litvakai).

Švietimui ir sąmoningumui didinti:

- 12.** Organizuoti mokymus valstybės pareigūnams, teisėsaugos institucijų darbuotojams, savivaldybių tarnautojams apie antisemitizmą ir antičigonizmą, diskriminaciją ir

neapykantos nusikaltimus.

- 13.** Rengti švietimo programas ir sąmoningumo didinimo kampanijas, kuriomis siekiama skatinti supratimą ir mažinti visuomenėje vyraujančius stereotipus, susijusius su romų ir žydų bendruomenėmis.

Bendruomenių įtraukčiai stiprinti:

- 14.** Skatinti romų bendruomenės narių lyderystę, ypač populiarinti geruosius įtraukties pavyzdžius tarp romų bendruomenės narių ir plačiosios visuomenės, neegzotifikuoti šių atvejų.
- 15.** Įtraukti romų ir žydų bendruomenes į sprendimų priėmimo procesus, rengti konsultacijas ir gauti rekomendacijas dėl strategijų įgyvendinimo.
- 16.** Remti pilietinės visuomenės organizacijas, kovojančias su diskriminacija ir skatinančias socialinę įtrauktį.
- 17.** Steigti apmokamas romų tarpininko (-ės) pozicijas, stengtis į jas įdarbinti romų kilmės asmenis, taip skatinti įtrauktį, pasitikėjimą valstybės institucijomis ir integracijos priemonių teikiamomis galimybėmis, o ilgainiui savarankiškumą dalyvauti visuomenės gyvenime.
- 18.** Stiprinti dėmesį švietimo įstaigas lankantiems romų jaunuoliams, kurti motyvacinę išlaikymo mokymosi procese sistemą, pavyzdžiui, įdarbinti daugiau mokytojų padėjėjų ar skirti stipendijas vyresnio amžiaus moksleiviams, taip siekiant užtikrinti tvarų romų dalyvavimą švietimo sistemoje.
- 19.** Užtikrinti, kad romų asmenų iškeldinimo iš vadinamojo Vilniaus Kirtimų taboro pasekmės būtų įvertintos ir adresuotos instituciniu lygmeniu, t. y. užtikrintas vis dar trūkstamas būsto poreikis ir kitos būtinos paslaugos.
- 20.** Stiprinti romų bendruomenės narių ir sveikatos priežiūros įstaigų santykį siekiant gerinti bendruomenės narių sveikatą ir ilginti gyvenimo trukmę.

Holokausto atminčiai ir žydų paveldui puoselėti:

- 21.** Gilinti istorines pedagogų ir moksleivių žinias apie Holokaustą, stiprinti švietimo programą įtraukiais ugdymo metodais, pavyzdžiui, kelionėmis į istorines vietas.
- 22.** Plėsti žydų bendruomenės sampratą Lietuvoje kaip išskirtinai asocijuojamą su Holokausto tragedija, t. y. gilinti plačiosios visuomenės žinias apie žydų kultūrą iki Antrojo pasaulinio karo, bendruomenės indėlį į Lietuvos valstybę iki nepriklausomybės ir po jos.
- 23.** Žydų bendruomenei reikšmingus ir skaudžius įvykius atminti kaip Lietuvos istorijos įvykius siekiant mažinti skirtį tarp lietuvių ir žydų istorijos Lietuvoje.
- 24.** Tinkamai reprezentuoti Lietuvos žydų istoriją neformaliojo švietimo būdais – steigti muziejų žydų kultūrai ir istorijai Lietuvoje aktualizuoti ir atminti, atsižvelgti į

visuomenėje nevienareikšmiškai vertinamų, tačiau bendruomenei nepriimtinių istorinių figūrų reprezentacijas viešojoje erdvėje ir viešajame diskurse.

- 25.** Puoselėti žydų gyvenimą Lietuvoje, pavyzdžiui, atnaujinus reikšmingas istorines vietas ar (religinius) pastatus užtikrinti galimybę jomis naudotis žydų bendruomenės nariams, kurti tam infrastruktūrą, nepalikti šių iniciatyvų muziejiniams eksponatais.

Lygybės duomenims rinkti:

- 26.** Reguliariai rinkti lygybės duomenis, susijusius su tautybe ir etnine priklausomybe.
- 27.** Atlikti tyrimus apie diskriminacijos atvejus, šiuolaikines antisemitizmo ir antičigonizmo apraiškas ir bendruomenių patirtis.
- 28.** Plėtoti tvarius ir ilgalaikius žydų istorijos Lietuvoje tyrimus.

Neapykantos kalbos ir neapykantos nusikaltimų prevencijai:

- 29.** Stiprinti monitoringą ir atsaką į antisemitinę ir antičigonistinę neapykantos kalbą žiniasklaidos priemonėse ir socialiniuose tinkluose.
- 30.** Inicijuoti administracinės atsakomybės už neapykantos kalbą taikymui reikalingų teisės aktų parengimą.
- 31.** Vertinti antisemitinių nusikaltimų latentiškumą, steigti monitoringo sistemą ir kurti atitinkamas priemones, kurios padėtų jai reaguoti.
- 32.** Užtikrinti nevyriausybinių organizacijų finansinę paramą kovoje su, be kita ko, antisemitine neapykantos kalba.

Žiniasklaidos atsakomybei stiprinti:

- 33.** Skatinti žiniasklaidos atsakomybę formuojant visuomenės požiūrį ir nuostatas į tautines mažumas Lietuvoje.
- 34.** Užtikrinti neapykantos kalbos stebėseną, operatyviai šalinti neapykantą kurstančius komentarus arba riboti komentavimo funkciją.
- 35.** Neskelbti informacijos apie įtariamų nusikaltimus padariusių asmenų etninę priklausomybę, nebent tai būtina.

LITERATŪRA

2000 m. birželio 29 d. Tarybos direktyva 2000/43/EB, įgyvendinanti vienodų sąlygų taikymo principą asmenims nepaisant jų rasės arba etninės priklausomybės. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32000L0043&from=EL>

2000 m. lapkričio 27 d. Tarybos direktyva 2000/78/EB, nustatanti vienodų sąlygų taikymo užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A32000L0078>

Abramavičiūtė, I. ir Sabatauskaitė, B. (2017). Tyrimo „Ankstyvos santuokos Lietuvos romų bendruomenėje: situacijos analizė, išvados ir rekomendacijos“ ataskaita. Prieiga per internetą: http://www.romuplatforma.lt/wp-content/uploads/2017/02/Tyrimas_ankstyvossantuokosLietuvosromubendruomeneje.pdf

Aldridge, J. (2015). *Participatory Research: Working with Vulnerable Groups in Research and Practice*. Bristol: Policy Press.

Andriukaitis, G. ir Guliakaitė, M. (2022). *Country report non-discrimination: transposition and implementation at national level of Council Directives 2000/43 and 2000/78. Lithuania*. Prieiga per internetą: <https://www.equalitylaw.eu/downloads/5772-lithuania-country-report-non-discrimination-2022-1-60-mb>

Atmintinų dienų įstatymo Nr. VIII-397 1 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIIIIP-3232(2), 2019-05-24. Prieiga per internetą: https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35403&p_k=1&p_t=267138&p6=25

Avin, A. ir Pilarczyk-Palaitis, A. (2023). On the way to visibility: the process of creating a cultural memory of the genocide of the Lithuanian Roma. *Journal of Baltic Studies*, 54 (1), pp. 87–102. Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01629778.2023.2153889>

Bakaitė, J., **LRT.lt** (2001). Aistros dėl Tautinių mažumų įstatymo: ar įstatymai ir Konstitucija išties draudžia rusų ir lenkų kalbą įstaigose? Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1371771/lrt-faktai-aistros-del-tautiniu-mazumu-istatymo-ar-istatymai-ir-konstitucija-isties-draudzia-rusu-ir-lenku-kalba-istaigose>

Baliko, E. (2017). Tautinių mažumų teisės: ne kam, o kaip to reikia. Prieiga per internetą: <https://manoteises.lt/straipsnis/tautiniu-mazumu-teises-ne-kam-o-kaip-reikia/>

Beresnevičiūtė, V. ir Frėjutė-Rakauskienė, M. (2006). Etninė tematika ir nepakantumas Lietuvos žiniasklaidoje: dienraščių analizė. *Etniškumo studijos*, 1, p. 19–44. Prieiga per internetą: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2012/03/EtSt_Beresneviciute_Frejute-Rakauskiene_2006.pdf

Beresnevičiūtė, V. ir Leončikas, T. (2009). Diskriminacijos suvokimas Lietuvos visuomenėje.

Filosofija. Sociologija, 20 (4), p. 335–343. Prieiga per internetą: <http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2009/4/335-343.pdf>

Beresnevičiūtė, V. (2005). Etninių grupių socialinės integracijos sampratos interpretacija. *Filosofija. Sociologija*, 2, p. 26–32. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/11840>

Bitiukova, N. (2013). *Neapykantos kurstymas Lietuvoje: Dažniausiai užduodami klausimai. Informacinis vadovas*. Prieiga per internetą: <http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2016/08/Neapykantos-kurstymas-Lietuvoje-DUK.pdf>

Byrne, D. (2021). A worked example of Braun and Clarke’s approach to reflexive thematic analysis. *Qual Quant*, 56, pp. 1391–1412. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1007/s11135-021-01182-y>

Blažytė, G. et al. (2021). *Lygybės duomenys (angl. equality data): duomenų rinkimas, teisinė aplinka ir tobulinimo galimybės*. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/socialine-integracija/lygios%20galimyb%C4%97s/Lygyb%C4%97s%20duomen%C5%B3%20tyrimas%202021%20m.pdf>

Blažytė, G., Diversity Development Group (2022). Visuomenės nuostatos etninių ir religinių grupių atžvilgiu: 2022 m. Prieiga per internetą: <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2023/01/2022-m.-rugsejo-16-27-d.-duomenys.pdf>

Blažytė, G., Pilinkaitė-Sotirovič, V. ir Žibas, K. (2016). Etninių mažumų grupės Lietuvoje: demografinė kaita ir socialinės padėties aspektai. *Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 109–124.

Braveman, P. A. et al. (2022). Systemic and Structural Racism: Definitions, Examples, Health Damages, and Approaches to Dismantling. *Health Affairs*, 41 (2), pp. 171–178. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2021.01394>

Center for Intersectional Justice (2019). *Intersectional discrimination in Europe: relevance, challenges and ways forward*. Prieiga per internetą: https://www.intersectionaljustice.org/img/intersectionality-report-FINAL_yizq4j.pdf

Clarke, A. (2006). Qualitative Interviewing: Encountering Ethical Issues and Challenges. *Nurse Researcher*, 13 (4), pp. 19–29.

Committee of Ministers (2012). *Resolution CM/ResCMN(2012)19 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Lithuania*. Prieiga per internetą: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805c9282

Committee of Ministers (2016). *Resolution CM/ResCMN(2016)9 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Lithuania*. Prieiga per internetą: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016806881ec

Committee of Ministers (2019). *Resolution CM/ResCMN(2019)4 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Lithuania*. Prieiga per internetą:

https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=090000168093b2f2

Committee on the Elimination of Discrimination against Women (2019). *Concluding observations on the sixth periodic report of Lithuania*. Prieiga per internetą: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/363/00/PDF/N1936300.pdf?OpenElement>

Committee on the Elimination of Racial Discrimination (2006). *Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*, CERD/C/LTU/CO/3.

Committee on the Elimination of Racial Discrimination (2011). *Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*, CERD/C/LTU/CO/4-5.

Committee on the Elimination of Racial Discrimination (2016). *Concluding observations on the combined sixth to eighth periodic reports of Lithuania*, CERD/C/LTU/CO/6-8.

Committee on the Elimination of Racial Discrimination (2019). *Concluding observations on the combined ninth and tenth periodic reports of Lithuania*, CERD/C/LTU/CO/9-10.

Crenshaw, K. (1989). Demarginalising the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Anti-Discrimination Doctrine, Feminist Theory, and Anti-Racist Politics. *University of Chicago Legal Forum*. 1989 (1), pp. 139–167. Prieiga per internetą: <http://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>

Čeledinaitė, G. (2015). Žydų tautinės mažumos diskriminacijos patyrimas socialinių transformacijų kontekste. *Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai*, 4, p. 1–6. Prieiga per internetą: <https://dx.doi.org/10.15388/JMPD.2015.4.01>

Davoliūtė, V., Budrytė, D. (2018). Entangled History, History Education, and Affective Communities in Lithuania. *Transitional Justice and the Former Soviet Union: Reviewing the Past, Looking toward the Future*. New York: Cambridge University Press, pp. 323–344.

Donskis, L. (2006). Another Word for Uncertainty: Anti-Semitism in Modern Lithuania. *NORDEUROPAforum – Zeitschrift für Kulturstudien*, 16 (1), pp. 7–26. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.18452/7890>

Duchnevič, R. (2020). Ar pakaks politinės valios išspręsti tautinių mažumų mokyklų problemas? Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/pozicija/679/1144448/robert-duchnevic-ar-pakaks-politines-valios-isspresti-tautiniu-mazumu-mokyklu-problemas>

Etninių tyrimų centras (2005). *Socialinių tyrimų instituto Etninių tyrimų centro užsakymu UAB RAIT atliktos visuomenės nuomonės apklausos rezultatai*. Prieiga per internetą: <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/ETC-vis-nuomones-apkl.-2005-05-5-8.pdf>

Etninių tyrimų institutas (2021). *Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto užsakymu atliktos visuomenės nuostatų apklausos 2020 m. rezultatai*. Prieiga per internetą: <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2021/01/Visuomen%C4%97s-nuostatos-apklausa-rezultatai-2020.pdf>

European Commission (2019). *Special Eurobarometer 493, 'Discrimination in the European Union'*. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/>

[getsurveydetail/instruments/special/surveyky/2251](https://surveydetail/instruments/special/surveyky/2251)

European Commission (2020). *EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation for 2020–2030*. Prieiga per internetą: https://commission.europa.eu/system/files/2021-01/eu_roma_strategic_framework_for_equality_inclusion_and_participation_for_2020_-_2030_0.pdf

European Commission (2022). *Minority*. Prieiga per internetą: https://home-affairs.ec.europa.eu/pages/glossary/minority_en

European Commission (2022). *Xenophobia*. Prieiga per internetą: https://home-affairs.ec.europa.eu/pages/glossary/xenophobia_en

Europos komisija kovai su rasizmu ir netolerancija (2016). *Ataskaita apie Lietuvą (penktasis stebėsenos etapas)*. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/fifth-report-on-lithuania-lithuanian-translation-/16808b587d>

Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra (FRA). *Nelygybė ir daugialypė diskriminacija sveikatos priežiūros srityje*. Prieiga per internetą: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-factsheet_inequalititesmultidiscrimination_lt.pdf

Europos Parlamentas (2022). 2022 m. spalio 5 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl romų bendruomenių, gyvenančių ES gyvenvietėse, padėties (2022/2662(RSP)). Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0343_LT.html

Europos Tarybos Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija (1995). Valstybės žinios, 2000-03-08, Nr. 20-497. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.96635>

Europos žmogaus teisių fondas (2015). EFHR lemtingas laimėjimas – Vilniaus miesto apylinkės teismas leido įrašyti „W“ raidę pavardėje. Prieiga per internetą: <https://lt.efhr.eu/2015/07/30/efhr-lemtingas-laimejimas-vilniaus-miesto-apylinkes-teismas-leido-irasyti-w-raide-pavardeje/>

Frėjutė-Rakauskienė, M. (2020). Etninių mažumų ir pabėgėlių vaizdavimo tendencijos Lietuvos žiniasklaidoje 2005–2017 metais. *Lietuvos socialinė raida: socialinių ir etninių mažumų grupių įtrauktis Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 46–64.

Frėjutė-Rakauskienė, M., Marcinkevičius, A. ir Šliavaitė, K. (2016). Etninių mažumų grupės Lietuvoje: demografinė kaita ir socialinės padėties aspektai. *Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 85–108.

Gaidys, V. (2020). Etninės grupės visuomenės nuomonės apklausose. *Lietuvos socialinė raida: socialinių ir etninių mažumų grupių įtrauktis Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 65–75. Prieiga per internetą: https://www.lstc.lt/wp-content/uploads/2021/02/Lietuvos_socialine_raida_2020_9.pdf

Goff, P. A. et al. (2008). Not Yet Human: Implicit Knowledge, Historical Dehumanization, and Contemporary Consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94 (2), pp. 292–306. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.94.2.292>

Greene, R. A. (2018). *Anti-Semitism in Europe – A shadow over Europe*. CNN. Prieiga per internetą: <https://edition.cnn.com/interactive/2018/11/europe/antisemitism-poll-2018-intl/>

Guliakaitė-Danisevičienė, M. (2023). *Neapykantos kalba Lietuvoje: situacijos ir atsakymų pradėti ikiteisminius tyrimus apžvalga*. Prieiga per internetą: <https://manoteises.lt/wp-content/uploads/2023/03/NEAPYKANTOS-KALBA-LIETUVOJE.pdf>

Gutauskas, A. ir Navickienė, Ž. (2022). *Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba: kur prasideda ir kur baigiasi saviraiškos laisvės ribos?* Prieiga per internetą: <https://repository.mruni.eu/handle/007/18491>

Holocaust Encyclopedia (2023). Prieiga per internetą: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitism>

International Holocaust Remembrance Alliance (2016). Prieiga per internetą: https://www.holocaustremembrance.com/sites/default/files/press_release_document_antisemitism.pdf

International Holocaust Remembrance Alliance (2023). *What is antigypsyism/anti-Roma discrimination? Non-legally binding working definition of antigypsyism/ anti-Roma discrimination*. IHRA. Prieiga per internetą: <https://www.holocaustremembrance.com/resources/working-definitions-charters/working-definition-antigypsyism-anti-roma-discrimination>

Jungtinių Tautų Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966). Valstybės žinios, 2002-08-02, Nr. 77-3288. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.174848>

Jungtinių Tautų deklaracija „Dėl tautinėms, arba etninėms, religinėms ir kalbinėms mažumoms priklausančių asmenų teisių“, 1992-12-18. Prieiga per internetą: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-national-or-ethnic>

Kahanec, M., Zaiceva, A., Zimmermann, K. F. (2010). *Ethnic Minorities in the European Union: An Overview*. Institute of Labor Economics (IZA). Discussion Paper, 5397, pp. 1–41. Prieiga per internetą: <https://EconPapers.repec.org/RePEc:diw:diwwpp:dp1090>

Kasatkina, N. (2007). Etniškumo tyrimai: tendencijos ir esminės sąvokos. *Filosofija. Sociologija*, 18 (4), p. 1–11. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/11863>

Keen, E. (2017). *Teisė prisiminti: Švietimo vadovas jaunimui apie romų genocidą*. 2 leid. Strasbūras: Europos Taryba, p. 1–126.

Kontvainė, V. (2020). *Romų tautybės asmenų padėtis 2020 m.* Vilnius: Diversity Development Group, p. 1–65. Prieiga per internetą: [https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Rom%C5%B3%20pad%C4%97tis%202020_TYRIMO%20ATASKAITA_galutin%C4%97%20\(002\).pdf](https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Rom%C5%B3%20pad%C4%97tis%202020_TYRIMO%20ATASKAITA_galutin%C4%97%20(002).pdf)

Labanauskas, L. (2016). Rusakalbis jaunimas Visagine: antros ir trečios kartos migrantų tautinis tapatumas. *Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 125–141.

Labanauskas, L. (2019). *Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, p. 1–100.

Labanauskas, L. (2020). Neapykantos kalbos ir neapykantos incidentų patirtys Panevėžio Romų bendruomenėje. *Lietuvos socialinė raida: socialinių ir etninių mažumų grupių įtrauktis Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 76–90.

Liamputtong, P. (2007). *Researching the Vulnerable: A Guide to Sensitive Research Methods*. London: Sage.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (2023). *Holokaustas Lietuvoje*. Prieiga per internetą: <http://genocid.lt/centras/lt/2258/a/>

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 60, 129, 135, 138, 169, 170, 170-1 ir 170-2 straipsnių pakeitimo įstatymas Nr. XIV-1065, 2022-04-28. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct/d3e994c0cb9c11ec8d9390588bf2de65>

Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, Nr. XII-2603, 2016-09-14. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/10c6bfd07bd511e6a0f68fd135e6f40c/asr>

Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas Nr. JV-610 dėl Tautinių mažumų istorijos Lietuvoje reprezentavimo koncepcijos tvirtinimo, 2019 m. rugsėjo 26 d.

Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas. Valstybės žinios, 2003-12-05, Nr. 114-5115. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.222522>

Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymo Nr. IX-1826 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 13 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, TAR, 2017-07-24, Nr. 12573. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/c87aab836c7711e7aefae747e4b63286?jfwid=1ffspztdw>

Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymo pakeitimo įstatymas. Valstybės žinios, 2008-07-05, Nr. 76-2998. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.323620?jfwid=1ffspztdw>

Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr. XI-2015 „Dėl Valstybės pažangos strategijos „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ patvirtinimo“. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/d492e050f7dd11eaa12ad7c04a383ca0/asr>

Lietuvos Respublikos strateginio valdymo įstatymas, Nr. XIII-3096, 2020-06-25. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/13ecbb50c1be11ea9815f635b9c0dcef/asr>

Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas, Nr. I-1489, 1991-07-01. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.1480/asr>

Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2012 m. gruodžio 28 d. įsakymas Nr. V-1753.

Romų integracijos į visuomenę 2000–2004 metų programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. liepos 1 d. nutarimu Nr. 759. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.104285?jfwid=rivwzvpvg>

Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymas. Valstybės žinios, 1989-12-10, Nr. 34-485, Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.18856?jfwid>

Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus pažyma Nr. (6.1- 2013-329)PR-156 dėl romų tautybės vaikų teisės į mokslą užtikrinimo, 2014-08-19. Prieiga per internetą: <https://www3.lrs.lt/docs2/VAQQPBJE.PDF>

Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija (2023). Tautinės mažumos apie rinkimus informuojamos jų etnine kalba. Prieiga per internetą: <https://www.vrk.lt/naujienos/-/content/10180/8/tautines-mazumos-apie-rinkimus-informuojamos-ju-etnine-kalba>

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. rugsėjo 9 d. nutarimas Nr. 998 „Dėl 2021–2030 metų Nacionalinio pažangos plano patvirtinimo“. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActEditions/d492e050f7dd11eaa12ad7c04a383ca0>

Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė (2018). *Rekomendacijos dėl veiksmų kovojant su antisemitizmu ir romafobija Lietuvoje*, p. 1–131. Prieiga per internetą: <https://www.lzb.lt/2018/03/15/rekomendaciju-del-veiksmu-kovojant-su-antisemitizmu-ir-romafobija-lietuvoje/>

Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2011 m. ataskaita. Prieiga per internetą: <https://lygybe.lt/wp-content/uploads/2023/05/lgkt-ataskaita-2011.pdf>

Malinauskaitė, G. (2013). Holocaust Memory and Antisemitism in Lithuania: Reversed Memories of the Second World War. *International Conference “Antisemitism in Europe Today: The Phenomena, the Conflicts”*. Berlin: The Jewish Museum Berlin, pp. 1–6.

McGarry, A. (2017). *Romaphobia: The Last Acceptable Form of Racism*. London: Zed Books.

Navickienė, Ž., Velička, V. (2019). *Baudžiamosios atsakomybės už neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas taikymo atvejų analizės ataskaita*. Vidaus reikalų ministerija. Prieiga per internetą: https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Neapykantos_nusikaltimu_tyrimas_Ataskaita_2019.pdf

Nunkoosing, K., The Problems with Interviews. *Qualitative Health Research*, 15 (5), pp. 698–706. [žiūrėta 2022 m. rugsėjo 9 d.]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/1049732304273903>

Oficialiosios statistikos portalas (2023). *Gyventojų skaičius 2021*. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=c226857c-6210-4079-a307-0ae82aabe51b#/>

Okunevičiūtė-Neveauskienė, L., ir Moskvina, J. (2014). Pažeidžiamos gyventojų grupės: iššūkiai užimtumui. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 9, p. 114–128. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/STEPP.2014.0.3772>

Petrauskienė, J. (2022). *Lietuvos gyventojai 2021 metais: Lietuvos Respublikos 2021 metų visuotinio gyventojų surašymo ir būstų surašymo rezultatai*. Prieiga per internetą: <https://storymaps.arcgis.com/stories/d7ac6efa3e99480992e956f440a1b3ec>

Petrušauskaitė, V. ir Pilinkaitė-Sotirovič, V. (2012). Rusai Lietuvoje: etninės grupės raida ir socialinės integracijos iššūkiai 2001–2011 m. *Etniškumo studijos*, 1/2, p. 14–50. Prieiga per internetą: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/01/EtSt_Petru%C5%A1auskait%C4%97_Pilinkait%C4%97-Sotirovi%C4%8D_2012.pdf

Petrušauskaitė, V. (2013). Etninės ir socialinės grupės Lietuvoje: visuomenės nuostatos ir jų kaita 2013 m. *Etniškumo studijos*, 2, p. 180–191. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/56659>

Pilinkaitė-Sotirovič, V., ir Žibas, K. (2011). Etninės ir socialinės grupės Lietuvoje: visuomenės nuostatos ir jų kaita. *Etniškumo studijos*, 1/2, p. 136–154. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/79399>

Račkauskaitė, A. (2010). Tautinės mažumos samprata: tarptautinės teisės aspektai. *Socialinių mokslų studijos*, 1 (5), p. 305–320. Prieiga per internetą: <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/621acbf5-9269-45b6-9a68-5fd9181f0dd6/content>

Respublikos teritorijoje galiojančių įstatymų, priimtų iki 1990 m. kovo 11 d., galiojimo laikino pratęsimo įstatymo 1 straipsnio pakeitimo įstatymas. Valstybės žinios, 2008-12-30, Nr. 149-5993. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.334454?jfwid=>

Romų platforma (2023). *Antičigonizmas*. Prieiga per internetą: <http://www.romuplatforma.lt/anticigonizmas/>

Simoniukštytė, A. (2006). Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 6 (15), pp. 123–154.

Sirutavičius, V. (2011). „Kova už lietuvių kalbos teises“, arba dar kartą apie „murzintojų“ bylą (antisemitizmas ir jo raiška Lietuvos viešajame gyvenime 1922–1924 m.). *Lietuvos istorijos metraštis*, 2, p. 51–76. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/34382>

Sirutavičius, V. ir Staliūnas, D. (2005). *Kai ksenofobija virsta prievarta: lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

Smedley, A. ir Smedley, B. D. (2005). Race as Biology Is Fiction, Racism as a Social Problem is Real. *Anthropological and Historical Perspectives on the Social Construction of Race. American Psychologist*, 60 (1), pp. 16–26. Prieiga per internetą: <http://apsychoserver.psych.arizona.edu/JBARprints/PSYC621/Smedley%20Smedley%20American%20Psychologist%202005.pdf>

Staliūnas, D. (2013). Žydai ir kraujo vartojimas: vieno prietaro apraiškos XIX amžiaus Lietuvoje. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2012 metai, 1, p. 51–80. Prieiga per internetą: <https://www.istorija.lt/data/public/uploads/2021/01/lim-2012-1-3-d.-staliunas.-zydai-ir-kraujo-vartojimas-p.-51-80.pdf>

Survutaitė, D. (2023). Romų vaikų ugdymas: situacija ir įveikos galimybės. Švietimo problemos analizė, 2 (207). Prieiga per internetą: <https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2023/05/Romu-vaiku-ugdymas-viesinimui.pdf>

Šliavaitė, K. (2012). Etninės mažumos darbo rinkoje: kalbos, pilietybės ir socialinių tinklų reikšmė (Visagino atvejis). *Etniškumo studijos*, 1–2, p. 103–125. Prieiga per internetą: <https://hdl.handle.net/20.500.12259/104536>

Padėk pritapti ir Anthropos (2022). *Sveikatos paslaugų prieinamumas romų tautybės asmenims Vilniaus mieste*. Tyrimo ataskaita, p. 1–69.

Petrušauskaitė, V. (2014). (Ne)lygios galimybės švietime: ankstyvo romų vaikų pasitraukimo iš ugdymo sistemos Vilniaus mieste analizė. *Etniškumo studijos*, 2014/1, p. 7. Prieiga per internetą: https://lstc.lt/wp-content/uploads/2023/03/Etniskumo-studijos-2014_1-final.pdf

Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo (1965). *Valstybės žinios*, 1998-12-09, Nr. 108-2957. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.64266>

Tarptautinis Holokausto atminties aljansas (2023). *Darbinė antisemitizmo apibrėžtis*. Prieiga per internetą: <https://www.holocaustremembrance.com/lt/resources/working-definitions-charters/darbine-antisemitizmo-apibrezeti>

Truška, L. ir Vareikis, V. (2004). Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis. Vilnius: Margi raštai.

Vaigė, L. (2013). Moterų tautinėse mažumose daugialypė diskriminacija. Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 128–163.

Venclauskas, L. (2003). Stereotipų mįslės: antisemitizmas Lietuvos ir Prancūzijos spaudoje 1940–1942 metais. *Darbai ir Dienos*, 34, p. 321–347. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2003~1367170519501/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>

Venclauskas, L. (2022). *Tekstų byla. Lietuvių antisemitinis diskursas nuo XIX a. antros pusės iki 1940 metų*. Versus.

Vildaitė, D. & Žibas, K. (2010). Etninių tyrimų instituto visuomenės nuomonės tyrimų apžvalga (2005–2010). *Etniškumo studijos*, 1/2, p. 121–137. Prieiga per internetą: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2012/03/EtSt_Vildaite_Zibas_2010.pdf

Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejus (2023). Holokausto Lietuvoje atlasas. Prieiga per internetą: <http://www.holocaustatlas.lt/LT/>

Verschuren, P. J. M., Doorewaard, H., Poper R. & Mellion, M. J. (2010). *Designing a research project*. 2nd ed. Eleven International Publishing.

West, K., Greenland, K., & van Laar, C. (2021). Implicit racism, colour blindness, and narrow definitions of discrimination: Why some White people prefer ‘All Lives Matter’ to ‘Black Lives Matter’. *British Journal of Social Psychology*, 60 (4), pp. 1136–1153. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1111/bjso.12458>

Wiebel, W. W. (1990). Identifying and Gaining Access to Hidden Populations. *The Collection and Interpretation of Data from Hidden Populations*. Rockville, MD: National Institute on Drug Abuse, pp. 4–11.

Zbarauskaitė, A., Grigutytė, N. ir Gailienė, D. (2015). Minority Ethnic Identity and Discrimination Experience in a Context of Social Transformations. *Procedia – Social and Behavioural Sciences*, 165, pp. 121–130. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/69388>

Žmogaus teisių organizacijų koalicija (2021). *Šešėlinė Lietuvos nevyriausybinų organizacijų ataskaita*. Prieiga per internetą: https://ztok.lt/wp-content/uploads/2021/05/ZTOK_LT_final.pdf

Žalimienė, S. et al. (2019). *Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartijos, kaip individualių teisių gynbos standarto, taikymas supra- ir nacionaliniu lygmenimis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. Prieiga per internetą: https://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2019/10/LExxx_2019_ES_pagrindiniu_teisi%C5%B3_chartijos.pdf